

T.C.
BARTIN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

TÜRK EFSANELERİNDEKİ
CEZA VE MÜKÂFATLARIN İŞLEVSEL AÇIDAN İNCELENMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
SEVAL KOCAER

DANIŞMAN
YRD. DOÇ. DR. ŞERİFE SEHER EROL ÇALIŞKAN

BARTIN-2017

T.C.
BARTIN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

TÜRK EFSANELERİNDEKİ
CEZA VE MÜKÂFATLARIN İŞLEVSEL AÇIDAN İNCELENMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
SEVAL KOCAER

DANIŞMAN
YRD. DOÇ. DR. ŞERİFE SEHER EROL ÇALIŞKAN

BARTIN-2017

“Bu tez 09/06/2017 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	İMZA
Yrd. Doç. Dr. Şerife Seher EROL ÇALIŞKAN	
Yrd. Doç. Dr. İbrahim GÜMÜŞ	
Yrd. Doç. Dr. Berna AYZ	

KABUL VE ONAY

Seval KOCAER tarafından hazırlanan “Türk Efsanelerindeki Ceza ve Mükafatların İşlevsel Açıdan İncelenmesi” başlıklı bu çalışma,tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği/oy çokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan :Yrd. Doç. Dr. Şerife Seher EROL ÇALIŞKAN
(Danışman)

Üye : Yrd. Doç. Dr. İbrahim GÜMÜŞ

Üye : Yrd. Doç. Dr. Berna AYAZ

Bu tezin kabulü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun .../.../... tarih ve ...sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Yrd. Doç. Dr. M. Said CEYHAN
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

BEYANNAME

Bartın Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre, Yrd. Doç. Dr. Şerife Seher Erol Çalışkan danışmanlığında hazırlamış olduğum “Türk Efsanelerindeki Ceza ve Mükâfatların İşlevsel Açıdan İncelenmesi” adlı Yüksek lisans tezimin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

09/06/2017

SEVAL KOCAER

ÖN SÖZ

Halk bilimi alanında yapılan çalışmalar incelendiğinde, halkların geçmişleri ile bugünleri arasında bir köprü vazifesi gören, “efsane” türünün ceza ve mükâfatlandırma motifinin işlevsel özelliği konusunda ilmi manada bir çalışma yapılmadığı görülmüştür.

Çalışmanın giriş bölümünde, çalışmanın konusu, önemi, amacı, yöntemi belirlenmiş ve efsane metinlerini temin ettiğimiz Türk Dünyasının genel hatlarıyla tanıtımı yapılmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde ilk olarak efsanenin “tanım” ve “tasnif” sorunu üzerinde durulmuştur. Batı’da ve Türkiye’de efsane türü hakkında ileri sürülen görüşler ele alınarak yapılmış olan efsane tanımları “yapı” ve “konu” bakımından değerlendirilmiştir. Daha sonra ise Batı’da ve Türkiye’de yapılmış efsane tasnifleri incelenmiştir. Batı’da, Türkiye’de yapılan çalışmalar ışığında, efsane türünün tanımı, tasnifi ve sözlü kültür ortamı ve anlatmaya dayalı diğer türlerle ilişkisi konuları tartışılarak değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Çalışmanın ikinci bölümünde, efsane üzerine yapılan akademik çalışmalar tespit edilmiştir.

Çalışmanın “Türk Efsanelerinin Ceza ve Mükâfatların İşlevsel Özellikleri” başlıklı üçüncü bölümde halk bilimin işlevsel özellikleri ve efsane türünün işlevsel özelliklerinden bahsedilmiştir. Daha sonra Azeri, Tatar, Uygur, Özbek, Başkurt, Kırgız, Türkmen, Altay, Kazak, Yakut, Karakalpak ve Anadolu efsanelerinde bulunan ceza ve mükâfatlandırma motifinin işlevsel özellikleri tespit edilmiştir.

Metinler adlı dördüncü bölümde ise Türk Dünyası ve Anadolu efsanelerinden seçilen metin örnekleri verilmiştir. Çalışmamıza seçtiğimiz metin örneklerine, daha önce Türkiye’de yapılmış olan çalışmalardan temin edilmiştir. Böylelikle araştırma alanı sınırlandırılmıştır.

Sonuç kısmında, çalışmanın diğer bölüm ve kısımlarında yapılan tespitler, elde edilen bulgular ve sonuçlar toplu olarak değerlendirilmiştir.

Çalışmanın son kısmında kaynaklar kısmı yer almaktadır.

Çalışmanın konu seçiminden başlayarak sonuçlanıncaya kadar her aşamasında daima yol gösterici olan, bilgi ve tecrübesiyle destek olan danışmanım, değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Şerife Seher EROL ÇALIŞKAN’ a ve hiçbir zaman maddi ve manevi desteğini esirgemeyen aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Seval KOCAER

Bartın, 2017

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

TÜRK EFSANELERİNDEKİ CEZA VE MÜKÂFATLARIN İŞLEVSEL AÇIDAN İNCELENMESİ

Seval KOCAER

Bartın Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. ŞERİFE SEHER EROL ÇALIŞKAN

Bartın-2017, Sayfa:233

Efsaneler, insanoğlunun hayal gücünün ve zekâsının ürünleri ve anlatıldığı toplumun insan ilişkilerinde ve toplumsal yaşamında etkili olan kültür değerleridir. İnsanların açıkça ifade edemediği değerleri, adetleri, duygu, düşünce ve davranışları efsaneler yardımıyla dile getirerek toplumdaki insanlara yol gösterirler. Bir kültürün gelenek-göreneklerinin, örf, adetlerinin yaşatılmasında ve gelecek nesillere aktarılmasında en önemli araçlarından biridir. Toplumun düzen ve yaşayış özelliklerini yansıtır. İnsanlar arasındaki düzeni korumak için, toplum içerisinde kabul görmüş, geçmişten günümüze gelen belli başlı ceza ve mükâfatlar bulunmaktadır. İnsanlara belli bir konu ve olay hakkında yaptırım gücü bunlarla sağlanmıştır. İnsanoğlunun kabul ettiği ceza ve mükâfatlar, efsanelerin de konusu olmuştur. Türk efsanelerin de yer alan ve insanoğlunun yaşamının bir parçası olan ceza ve mükâfatların işlevi çalışmamızda ele alınmıştır. Bu çalışma ile Türk efsanelerindeki ceza ve mükâfatların işlevi belirlenmiş, toplum yaşantısını düzene sokmada bir araç teşkil ettiği görülmüştür.

Çalışmamızda, Azeri, Tatar, Uygur, Özbek, Başkurt, Kırgız, Türkmen, Altay, Kazak, Yakut, Karakalpak ve Anadolu efsanelerinde yer alan ceza ve mükâfatların işlevsel boyutları belirlenmiştir. Türk efsanelerini incelediğimizde ayrıca efsanelerin, gelenekleri ve ahlaki değerleri gösterdiği, uygun davranışların mükâfatlandırıldığı ve yasaklar ihlal edildiğinde cezalandırıldığı belirtilmiştir. Ayrıca Türk toplumlarının kendi düzen ve yaşantısı içerisinde olaylara ve durumlara karşı bakış açıları gözler önüne serilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Efsane, Türk Dünyası, Anadolu, İşlev, Ceza, Mükâfat

ABSTRACT

Master Thesis

FUNCTIONAL ANALYSIS OF PUNISHMENT AND REWARDS IN TURKISH LEGENDS

Seval KOCAER

Bartın University

Institute of Social Sciences

Department of Turkish Language and Literature

Thesis Advisor

Yrd. Doç. Dr. ŞERİFE SEHER EROL ÇALIŞKAN

Bartın-2017, Page: 233

Legends are the products of the imagination and intelligence of mankind and legends are the cultural values that influence society's human relations and social life. People guide people in society by expressing their values, customs, feelings, thoughts and behavior that they cannot express clearly with the help of legends. Legends are one of the most important tools of the culture for the survival of their tradition-customs, and cultural transmission to future generations. They reflect the order and living characteristics of the society. In order to protect the order among people, there are certain penalties and wages which are accepted in society and come from the past day by day. Thus, sanctions are imposed on people on a particular topic or event. The punishments and the rewards which the human beings accept have been the subject of legend. The function of the punishment and the rewards which are part of the life of the human being in the Turkish legends is dealt with in our work. With this study, the function of punishment and rewards in Turkish legends has been determined. It has been seen that these constitute an instrument for improving social life.

In our work, the functional dimensions of the punishments and rewards in Azeri, Tatar, Uyghur, Uzbek, Bashkir, Kyrgyz, Turkmen, Altay, Kazak, Yakut, Karakalpak and Anatolian myths have been determined. When we examine Turkish legends, it is also seen that legends bear traditions and moral values. In the legacies, it appears that people's proper behavior is rewarded and their inappropriate behavior is punished. In addition, the perspective of the Turkish societies against the events and situations in their own order and experience has been revealed.

Key Words: Legend, Turkish World, Anatolia, Function, Punishment, Reward

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	iii
BEYANNAME	iv
ÖN SÖZ	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1
1. Çalışmanın Konusu.....	1
2. Çalışmanın Önemi.....	1
3. Çalışmanın Amacı.....	1
4. Çalışmanın Yöntemi.....	2
5. Türk Dünyasının Genel Hatlarıyla Tanıtımı.....	2
BÖLÜM I	11
EFSANE VE EFSANENİN DİĞER ANLATI TÜRLERİ İLE İLİŞKİSİ	11
1.1. Geleneksel Bir Anlatı Türü Olarak Efsane.....	11
1.1.1. Efsanenin Tanımı.....	11
1.1.2. Efsanelerin Özellikleri.....	17
1.1.3. Efsanenin Teşekkülü.....	19
1.1.4. Efsanelerin Tasnifi.....	21
1.5. Efsanenin Diğer Anlatı Türleriyle İlişkisi.....	32
1.5.1. Efsane Mit İlişkisi.....	32
1.5.2. Efsane Masal İlişkisi.....	34
1.5.3. Efsane Destan İlişkisi.....	37
1.5.4. Efsane Halk Hikâyesi İlişkisi.....	38
BÖLÜM II	39
EFSANELER ÜZERİNE YAPILAN AKADEMİK ÇALIŞMALAR	39
1. Tezler.....	39
1.1. Doçentlik Tezleri.....	39
1.2. Doktora Tezleri.....	40
1.3. Yüksek Lisans Tezleri.....	41
2. Kitaplar.....	42
2.1. İlmî Çalışmalara Yer Veren Kitaplar.....	42

2.2. Metin Neşirlerine Yer Veren Kitaplar.....	43
3. Makaleler ve Bildiriler	46
BÖLÜM III.....	55
TÜRK EFSANELERİNDEKİ CEZA VE MÜKÂFATLARIN İŞLEVSEL ÖZELLİKLERİ	55
3.1. Halk Bilimi Ürünlerinin İşlev (Fonksiyon) Özellikleri.....	55
3.2. Efsane Türünün İşlev (Fonksiyon) Özellikleri.....	57
3.3. Türk Dünyası Efsanelerindeki Ceza ve Mükâfatın İşlevi	59
3.3.1. Azerbaycan Efsanelerindeki Ceza ve Mükâfatın İşlevi	59
3.3.2. Özbek Efsanelerindeki Ceza ve Mükâfatın İşlevi	63
3.3.3. Kırgız Efsanelerindeki Ceza ve Mükâfatın İşlevi	67
3.3.4. Tatar Efsanelerindeki Ceza ve Mükâfatın İşlevi	71
3.3.5. Başkurt Efsanelerindeki Ceza ve Mükâfatın İşlevi	74
3.3.6. Uygur Efsanelerindeki Ceza ve Mükâfatın İşlevi	76
3.3.7. Altay Türkleri Efsanelerindeki Ceza ve Mükâfatın İşlevi	80
3.3.8. Kazak Efsanelerindeki Ceza ve Mükâfatın İşlevi	82
3.3.9. Türkmen Efsanelerindeki Ceza ve Mükâfatın İşlevi.....	84
3.3.10. Karakalpak Efsanelerindeki Ceza ve Mükâfatın İşlevi	88
3.3.11. Yakut Efsanelerindeki Ceza ve Mükâfatın İşlevi.....	90
3.4. Anadolu Efsanelerindeki Ceza ve Mükâfatın İşlevi.....	91
BÖLÜM IV	104
METİNLER.....	104
1. Türk Dünyası Efsaneleri.....	104
2. Anadolu Efsaneleri	178
BÖLÜM V.....	216
SONUÇ	216
KAYNAKLAR.....	219
ÖZGEÇMİŞ	223

KISALTMALAR

bkz.	:	Bakınız
C.	:	Cilt
Çev.	:	Çeviren
Hiz.	:	Hazreti
Hizl.	:	Hazırlayan
s.	:	Sayfa
ss.	:	Sayfadan sayfaya
TDK	:	Türk Dil Kurumu
yy.	:	Yüzyıl
Yay.	:	Yayın
M.Ö	:	Milattan Önce

GİRİŞ

1. Çalışmanın Konusu

“Türk Efsanelerindeki Ceza ve Mükâfatların İşlevsel Açıdan İncelenmesi” adlı bu çalışmanın konusu, bir sözlü halk anlatısı olan ve kendine has özellikleriyle diğer anlatılardan farklılık arz eden “efsane” nin işlevsel açıdan incelenmesidir.

Efsaneler, olağan dışı olayları, kültürel özelliklerle yoğurmasının sonucunda ortaya çıkan edebî ürünlerdir. Kaynağı mitolojik devirlere kadar dayanan ve hemen hemen her toplumda rastlanan bu anlatılar, ait olduğu toplumun tarihî süreçte yaşadıklarıyla ve toplumsal hafızanın etkileriyle değişerek nesilden nesile aktarılmıştır.

Çalışmamızda Türk dünyası ve Anadolu coğrafyasında daha önce derlenip, tespit edilen efsane metinleri incelendikten sonra, içerisinde ceza ve mükâfatlandırma motifi bulunan efsane metinleri seçilmiştir. Türk efsane metinleri seçilip, ceza ve mükâfatlandırmanın efsanelerdeki işlevsel özellikleri hakkında çıkarımlar yapılmaya çalışılmıştır. Seçilen metinler işlevsel özellikleri bakımından değerlendirilmiştir.

2. Çalışmanın Önemi

İnsanlar arasındaki düzeni korumak için, geçmişten günümüze gelen belli başlı ceza ve mükâfatlar bulunmaktadır. İnsanlara belli bir konu ve olay hakkında yaptırım gücü bunlarla sağlanmaktadır. İnsanoğlunun kabul ettiği ceza ve mükâfatlar efsanelerin de konusu olmaktadır.

Çalışmamızda Türk efsanelerinde yer alan ve insanoğlunun yaşamının bir parçası olan ceza ve mükâfatların işlevi ele alınmıştır. Bu çalışma ile Türk efsanelerinde ki ceza ve mükâfatların işlevi belirlenmiş, toplum yaşantısını düzene sokmada bir araç teşkil ettiğine vurgu yapılmıştır.

3. Çalışmanın Amacı

Araştırmada dünya coğrafyasına yayılmış olan Türk halkına ait kültür kaynaklarından efsane türünün, ceza ve mükâfatlandırma işlevinin etki alanının ortaya koyulması, bir zemine oturtulması, araştırılması ve aydınlatılması amaçlarına hizmet etmektedir. Bu amaçla, adı geçen metinler sınıflandırılarak bu ürünlerin temelinde yatan

duygu ve düşünceler, motifleri bağlamından hareketle toplum düzen ve yapısındaki yeri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

4. Çalışmanın Yöntemi

Bu çalışmamızda, Azeri, Tatar, Uygur, Özbek, Başkurt, Kırgız, Türkmen, Altay, Kazak, Yakut, Karakalpak Türklerini ve Anadolu efsanelerinden metinler seçilmiştir. Efsane metinlerine tezler ve kitaplar aracılığıyla ulaşılmıştır. Türk Efsanelerine ulaşıldıktan sonra metinlerde yer alan ceza ve mükâfatların işlevsel boyutları belirlenmiştir.

5. Türk Dünyasının Genel Hatlarıyla Tanıtımı

Bu çalışmamızda, Azeri, Tatar, Uygur, Özbek, Başkurt, Kırgız, Türkmen, Altay, Kazak, Yakut, Karakalpak Türklerinin efsane metinleri incelendiği için öncelikle bu Türk yurtlarını kısaca tanıtmayı uygun bulduk.

5. 1. Tarihte ve Günümüzde Azerbaycan

M.Ö. 7.asırda Sakalar çağından itibaren çeşitli Türk kavimlerine mensup topluluklar Derbent yoluyla Kafkasların kuzeyinden Azerbaycan'a gelip yerleşmişlerdir. ¹Azerbaycan coğrafyasına milattan önceki çağlarda başlayan Türkleşme hareketi 8-10.yüzyılda Kök Türkler, Hazarlar ve Bulgarlar zamanında devam etmiştir.² Azerbaycan'ın Türkleşmesinde Kuman- Kıpçak Türklerinin yerini de unutmamak gerekir. 13-14.yüzyıllar Azerbaycan'ın Harezmliler, İlhanlılar ve Temürlüler tarafından ele geçirilmesi devresi oldu.³ 1801'de Rusya, himaye bahanesiyle Doğu Gürcistan ile birleşmiş ve Azerbaycan işgalinin önü açılmıştı.⁴ 30 Ağustos 1991 günü bağımsızlığını ilan etti. Günümüzde Azerbaycan, 87.000 km² yüzölçümü sahip Kuzey Azerbaycan Türk Cumhuriyeti 7. 5 milyon nüfusuyla bölgenin en önemli güçlerinden biri konumundadır. Nüfus itibarıyla Türklerin en yoğun olduğu Azerbaycan'ın başkenti Bakü olup, mühim şehirleri Sumgait, Kuba, Lenkeran, Şeki, Gence, Şuşa vs.dir. Toplam 60 kaza ve 45 şehrin mevcut olduğu Azerbaycan'a bağlı Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti bilindiği gibi Türkiye'nin doğu hududunda bulunmaktadır. Azerbaycan

¹ Saadettin Gömeç, **Türk Cumhuriyeti ve Toplulukları Tarihi**, Akçağ Yayınları, Ankara 2003, s.20

² Saadettin Gömeç, **Türk Cumhuriyeti ve Toplulukları Tarihi**, Akçağ Yayınları, Ankara 2003, s.21

³ Saadettin Gömeç, **Türk Cumhuriyeti ve Toplulukları Tarihi**, Akçağ Yayınları, Ankara 2003, s.24

⁴ Saadettin Gömeç, **Türk Cumhuriyeti ve Toplulukları Tarihi**, Akçağ Yayınları Ankara 2003, s.35

Türk Cumhuriyetinin ilk devlet başkanı olan Elçibey, 7 Haziran 1992 günü cumhurbaşkanlığına seçilmiştir.⁵ Son olarak, Azerbaycan'ın Bağımsız bir devlet olarak kendi ayakları üzerinde durabilmesi; siyasi istikrarın sağlanmasına, milli bir ordunun kurulmasına, içeride milli birliğin tesis edilmesine ve her şeyden önemlisi Türkiye'de yaşayan soydaşlarının onlarla olduğunu bilerek, Türkiye ile olan şu veya bu nedenle kesmemelerine bağlıdır.⁶

5. 2. Tarihte ve Günümüzde Türkmenistan

İnsanlık tarihinin medeniyet ve kültür merkezlerinden birisi olan bugünkü Türkmenistan, Hazar denizinin doğu sahilinden Ceyhun ırmağı kıyılarına, güneyde Kopel dağından kuzeydeki Kazakistan ovası ile Karakalpak vahasına ve Özbekistan Cumhuriyeti'nin Harezmi eyaletine kadar uzanmaktadır. Yüzölçümü 488.000 km² olan bu Türkmen ülkesi, jeopolitik durumu itibarıyla; Kazakistan, Özbekistan, Karakalpak, Afganistan ve İran gibi Türk-İslam ülkeleriyle çevrilmiş bulunmaktadır.⁷

Türkmenistan'ın başkenti Aşgabat olup, nüfusu 4 milyondan fazladır. Arazinin onda dokuzu Kara-Kum Çölü ve Turan Çöküntüsü'nden ibarettir. Orta Asya'nın güneyinde olan cumhuriyetin kuzeyinde Özbekistan ve Kazakistan, güneyinde İran ve Afganistan, batısında Hazar Gölü, doğusunda da Özbekistan bulunur. ⁸ Türk tarihinde pek çok önemli olayın yaşandığı Amuderya/Ceyhun Nehri'nin bir bölümü Türkmenistan'da bulunmaktadır, ancak nükleer çalışmalar sonucunda Aral Gölü'nün kuruması ve nitelik kaybına uğraması Amuderya/Ceyhun Nehri'nin de verimliliğini etkilemiş ve bazı kolları kurumuştur. Türkmenistan, idarî olarak merkezi Aşgabat olan Ahal, merkezi Nebitdağ olan Balkan, merkezi Daşoğuz olan Daşoğuz, merkezi Çarçov olan Lebap, merkezi Mari olan Mari adlı beş eyaletten oluşmaktadır. Eyaletler, hem vali hem belediye başkanlığını ortak yürüten cumhurbaşkanınca atanan hâkimler tarafından yönetilmektedir. Türkmenistan'da tarihî Merv şehri de dâhil olmak üzere eyaletlere bağlı 14 şehir bulunmaktadır.⁹

⁵ Saadettin Gömeç, **Türk Cumhuriyeti ve Toplulukları Tarihi**, Akçağ Yayınları, Ankara 2003, s.60

⁶ Saadettin Gömeç, **Türk Cumhuriyeti ve Toplulukları Tarihi**, Akçağ Yayınları, Ankara 2003, s.68

⁷ Şerife Seher Erol, "**Türkmen Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)**", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2012), s.8

⁸ Saadettin Gömeç, **Türk Cumhuriyeti ve Toplulukları Tarihi**, Akçağ Yayınları, Ankara 2003, s.216

⁹ Şerife Seher Erol, "**Türkmen Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)**", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2012) s.8

5. 3. Tarihte ve Günümüzde Kırgızistan

Kırgızların, genel Türk tarihinde özel bir yeri vardır. Türklerin bilinen en eski yazılı belgelerinden olan Kök Türk yazıtlarında Kırgızlar, tarihleri çok eskiye dayanan Türk kavimleri arasında zikredilmektedir. Çin tarihine ait yıllıklarda ise Kırgızlar M.Ö. 3. yüzyılda Hunlar zamanındaki olaylar anlatılırken karşımıza çıkmakta ve Kırgız Türklerinin bilinen ilk devletlerini M.Ö. 3. yüzyılda bugünkü Kırgızistan topraklarından doğuya ve kuzey doğuya uzanan bölgede, (Tanrı Dağlarının doğu ve kuzey doğusunda) kurdukları belirtilmektedir.

Çok eskilere uzanan Kırgız tarihini esas itibariyle aşağıdaki dönemlerde ele almak mümkün olur:

1. Gök - Türkler Döneminde Kırgızlar,
2. Uygur Hakanlığı Döneminde Kırgızlar,
3. Moğollar Döneminde Kırgızlar,
4. Timur Dönemi ve Hanlıklar Döneminde Kırgızlar,
5. Rus Çarlığı Döneminde Kırgızlar,
6. S.S.C.B. Döneminde Kırgızlar,
7. Bağımsız Kırgız Cumhuriyeti Dönemi.¹⁰

İç Asya'nın alan olarak en küçük ülkelerinden biri olan Kırgızistan'ın doğusunda Çin işgalindeki Doğu Türkistan, batısında Özbekistan, kuzeyinde Kazakistan ve güneyinde de Tacikistan bulunmaktadır. İdari yönden beş bölgeye ayrılmakla beraber, bu bölgeler coğrafi alan olarak da bilinmektedir. Bunlar; Bişkek, Issık-Köl, Tanrı Dağları, Celalabad ve Oş'tur. 198. 500 km² yüzölçümüne sahip Kırgızistan'ın nüfusu 4, 5 milyon olup, başkenti Bişkek'tir.¹¹Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Kırgızistan 15 Aralık 1990'da egemenliğini, 31 Ağustos 1991'de bağımsızlığını ilan etmiştir. Ülkede, Anayasa uyarınca Başkanlık sistemi uygulanmaktadır.¹²

¹⁰ Aygerim Dıykanbayeva, "Kırgız Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme- Metin)", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2004), s.5

¹¹ Saadettin Gömeç, **Türk Cumhuriyeti ve Toplulukları Tarihi**, Akçağ Yayınları, Ankara 2003, s.148

¹² Aygerim Dıykanbayeva, "Kırgız Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme- Metin)", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2004) s.16

5. 4. Tarihte ve Günümüzde Kazakistan

Kazakların tarih sahnesinde rol oynamaya başlamaları Özbek hanları devrine rastlamaktadır. Bu topraklar Türklerin tarih sahnesine ilk çıktıkları yer olmasından dolayı ayrı bir öneme sahiptir. Şimdiki Kazak topraklarında Üysinler, Karahanlılar, Hunlar, Karluk, Oğuzlar, Kıpçaklar vb. medeniyetler yaşamıştır.¹³

Kazakistan'ın doğusunda Çin, kuzeyinde Rusya, batısında Hazar Gölü, güneyinde Özbekistan ve Kırgızistan Türk Cumhuriyetleri bulunmaktadır. Kazakistan 2,7 milyon km² yüz ölçümü ile dünyanın en büyük yüz ölçümüne sahip dokuzuncu ülkedir. 1993'ten 1998'e kadar ülkenin başkenti Almatı olmuştur. 1998 yılından sonra Kazakistan'ın yeni başkenti geniş bir alana yayılan ülkede nüfusun güneyde yığılmasının önlenmesi ve idari işleyişin kolaylaştırılması amacıyla Astana'ya taşınmıştır.³⁵ Almatı, Astana, Şımkent, Taraz, Kızılorda, Karagandı, Öskemen Kazakistan'ın önemli şehirlerindedir. Kazakistan 14 vilayet'e ayrılmaktadır, ayrıca Kazakistan'ın yönetim ve idare sisteminde Rusça oblast teriminden alınmış "oblas" da kullanılmaktadır.¹⁴

Kazakistan'ın son sayımlarına göre nüfusu 16.000.000'dir. Ülkede 130 etnik grup yaşamaktadır. 2006 nüfus sayımına göre, Kazakistan'ın nüfusu 15.300.000'dir. Etnik grupların dağılımı şu şekildedir: Kazaklar: % 59,2, Ruslar: % 25,6, Ukraynalılar: % 2,9, Alman: % 1,4, Özbek: % 2,9, Tatar: % 1,5, Uygur: % 1,5, Zaza: % 1. Ülkedeki tüm Türk halkları bir araya toplanırsa ülkenin % 65,1'ine tekabül etmektedir. Ülkede 2003 istatistiklerine göre din dağılımı şu şekildedir: % 47 Müslüman, % 44 Rus Ortodoks, % 2 Protestan, %7 diğerleri. Kazakistan'ın Resmi Dili Kazak Türkçesi'dir. Rus Dili de kullanılmaktadır. Kazakistan halen 42 harften oluşan Kiril alfabesini kullanmaktadırlar. Türkiye Cumhuriyeti'nde Türk halklarının bilim adamları görüşerek 34 harften oluşan Latin alfabesini hazırladılar.¹⁵

¹³ Bibigül Ospanaliyeva, "Kazakistan'ın Jambıl Bölgesi Efsaneleri (İnceleme-Metinler)", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2011), s.11

¹⁴ Bibigül Ospanaliyeva, "Kazakistan'ın Jambıl Bölgesi Efsaneleri (İnceleme-Metinler)", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2011), s. 22

¹⁵ Bibigül Ospanaliyeva, "Kazakistan'ın Jambıl Bölgesi Efsaneleri (İnceleme-Metinler)", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2011), s.21

Kazakistan, 25 Ekim 1990 yılında egemenliğini, 16 Aralık 1991 yılında bağımsızlığını ilan eder. Bağımsızlığı simgeleyen mavi renk üzerinde özgürlüğün sembolü kartal ve aydınlığı simgeleyen güneş, bayrak olarak kabul edilir¹⁶

5. 5. Tarihte ve Günümüzde Karakalpakistan (Karakalpak Türkleri)

Karakalpak adına tarihi kaynaklarda ilk defa 16. yüzyılın sonlarında rastlanmaktadır. Bu nedenle 16. asırdan önceki Karakalpak tarihi hakkındaki bilgiler, yazılı kaynaklardan daha ziyade arkeolojik eserler ve sözlü kaynaklarda yer alan efsane ve rivayetlere dayanmaktadır.⁶⁴ Karakalpak tarihi hakkında araştırma yapan tarihçiler, arkeolojik kalıntılara ve tarihi damgalara dayanarak Karakalpakların M.S. 3. yüzyıldan beri Aral Gölü ve Amuderya (Ceyhun) Nehri arasında kalan bölgede yaşadığını belirtmektedir.¹⁷

Karakalpakistan Özerk Cumhuriyeti, Özbekistan'a bağlı Özerk bir cumhuriyettir. Aral Gölü'nün güneyinde yer alan Karakalpak Özerk Cumhuriyeti, batıda ve kuzeyde Kazakistan, güneyde Türkmenistan ve doğuda Özbekistan ile komşudur. Karakalpakistan'ın yüz ölçümü yaklaşık 165.642 km² olup, başkenti Nökis (Nukus) şehridir. 1932 yılına kadar başkenti Amuderya sahilinin güneyinde bulunan Törtkül'dür. Bu tarihten sonra Nökis (Nukus) başkent yapılmıştır.¹⁸

Karakalpak Türklerinin bugünkü nüfusunun büyük bir kısmı, Özbekistan Cumhuriyeti'nin içinde yer alan "Karakalpak Özerk Cumhuriyeti"nde yaşamaktadır. 1979 yılında yapılan nüfus sayımına göre Karakalpakistan'ın nüfusu 904.000'dir. Karakalpaklar, bu nüfusun ancak %31'ini oluşturmaktadır, fakat Özbekistan ve diğer Türk Cumhuriyetlerinde yaşayan Karakalpaklar da mevcuttur.⁶ 1970 yılında yapılan sayıma göre Sovyetler Birliği'nin genelinde yaşayan Karakalpakların toplam nüfusu 217,5057 iken, bugün ise Karakalpakistan'ın nüfusunun yaklaşık olarak 1.500.000 olduğu tahmin edilmektedir. Başkentnin nüfusu ise 250.000'dir.⁸ Bugün Karakalpakistan nüfusunun

¹⁶ Bibigül Ospanaliyeva, "**Kazakistan'ın Jambıl Bölgesi Efsaneleri (İnceleme-Metinler)**", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2011), s.17

¹⁷ Pınar Dönmez Fedakâr, "**Karakalpak Efsaneleri (İnceleme- Metinler)**", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2008) , s.28

¹⁸ Pınar Dönmez Fedakâr, "**Karakalpak Efsaneleri (İnceleme- Metinler)**", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2008), s.9

%33'ünü Özbekler, %32'sini Karakalpaklar, %26,2'sini Kazaklar, %5'ini Türkmenler, %1,6'sını Ruslar oluşturmaktadır.¹⁹

Karakalpakistan 1924 yılından itibaren özerk cumhuriyet olsa da, 1991 yılında siyasi yapısı değişene kadar 67 yıl boyunca ağırlıklı olarak Karakalpak olmayan yöneticiler tarafından yönetilir. Bu süre içinde toplam 14 yöneticiden sadece 4'ü Karakalpak'tır. Karakalpak Özerk Cumhuriyeti 1991 yılında ise Özbekistan Cumhuriyeti'ne bağlanır ve dış işlerinde Özbekistan Cumhuriyeti'ne bağlı, iç işlerinde özgür siyasi bir yapıya kavuşur.²⁰

5.6. Tarihte ve Günümüzde Altay Cumhuriyeti

Altay Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu'nun Güney Sibirya Bölgesi'nde yer alan, 92.902 km²'lik yüzölçümüne sahip bir ülkedir. Kazakistan, Moğolistan ve Çin ile sınır olan ülkenin, Rusya Federasyonu içerisinde Hakas Cumhuriyeti, Tuva Cumhuriyeti, Kemerova Oblastı ve Altay Bölgesi ile de sınırları vardır. Ülke, coğrafi olarak on bölgeye ayrılmaktadır: Mayma, Çuy, Çemal, Şebalin, Turaçak, Onguday, ÜstKan, Üst-Köksa, Ulagan ve Koş-Agaç.²¹

Altay Cumhuriyeti'nin başkenti ve aynı zamanda tek şehri, Gorno-Altaysk'tır. 2010 nüfus sayımına göre ülke nüfusu 206.000'dir. Nüfusun %57,4'ünü Ruslar, %30,6'sını Altaylılar, %6'sını Kazaklar, geri kalanını ise Almanlar, Ukraynlar, Azeriler, Ermeniler, Estonlar oluşturmaktadır.²²

19. yüzyılda Altay coğrafyasında Rusların kesin hâkimiyet sağlamasından sonra yoğun bir şekilde Ruslaştırma politikası izlenmiştir.1922 yılında SSCB'ye bağlı Oyrot Otonom Bölgesi kurulmuş, 1948 yılında milliyetçi duyguları yok etmek için Oyrot Otonom Bölgesinin adı, Dağlık Altay Otonom Bölgesil olarak değiştirilmiştir. 3 Temmuz 1991'de, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ise Rusya Federasyonu'na bağlı Gorno-Altayskiy Respublika (Dağlık Altay Özerk Cumhuriyeti) adıyla bir cumhuriyet olarak statüsü

¹⁹ Pınar Dönmez Fedakâr, “**Karakalpak Efsaneleri (İnceleme- Metinler)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2008), s.10

²⁰ Pınar Dönmez Fedakâr, “**Karakalpak Efsaneleri (İnceleme- Metinler)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2008), s.37

²¹ Ferah Türker, “**Altay Türklerinin Efsaneleri (İnceleme- Metin)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2011), s.1

²² Ferah Türker, “**Altay Türklerinin Efsaneleri (İnceleme- Metin)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2011), ss.1-2

belirlenmiştir. 3 Mayıs 1992’de de cumhuriyetin adı Altay Respublikal (Altay Cumhuriyeti) olarak değiştirilmiştir.²³

5.7. Tarihte ve Günümüzde Uygur Türkleri (Doğu Türkistan)

İlk Türk Devleti olan Hunlar zamanından beri Orhun ve Selenga Nehri kıyıları ile Aral Gölü civarında oturan Uygurlar, Çinliler tarafından “Kao-ch’e”, “Yüan-ho”, “Wu-hu”, “Wu-ho”, “Wei-ho”, “Wei-hu”, “Hui-ho”, “Hui-hu” gibi değişik isimlerle anılmıştır. Bir Türk kavmi olan Uygurlar, Göktürk Devleti içinde ilk kuruluş devrelerini başlatmışlar ve tarihte çok önemli rol oynayacak olan bir birlik meydana getirmişlerdir.²⁴

Doğu Türkistan, kuzey yarımkürede 73° 40’-96° 13’ doğu boylamları ve 34° 25’-49° 10’ kuzey enlemleri arasında yer almaktadır. Sınır uzunluğu 5.700 km. olup, komşu ülkeleri güneyde Pakistan, Hindistan, Tibet; güneybatı ve batısında Afganistan, Tacikistan, Kırgızistan ve Kazakistan; kuzeyde Rusya; kuzeydoğuda Moğolistan; doğuda ise Çin’dir. Doğu Türkistan, Çin Halk Cumhuriyeti topraklarının 1/6’sını oluşturmaktadır.²⁵

Doğu Türkistan’ın yüzölçümü 1. 828. 418 km² olup, Türkiye’nin yaklaşık 2,5 katıdır.²⁶ Bugün Doğu Türkistan’daki Türklerin sayısı 9-10 milyon arasında olduğu söylenmektedir.²⁷

5.8. Tarihte ve Günümüzde Yakutistan

Bilindiği gibi “Yakut ülkesi yüz ölçümü bakımından Sovyetler Cumhuriyetindeki “milli cumhuriyet” ve “muhtar ülke” ve “eyaletlerin en büyüğüdür”. Yakutistan Kuzey ve Kuzey Doğu Asya’da yer alan ve kuzeyden Kuzey Buz Denizi’ne açılan bir ülkedir. Novosibirsk adaları da Yakutistan sınırları içinde yer almaktadır. Ülkenin kuzeyden güneye

²³ Ferah Türker, “**Altay Türklerinin Efsaneleri (İnceleme-Metin)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2011), s.11

²⁴ Adem Öger, “**Uygur Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2008), s. 16

²⁵ Adem Öger, “**Uygur Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2008), s. 23

²⁶ Saadettin Gömeç, **Türk Cumhuriyeti ve Toplulukları Tarihi**, Akçağ Yayınları, Ankara 2003, s.253

²⁷ Saadettin Gömeç, **Türk Cumhuriyeti ve Toplulukları Tarihi**, Akçağ Yayınları, Ankara 2003, s.279

uzunluğu hemen hemen 2000 km ve batıdan doğuya ise 2300 km'dir. Doğudan ve güneyden dağ sırası ve yaylalardan oluşan geniş bir yarım daireyle kuşatılmıştır.²⁸

Yakutistan topraklarındaki en eski insan topluluğu izleri üst paleolit döneme aittir, bunu Lena'nın üst ve orta akıntısındaki yerleşim izleri kanıtlamaktadır.²⁹ XVII. yüzyılın başına doğru Yakutlar başlarında prensler (toyonlar) olan kabile ve boylara bölünmüşlerdir.³⁰

22 Ağustos 1918'de Yakutsk, Beyaz Ordu tarafından işgal edildi. 27 Nisan 1922'de RSFSR bünyesinde Yakut özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kuruldu.³¹

Yakut ÖSSC, 27 Nisan 1922'de kurulmuştur. Yüz ölçümü 3.062.4 bin kilometre karedir. Batıdan Krasnoyarsk ve İrkutsk bölgesiyle, güneyden İrkutsk, Çitin ve Amur bölgeleriyle, doğudan Habarov ve Magadan bölgesiyle sınırdır. Kuzeyden Laptev ve Doğu Sibirya denizleriyle çevrilidir. Cumhuriyet 35 bölgeye ayrılmıştır, 7 şehre ve 32 kasabaya sahiptir. Başkent Yakutsk'dur.³²

5.9. Tarihte ve Günümüzde Özbekistan

Özbekistan'ın nüfusu 22.5 milyon civarında olup, Türk olmayan unsur ancak %15 kadardır. Yüzölçümü 447. 400 km² olan bu Türk Cumhuriyetinin önemli şehirleri başkent Taşkent, Semerkant, Fergana, Buhari, Karşi, Ürgenç, Nukus, Andican ve Namangan gibi yerlerdir.³³

20 Haziran 1990'da egemenliğini, 31 Ağustos 1992'de de bağımsızlığını ilan eden Özbekistan BDT üyesidir.³⁴

²⁸ Muvaffak Duranlı, "Yakut Efsaneleri", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2004), s.76

(Yayımlanmamış Doktora Tezi)

²⁹ Muvaffak Duranlı, "Yakut Efsaneleri", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2004), s.78

³⁰ Muvaffak Duranlı, "Yakut Efsaneleri", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2004), s.79

³¹ Muvaffak Duranlı, "Yakut Efsaneleri", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2004), s.81

³² Muvaffak Duranlı, "Yakut Efsaneleri", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2004), s.83

³³ Saadetin Gömeç, **Türk Cumhuriyeti ve Toplulukları Tarihi**, Akçağ Yayınları, Ankara 2003, s.190

³⁴ Saadetin Gömeç, **Türk Cumhuriyeti ve Toplulukları Tarihi**, Akçağ Yayınları, Ankara 2003, s.191

Bugünkü Özbekistan'ın doğusunda Tacikistan ve Kırgızistan, batısında ve kuzeyinde Kazakistan, güneyinde ise Afganistan ve Tacikistan bulunmaktadır. Özbekistan'ın en büyük şehri Taşkent'in nüfusu 2.000. 000' u geçmektedir.³⁵

5.10. Tarihte ve Günümüzde Başkurt Türkleri

Başkurtlar, güney ve Orta-Ural Dağlarının doğu ve batı taraflarındaki bozkırlarda ve ormanlık alanlarda yaşayan bir Türk boyudur.³⁶

143. 600 km² yüzölçümü olan Başkurdistin Muhtar Cumhuriyeti'nin oluşumu 1934'te tamamlanmıştır. Kuzeyinde Rusya Federasyonu'na bağlı Perm, güneyinde Orenburg, doğusunda Çelyabinsk, Batısında da Tataristan Türk Muhtar Cumhuriyeti vardır. Başkurt yurdunun 1989'daki nüfusu 1. 449. 462'dir. Başkurtların %59. 6'sı kendi cumhuriyetlerinde yaşamaktadır. Tatar ve Çuvaş Türkleriyle birlikte, cumhuriyetteki toplam nüfusun %53.32'si Türk'tür.³⁷

5.11. Kazan (Tatar) Türkleri

1989 nüfus sayımına göre (eski SSCB'de) BDT'deki Tatar Türklerinin toplam nüfusu 6. 645. 558 idi. Tataristan'ın genel nüfusu 3. 641. 742'dir.³⁸

27 Mayıs 1920'de teşkil edilen Tatar Muhtar Cumhuriyetinin yüz ölçümü 68. 600 km²dir. Tataristan parlamentosu 30 Ağustos 1990'da bağımsızlığını ve SSCB'nin 16. Cumhuriyeti olduğunu ilan etti.³⁹

³⁵ Saadettin Gömeç, **Türk Cumhuriyeti ve Toplulukları Tarihi**, Akçağ Yayınları, Ankara 2003, s.164

³⁶ Saadettin Gömeç, **Türk Cumhuriyeti ve Toplulukları Tarihi**, Akçağ Yayınları, Ankara 2003, s.228

³⁷ Saadettin Gömeç, **Türk Cumhuriyeti ve Toplulukları Tarihi**, Akçağ Yayınları, Ankara 2003, s.234

³⁸ Saadettin Gömeç, **Türk Cumhuriyeti ve Toplulukları Tarihi**, Akçağ Yayınları, Ankara 2003, s.332

³⁹ Saadettin Gömeç, **Türk Cumhuriyeti ve Toplulukları Tarihi**, Akçağ Yayınları, Ankara 2003, s.333

BÖLÜM I

EFANE VE EFSANENİN DİĞER ANLATI TÜRLERİ İLE İLİŞKİSİ

1.1. Geleneksel Bir Anlatı Türü Olarak Efsane

1.1.1. Efsanenin Tanımı

Yaşayan folklorik malzeme ürünlerinden olan efsaneler, bağlı oldukları ulusların en önemli kültür hazinelerinden birini oluştururlar. Bu bölümde efsane kavramının tanımına geçmeden önce Anadolu’da, Orta Asya Türklerinde ve Batı dillerinde efsane kavramıyla ilgili olarak hangi kelimelerin kullanıldığına değinmemiz gerekmektedir:

Efsane üzerine 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren çalışmalara başlanılmıştır. Meselenin ele alındığı ilk yıllarda Jakob Ludwig Karl Grimm (1785-1863) ile kardeşi Wilhelm Grimm (1786-1859)’in yaptıkları ve bugün de araştırmacılar tarafından az çok kabul edilen bir efsane tanımı vardır. Bu tanıma ve yapılmış diğer tanımlara geçmeden önce Türkiye Türkçesinde kullanılan “efsane” teriminin diğer dillerdeki karşılıklarını vermek yerinde olacaktır. Bugün kullanmakta olduğumuz “efsane” terimi, dilimize Farsça’dan geçmiştir.(1) Batı dillerine aynı Latince kökten (legendus) gelen efsane kelimesi İngilizcede “legend”, Fransızcada “légende”, Almancada “legende” (ayrıca “sage”), İtalyancada “leggenda”, İspanyolcada “leyenda” şeklinde kullanılmaktadır.⁴⁰

Legendus terimi, Hıristiyan azizlerin bayram günlerinde, kutsal ayinlerde okudukları, azizlerin hayatlarını anlatan bir anlatıya karşılık gelir. Bununla birlikte, Yunanca “Λέγω (legō)” ya da “Λέω (leo)”, “söylemek” fiilinin kökünden gelen kelimenin çekimli hali “legontas” yani “söylenmekte olan, söylence” anlamındaki kelime de, Batı dillerindeki terimle ilgilidir.⁴¹ Efsane terimi Farsça kökenli bir kelime olup, “Hikâye, meselden bozma

⁴⁰ Saim Sakaoğlu, *Efsane Araştırmaları*, Kömen Yayınevi, Konya 2013, s.21

⁴¹ Şerife Seher Erol, “*Türkmen Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)*”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2012), s.64

masal” anlamına gelmektedir. Terim, Arapçada “esatir” veya “ustûre” terimleriyle karşılanmaktadır.⁴²

Türk lehçelerinde ise efsane için kullanılan terimler şunlardır: Azerbaycan Türkçesinde “esatir, mif, efsane”, Özbek Türkçesinde “rivayat, efsane”, Kazak Türkçesinde “anız, añız-engime, epsane-hikayet”, Kırgız Türkçesinde “ulamış, legenda”, Başkurt Türkçesinde “rivayat, legenda”, Kırım Tatar Türkçesinde “efsane”, Kazan Tatar Türkçesinde “rivayat, legenda, ekiyet, beyt”, Altay Türkçesinde “kuuçın, kep-kuuçın, mif-kuuçın, legenda-kuuçın”, Hakas Türkçesinde “kip-çoooh, legenda, çooohçaah”, Tuva Türkçesinde “tool-çurgu çuugaa, töögü çugaa”, Uygur Türkçesinde “rivayet, epsane”, Yakut Türkçesinde “kepsen sehen, kepsel, bıırgı sehen”, Çuvaş Türkçesinde “halap, mif, legenda, umah”⁴³, Karakalpak Türkçesinde “epsane/epsana, rivayat, añız, añız-engime, legenda”⁴⁴ ve Türkmen Türkçesinde “epsana, rovayat”⁴⁵ terimleri kullanılmaktadır.

Metin Ergun Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi adlı eserinde, bizim efsane, menkabe ve rivayet gibi terimlerle karşılamaya çalıştığımız anlatı türüne karşılık olarak atalarımızın hangi kelimeleri kullandığını ele almış ve şöyle bir sonuca varmıştır : *“Bugün, efsane olarak kullandığımız terimin yerine İslamiyetten önceki devirde nasıl bir terim kullandığımız, hangi terimi kullandığımız, bugünkü bilgilerimizin ışığında kesin olarak belli değildir. Fakat, eldeki veriler, bu terimin 'hikaye etmeyi', 'sözü', 'kara söz'ü hatırlatan bir söz olması gerektiğini düşündürmektedir. Diğer Türk boylarında kullanılan 'kep' ve 'çuk/çug' kelimelerinden türeyen terimler, buna açıklık getirmektedir.”*⁴⁶

Efsane kavramı ve özellikleri hakkında çeşitli sözlüklerde tanımlar ve açıklamalar yapılmıştır:

Ferit Devellioğlu Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat’ında efsaneyi: “1.Asılsız hikâye, masal, boş söz, saçma sapan lakırdı” şeklinde açıklamıştır.⁴⁷

⁴² Adem Öger, “Uygur Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme ve Metinler)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2008), s. 75

⁴³ Metin Ergun, **Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi C.1**, TDK Yayınları, Ankara 1997, s. 2

⁴⁴ Pınar Dönmez Fedakâr, “Karakalpak Efsaneleri (İnceleme- Metinler)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2008), s. 90

⁴⁵ Şerife Seher Erol, “Türkmen Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2012), s. 65

⁴⁶ Metin Ergun, **Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi C.1**, TDK Yayınları, Ankara 1997, s. 4

⁴⁷ Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügat, “Efsane”, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2010

İsmail Parlatır Osmanlı Türkçesi Sözlüğünde ise:”1.Masal, dilden dile dolaşan hikâye ve destan. 2. Büyülü ve etkileyici söz” olarak efsane terimine açıklık getirmiştir.⁴⁸

Ali Püsküllüoğlu Arkadaş Türkçe Sözlükte efsaneyi : “1.Söylence. 2.mec. Gerçeğe dayanmayan, gerçekdışı söz” olarak tanımlamıştır. ⁴⁹

İlhan Ayverdi Misâlli Büyük Türkçe Sözlük’te efsaneyi: “1. Asılsız, hayal mahsulü hikâye, söylence, masal, fesâne. 2.Halkın hayal gücünden doğan ve dilden dile söylenirken bu hayal gücüyle şekil değiştirerek olağan üstü nitelikler kazanan hikâye” şeklinde bir açıklama getirilmiştir.⁵⁰

Muallim Nâci, Lügat-i Nâcî adlı eserinde efsaneyi: “1.Hikâye, masal 2. Boş lâkırdı, saçma sapan.” tanımlamaktadır.⁵¹

Hayat Büyük Türk Sözlüğünde efsane: “1.Masal, asılsız hikâye, hurafe. 2. Şöhret bulup dillere düşen vaka ve hâl, destan” diye belirtilmiştir.⁵²

Büyük Larousse’de efsane: “1.Tarihsel olayların halkın gücüyle ya da şiirsel buluşlarla biçim değiştirdiği olağanüstü öğelere dayanan anlatı, 2.Bir kimsenin üstün başarılarını, yaşamını konu alan ve güzelleştirilmiş olarak sunan, toplum belleğinde yer etmiş olan betimleme” olarak açıklanmıştır.⁵³

Meydan Larousse’de efsane: “Halkın gözünde veya nakledenin hayal gücünde biçim değiştirerek olağanüstü niteliklerle donatılarak anlatılan hikâye” diye belirtmiştir.⁵⁴

Mustafa Nihat Özön, Edebiyat ve Tenkit Sözlüğünde efsaneyi: “Bir tabiat olayını, bir varlığın meydana gelişini, tabiat elemanlarından birinde olan bir değişikliği, akıl dışı, olağanüstü açıklamalarla anlatan hikâye. Bunun temeli olan olay, halkın muhayyilesinde şekil değiştirerek, ağızdan ağza, kuşaktan kuşağa geçer. Genel olarak masal ile eş anlamlı kullanılır” şeklinde açıklamaktadır. ⁵⁵

⁴⁸ Osmanlı Türkçesi Sözlüğü, “Efsane”, Yargı Yayınevi, Ankara,2011

⁴⁹ Çağdaş Türkçe Sözlük , “Efsane” , Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2012

⁵⁰ Misâlli Büyük Türkçe Sözlük C.1, “Efsane”, İstanbul, 2011

⁵¹ Lügat-i Nâcî, “Efsane”, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2009

⁵² Hayat Büyük Türk Sözlüğü, “Efsane”, Hayat Yayınları, İstanbul, 2008

⁵³ Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, “Efsane”, İstanbul, 1986

⁵⁴ Meydan Larousse, “Efsane”, Meydan Yayınları, İstanbul, 1981

⁵⁵ Edebiyat ve Tenkit Sözlüğü, “Efsane”, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 1954

Türkçe Sözlükte ise efsane “1.Eski çağlardan beri söylenegelen, olağanüstü varlıkları, olayları konu edinen hayali hikâye, söylence. 2.Gerçeğe dayanmayan asılsız söz, hikâye” biçiminde tanımlanmıştır.⁵⁶

Sami Akalın Edebiyat Terimleri Sözlüğünde efsaneyi: “Bir olayı akıl-dışı, olağanüstü yönde gelişmiş gösteren söylenti. Genel anlamda, masal, olmayacak şey, asılsız hikâye” olarak tanımlanmaktadır.⁵⁷

İskender Pala ise Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğünde efsaneye: “Dile düşmüş şey, asılsız hikâye, masal, destan” şeklinde bir tanım getirmiştir.⁵⁸

Şemsettin Sami Kamus-ı Türki’de efsaneyi: “1.Masal, asılsız hikâye, hurufat 2.Şöhret bulup dillere düşen vak’a ve hal, destan” olarak tanımlamaktadır.⁵⁹

Efsanenin en iyi bilinen ve diğer pek çok tanımın dayandırıldığı Grimm Kardeşlerin tanımı, efsane türüyle ilgili tanımlardan ilkidir. Grimm Kardeşlerin tanımı şöyledir: “Efsane, gerçek veya hayalî muayyen şahıs, hadise veya yer hakkında anlatılan bir hikâyedir.”⁶⁰ Grimm Kardeşlerin bu tanımı, alanında bir “ilk” olması ve daha sonra yapılacak olan pek çok tanıma esas oluşturması bakımından son derece önemlidir. Grimm Kardeşler tarafından yapılan bu ilk efsane tanımı üç temel unsuru içine almaktadır: “1. Efsane, belirli bir tarihi olayla ya da belirli bir şahısla (gerçek ya da hayalî) bağlantılıdır. 2. Efsane, belirli bir yerle bağlantılıdır. 3. Efsane, olağanüstü vakalar barındırsa da anlatıcılar ve dinleyiciler ona inanır.” Bu üç temel unsur, efsaneyi diğer sözlü türlerden ayıran başlıca özelliklerdir.⁶¹

Efsaneyle ilgili bir diğer önemli tanım, masal araştırmalarıyla tanınan İsviçreli bilim adamı Max Luthi’ye aittir. Luthi, “...efsane, masalarda olduğu gibi tabiatüstü bir hadisenin takdimidir, hikâye edilmiştir”⁶² diyerek efsane ve masalın benzerliğini vurgulasa da “efsaneyi duygusal bir anlatımla anlatıcı tarafından bilinçli olarak gerçek olaylar anlatıldığını iddia eden,

⁵⁶ Türkçe Sözlük, “Efsane”, Türk Dil Kurumu, Ankara, 2005, 10.baskı

⁵⁷ Edebiyat Terimleri Sözlüğü, “Efsane”, Varlık Yayınları, İstanbul, 1984

⁵⁸ Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, “Efsane”, Kapı Yayınları, İstanbul, 2016

⁵⁹ Kamus-ı Türki, “Efsane”, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2010,

⁶⁰ Saim Sakaoğlu, **Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu**, Kültür Bakanlığı MİFAD Yayınları, Ankara 1980, s.4

⁶¹ Saim Sakaoğlu, **Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu**, Kültür Bakanlığı MİFAD Yayınları, Ankara 1980, s.4

⁶² Saim Sakaoğlu, **Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu**, Kültür Bakanlığı MİFAD Yayınları, Ankara 1980, s.5

dinleyicilere bu olayın gerçek olup olmadığını, gerçek ise nasıl olduğunu düşündüren ve bu gerçekten haberdar olmayı isteten, nesilden nesile sözlü aktarım yoluyla geçen ve karakteristik bir şekilde sahip anlatım türünün adıdır.”⁶³ şeklinde tanımlayarak gerçekliği bakımından başta masal olmak üzere diğer türlerden ayrıldığını söylemektedir.

Dinler tarihçisi Mircea Eliade ise “Efsane, kutsal bir tarihtir. Zamanın başlangıcında meydana gelmiş ilk olayları anlatır. (...) Efsane, gerçeğin nasıl varlık kazandığını anlatır; bu gerçek ister kozmos ister bir ada, ister bir bitki türü isterse insan olsun, nesnenin nasıl varlık kazandığı anlatılır. (...) Hakiki bir var oluşun yüce nedenini kutsal dünyada oluşumunu açıklar.”⁶⁴ diyerek efsanenin kutsallığını vurgulamıştır.

Türkiye’de yapılan ilk efsane tanımı Ziya Gökalp’a aittir. Gökalp, mitler konusunda “Üstureler, ilahlara taalluk eden maceralardır” demektedir. Gökalp, mitleri kastederek yaptığı bu tanımın hemen ardından “menkıbe”ye değinmekte ve menkıbeyi; “Menkıbeler de kahramanlara yani nim-ilahlara isnad olunan sergüzeştlerdir.”⁶⁵ şeklinde tanımlamaktadır.

Türkiye’de efsane üzerine yapılan ilk tanımlardan biri de Bahaeddin Ögel’e aittir. Almanların Brockhaus adlı büyük ansiklopedisinde verilen tanıma göre efsanenin; “*Tarihte adı geçmeyen, artık unutulmuş büyük kahramanlara ait efsaneler, mitolojinin kadrosuna girer. Tarihte yaşadıklarını bildiğimiz kişilere ait efsaneler ise destan, yani Légende’dir.*”⁶⁶ olduğunu söyler. Araştırmacı efsane, mit ve mitolojiyi şu şekilde açıklar; “Efsanelerin şimdiye kadar pek çok tarifi yapılmıştır. Bunlar içinde en açık olanlarından birisi de, E. A. Gardner’in tanımıdır. Gardner’e göre mitoloji, “*Tabiat varlıkları ile olaylarına, kişilik verme suretiyle anlatma şeklidir*”. Burada şunu da özellikle belirtmek istiyoruz. “*Efsanelerin kendilerine Mythos veya Mythe denir. Mitoloji ise, bu efsaneleri inceleyen ilim koludur.*”⁶⁷ Efsaneleri mit olarak kabul eden araştırmacı efsane ve mit kavramlarını farklı türler olarak değerlendirmemiştir. Bahaeddin Ögel’in yukarıda alıntı yaptığımız mit ve efsane

⁶³ Max Luthi, “**Masalın Efsane, Menkıbe, Mit, Fabl ve Fıkra Gibi Türlerden Farkı**” (Çev. Sevgül Sönmez), **Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 1** (Hzl. Gülin Öğüt Eker vd.), Millî Folklor Yay., Ankara 2006, s. 220

⁶⁴ Mircea Eliade, **Kutsal ve Dindışı**, Mehmet Ali Kılıçbay (Çev.), Gece Yay., Ankara 1991, ss. 74-77

⁶⁵ Ziya Gökalp, **Türk Töresi**, Hzl. Alper Timuçin, Kemer Yayınları, İstanbul 1997, s. 107

⁶⁶ Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları İle Destanlar)C.1**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 2

⁶⁷ Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları İle Destanlar) C.1**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 2

konusundaki görüşlerine genel olarak baktığımızda, o dönemde, dünyada ve ülkemizde bu alanda yapılan çalışmaların henüz yeterli olmadığını, mit ve efsane konusunun henüz tam olarak bir birinden ayırtılamadığını görmekteyiz.

Boratav; “Efsanenin başlıca niteliği inanış konusu olmasıdır. Onun anlattığı şeyler doğru, gerçekten olmuş diye kabul edilir. (...) Başka bir niteliği de düz konuşma diliyle ve her türlü üslup kaygısından yoksun, hazır kalıplara yer vermeyen kısa bir anlatı oluşudur.”⁶⁸ diyerek efsanenin diğer anlatı türlerinden farkını ortaya koyar. Boratav, burada onun özellikleri, diğer türlerle karşılaştırılması ve bilhassa inandırıcılığı üzerinde durmuştur.

Şükrü Elçin ise efsaneyi “İnsanoğlunun tarih sahnesinde görüldüğü ilk devirden itibaren, aynı coğrafya, muhit veya kavimler arasında doğup gelişen, zamanla inanç, âdet, an’ane ve merasimlerin teşekkülünde az çok rolü olan bir çeşit masal”⁶⁹ şeklinde tanımlar.

Türkiye’de efsane araştırmalarının önde gelen bir diğer ismi Bilge Seyidoğlu ise efsaneyi; “Efsaneler sözlü geleneğin ürünü olan bir anlatım türüdür. Temelinde inanç unsuru vardır. Efsaneyi anlatanlar ve onu dinleyenler efsanenin gerçek üzerine kurulduğuna inanırlar. Bu gerçek objektif bir gerçek değildir. Efsaneyi nakledenler ve dinleyenler efsanedeki olayların gerçekten olmuş olduğuna inanırlar. (...) Efsaneler kısa anlatım türleridir. Bir veya bir kaç motif ihtiva ederler. (...) Efsanelerde gizli ve esrarengiz bir âlem vardır. Bu âlemin sırlarına erişilemez. Gerçeklik unsurunun yanında olağanüstülük ve kutsallık da sahip olduğu unsurlardandır. Bir efsanenin temelinde inanç mutlaka bulunur, fakat diğer özelliklerin biri veya bir kaçı mevcuttur. Efsaneler tarihî devirler içinde teşekkül etmişlerdir. Konusu bir olay, tarihî veya dinî bir şahsiyet yahut belli bir yer olabilir. Tarihî devirler içinde teşekkül ettikleri için efsaneler mitlerden bu konuda ayrılırlar. Mitlerde zaman başlangıç zamanıdır. Mitlerin kahramanları tanrılar ve yarı tanrılardır. Efsanelerde (legend) kahramanların olağanüstü güçleri vardır; fakat tanrı veya yarı tanrı değildirler. Mitolojiler ilkel dönemlerin ve ilkel kültürlerin mahsulleri oldukları halde efsaneler günümüzde oluşabilir ve tarih sahnesine çıkabilirler.”⁷⁰ şeklinde açıklamaktır.

⁶⁸ Pertev Naili Boratav, **100 Soruda Türk Halk Edebiyatı**, Bilgesu Yay, Ankara 2015, s. 111

⁶⁹ Şükrü Elçin, **Halk Edebiyatına Giriş**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986, s. 314

⁷⁰ Bilge Seyidoğlu, **Erzurum Efsaneleri**, Erzurum Kitaplığı, İstanbul 2015, ss. 13-14

Bingöl efsaneleri üzerine çalışan İsmail Görkem efsaneyi, “Şahıs, yer ve hadiselerle ilgili olarak anlatılan, esas vasfı inandırıcılık olup, belirli bir üslubu ve şekli olmayan; şahıs ve hadiselerle ilgili olanlarında olağanüstü vasıflar görülebilen, bazılarının kaynakları çok eskilere dayanan anonim halk edebiyatının bir türü”⁷¹ olarak tanımlamıştır.

Yukarıdaki tanımlamalardan yola çıkarak efsanenin genel bir tanımını şu şekilde yapabilmek mümkündür:Efsane, inanırlığı olan, kendine ait bir anlatıcısı olmayan; malzemesini gelenekten alan, çoğunlukla olağanüstü kişi, kavram ve olayları konu edinen, işlev bakımından, öğüt verme yöntemiyle toplumsal kural ve davranışları devam ettirmeye çalışan, dünya, yüzey şekilleri, insan, diğer canlılar, vb. kavramların kökeni ve işlevi hakkında açıklayıcı bilgi vermeye çalışan; insanların dünyayı ve doğayı anlama çabasının bir sonucu olarak ortaya çıkan ve genellikle kısa ve nesir şeklinde olan anonim halk anlatı türüdür.

1.1.2. Efsanelerin Özellikleri

Görüldüğü gibi bilim insanlarının efsaneyi tanımlama girişimleri daha çok onun özelliklerini saptama ve türlerini belirleme şeklindedir. Bundan dolayı efsanelerin özellikleri ve türlerine dair saptamaları gözden geçirmek yerinde olacaktır. Bilge Seyidoğlu efsanelerin özelliklerine ilişkin olarak şunları tespit etmiştir:

1. “Bir inanış etrafında teşekkül etmişlerdir. Bu inanış, efsanelerin gerçek ve doğru olduğu inancıdır.
2. Efsaneler bilinmeyen esrarengiz bir âlemi anlatırlar. Bu bakımdan olağanüstü unsurlar ihtiva ederler.
3. Efsaneler, bir tarife göre mitlerin modernleşmiş şekli olarak ifade edilmekte, çok eski hikâyeler olduğu söylenmektedir. Bu bakımdan kutsal unsurlar da taşırlar.
4. Bir efsane mutlaka bir inanç unsuru üzerine kurulmakla birlikte diğer unsurların hepsini taşımayabilir.”⁷²

⁷¹ Adem Öger, “Uygur Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme ve Metinler)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2008), s. 83

⁷² Bilge Seyidoğlu, **Erzurum Efsaneleri**, Erzurum Kitaplığı, İstanbul 2015, s. 22

Sakaoğlu eserine almış olduğu değişik tariflerden hareketle, efsanenin özelliklerini şu şekilde tespit etmiştir.

- a. Şahıs, yer ve hadiseler hakkında anlatılırlar.
- b. Anlatılanların inandırıcılık vasfı vardır.
- c. Umumiyetle şahıs ve hadiselerde tabiatüstü olma vasfı vardır.

Bunların yanına, tariflerde görülmeyen dördüncü bir hususiyeti de ilave etmektedir.

- d. Efsanelerin belirli bir şekli yoktur; kısa ve konuşma diline yer veren bir anlatımadır.⁷³

Prof. Dr. Ali Berat Alptekin efsanenin özelliklerini şu şekilde sıralamıştır:

1. Efsaneler şahıs, yer ve olaylar hakkında anlatılır.
2. Anlatılanların inandırıcılık özelliği vardır.
3. Genellikle şahıs ve olaylarda olağanüstü olma özelliği görülür.
4. Efsanelerin belirli bir şekli yoktur.
5. Efsaneler gerçek olmamasına karşılık gerçekmiş gibi kabul edilir.
6. Efsanelerde zaman geniş zamanla şimdiki zaman arasında değişir.
7. Efsanelerin mekânı yaşadığımız dünyadır.
8. Efsaneyle kazanılan kutsiyet zamanla o mekânı ve şahsı dokunulmaz yapar.
9. Efsanelerin tarihle çok yakın ilişkisi vardır.
10. Efsaneler büyük ölçüde millidirler; ancak milletlerarası özelliği olan gezgin efsaneler de vardır.
11. Efsaneler genellikle tek motif üzerine kurulurlar.⁷⁴

Araştırmacıların efsanenin özellikleri ile ilgili yaptığı açıklamalara dayanarak şöyle bir sonuca varabiliriz:

Efsane yapı bakımından kendine özgü bir üslup taşımamaktadır.

Kalıplaşmış kurallı biçimleri yoktur, düz konuşma diliyle anlatılır. Efsaneler tarihi ve didaktik bir anlatım özelliği taşır, çoğu efsanelerde duygusal bir anlatımın hâkim olduğunu görebiliriz.

⁷³ Saim Sakaoğlu, *Efsane Araştırmaları*, Kömen Yayınevi, Konya 2013, s. 23

⁷⁴ Ali Berat Alptekin, *Efsane ve Motifleri Üzerine*, Akçağ Yayınları, Ankara 2014, ss. 16-17

Efsane, konu bakımından da çeşitlilik gösterir. Konular yer, şahıs ve olaya dayandırılarak anlatılır. Anlatıcı tarafından gerçek kabul edilir. Yakın geçmişte gerçekleşen ve günümüz dünyasından olan olayları anlatır. Temelde insan karakterine dayanır. Kutsal kabul edilebilir veya edilmeyebilir. Efsanedeki olay veya kişilerin olağanüstü özellikleri vardır.

1.1.3. Efsanenin Teşekkülü

Efsaneler, teşekkül ederlerken beslendikleri kaynaklara göre farklılıklar arz ettikleri için öncelikle onların köklerini araştırmak gereklidir. Efsanelerin tamamı aynı oluşum sürecinden geçmiş değildir. Mesela dinî efsanelerin oluşumu diğerlerine göre başka bir şekilde, başka bir yolla, farklı bir zaman sürecinden geçerek oluşmuş olmalıdır. Tarihi efsaneler ise daha farklı bir yolla ve daha farklı bir zaman sürecinden geçerek teşekkül etmiştir. Diğer efsane çeşitlerinin oluşumu da yine aynı şekilde farklılık arz eder.⁷⁵

Efsanelerin bir değil birden fazla kökü vardır. Bu kökleri şöyle sıralayabilmek mümkündür:

1. Mitolojik kökler
2. Tarihî kökler
3. Dinî kökler
4. Hayalî fantastik kökler

Mitolojik kökler, eski inanç sistemlerinden ve “leganda” teriminin kapsamı içinde olup sonradan efsaneye dönüşen mitlerden ortaya çıkan anlatılardır. Bu tür efsaneleri mitlerden ayırmak oldukça zordur. İnsanlığın bilgi ve düşünce kapasitesi geliştikçe, eski mitolojik inançlar, yerlerini yavaş yavaş mitolojik kökleri olan efsanelere bırakırlar. Evrenin, dünyanın, yerin, göğün, yıldızların vb. cisimlerin yaratılışıyla ilgili olan bu efsaneler bütün dünyada görülür ve birbirleriyle benzerlik gösterirler.

Mitolojik kökenli olan efsaneler, tüm dünyada görülür ve birbirlerine benzerler. Bu efsaneler R. Rosiere'nin “menşelerle ilgili kaidesi”ne uymaktadır. R. Rosiere'nin ileri

⁷⁵ Metin Ergun, **Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi C.1**, TDK Yayınları, Ankara 1997, ss. 40-41

sürdüğü bu kaide şu şekildedir: “Aynı akli kapasiteye sahip bütün milletlerde muhayyile aynı şekilde tezahür eder. Böylece benzer efsanelerin yaratılışına sebep olur”⁷⁶

Tarihi kökler, mitolojik köklere oranla daha yakın zamanda oluşmuştur denilebilir. Dönemi belli olan ya da olmayan bazı önemli tarihi olay ve şahısların maceralarının, insanların kafasında hayali unsurlarla efsaneleştirilmesi sonucunda oluşmuştur. Halk, efsanelerde tarihi olayı olmasını istediği şekilde; tarihi şahsı da görmek istediği şekilde gösterir. Tarihi kökü olan efsanelerde geçen olayları, tarih sayfalarında bulabilmek mümkün olduğu için bu efsaneler mitolojik efsanelere göre daha gerçekçi ve daha inandırıcıdır. Bir olayın efsaneye dönüşebilmesi, yahut bir kahramanın etrafında efsane oluşabilmesi için, o olayın ve kahramanın halk için çok önemli olması; halkın kaderinin akışını değiştirmiş olması gereklidir. Bu konuda Pertev Naili Boratav: “Bir tarih olayı gerçekte olduğu gibi anlatılmamışsa, gerçekten uzaklaşan bir biçim almışsa efsaneleşmiş demektir.”⁷⁷ der.

Tarihi köklü efsaneler, R.Rosiere'nin “birinin yerine diğerinin geçmesi kaidesine” uymaktadır. R.Rosiere'nin ileri sürdüğü kaide şu şekildedir: “Bir kahramanın hatırası zayıfladıkça onun şerefine yaratılmış olan efsane bu kahramanı terk eder ve daha meşhur birine mal olur”.⁷⁸ Didon Hilesi diye bilinen kurnazlıkla toprak elde etme motifine yer veren efsanede Hasan Sabbah'ın yerine Battal Gazi'nin geçmesini bu kaideye örnek olarak gösterebiliriz.⁷⁹

Dinî kökler, dinî kahramanların maceralarına halkın zamanla hayali unsurlar eklemesi neticesinde oluşmuş efsanelerdir. Aynı şekilde dinî kitaplarda anlatılan birçok macera da zamanla halkın arasında efsane haline gelmiştir. Halk sevdiği din büyüğünün etrafında gerçek olmasa bile birçok efsane üretmiştir. Bu sayede halka hem din, hem de dinî büyükler daha iyi sevdirmiş ve anlatılmıştır.

⁷⁶ Saim Sakaoğlu, **Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu**, Kültür Bakanlığı MİFAD Yayınları, Ankara 1980, s.7

⁷⁷ Pertev Naili Boratav, **100 Soruda Türk Halk Edebiyatı**, Bilgesu Yay, Ankara 2015, s. 111

⁷⁸ Saim Sakaoğlu, **Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu**, Kültür Bakanlığı MİFAD Yayınları, Ankara 1980, s.7

⁷⁹ Saim Sakaoğlu, **Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu**, Kültür Bakanlığı MİFAD Yayınları, Ankara 1980, s.7

Dinî emirlerini, yasaklarını, günahı, haramı, doğruyu, yanlışını, daha iyi anlatabilmek için bu ve benzeri kavramlar etrafında belli bir şahsa ve olaya bağlı olarak efsaneler oluşturulmuştur. Bu şekliyle efsaneler, bir terbiye etme fonksiyonu üstlenmişleridir.

Hayali fantastik kökler, halk, tarihte olmuş bir olayı veya yaşamış bir kahramanı, olduğu gibi değil de olmasını istediği şekilde görür ve anlatır. Bunu da olaylara bir takım hayali unsurlar ekleyerek yapar. Sözlü kültürün birçok türünde olduğu gibi efsanelerde de halk, geçmişte olmuş bir olayı anlatırken ve aktarırken mutlaka kendisinden bir şeyler katar. İşte bu ilave edilen unsurlar, efsanelerin hayali, fantastik köklerini oluşturur. Bu da efsaneleri tarih olmaktan çıkararak, bir folklor anlatısına dönüştürür.⁸⁰

Bütün efsanelerde az çok hayali ve fantastik öğelere rastlarız; özellikle mitolojik kökenli efsanelerde bu daha fazladır. Fakat hayali ve fantastik kökenli efsaneler, tamamıyla hayal üzerine kurulmuştur. Özellikle yer adlarıyla ilgili anlatılan efsanelerin bazıları bu şekilde oluşmuşlardır. Halk farklı gördüğü bir tepeyi, dağı, taşı hemen efsane haline dönüştürmektedir.

1.1.4. Efsanelerin Tasnifi

Bu bölümde dünyada ve ülkemizde yapılan efsane tasniflerinden bahsedeceğiz.

Önceleri masalların bir alt grubu olarak ele alınıp incelenen efsaneler, daha sonraları Batılı bilim adamları tarafından ayrı bir tür olarak ele alınıp incelenmiş ve efsanelerin ayrı bir tasnifi yapılmıştır.

19.yy. başlarında Grimm Kardeşler ile başlayan efsane çalışmaları hep kişisel gayretlerle olmuş ve bu durum 1959'a kadar sürmüştür. 1959- 1969 yılları arası ise "Kongreler Devri" olarak adlandırılmış ve bu yıllarda efsaneyi konu alan altı kongre düzenlenmiştir. "International Society for Folk- Narrative Research" adlı cemiyet etrafında birleşen Avrupalı efsane araştırmacıları 14- 16 Ekim 1963'te Budapeşte'de Kurt Ranke'nin başkanlığında toplanarak milletlerarası ilk efsane tasnifini yapmışlardır. Bu tasnif dört ana grupla bunlara bağlı alt gruplardan oluşmaktadır:

⁸⁰ Metin Ergun, **Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi C.1**, TDK Yayınları, Ankara 1997, ss. 45-46

I. Dünyanın yaratılışı ve sonu(Kıyamet) ile ilgili efsaneler

II. Tarihi efsaneler ve medeniyet tarihi ile ilgili efsaneler

A-Medeniyet ile ilgili yer ve eşyanın menşei

B-Bazı yerler ile ilgili efsaneler

C-Dip tarihi ve ilk zamanlar ile ilgili efsaneler

D-Harpler ve felaketler

E-Temayüz etmiş kişiler

F-Bir düzenin bozuluşu

III. Tabiatüstü varlıklar ve kuvvetler/mitik efsaneler

A-Kader

B-Ölüm ve ölümler

C-Tekin olmayan yerler ve hayaletler

D-Hayaletlerin resmi geçiti ve savaşlar

E-Öbür dünyada ikamet

F-Cinler, periler, ruhlar

G-Medeniyet ile ilgili yerlerdeki hayaletler

H-Değişmiş varlıklar

I-Şeytan

K-Hastalık yapan kötü ruhlar (Cinler) ve hastalıkları

L-Tabiatüstü (Sıhri) kuvvetlere sahip kimseler

M-Efsanevi (Mitik) hayvanlar ve bitkiler

N-Hazineler

IV. Dini efsaneler/ Tanrı ve kahramanlarla ilgili efsaneler⁸¹

Boratav milletlerarası tasnifin ana grubunu kabul eder; fakat alt grupların Türk efsanelerine uygulanamayacağı görüşünden hareketle Türk efsaneleri için yeni bir tasnif yapar:

- 1.Yaratılış Efsaneleri Oluşum ve dönüşüm efsaneleri- evrenin sonunu(Mahşer ve kıyamet günlerini) anlatan efsaneler
2. Tarihlik Efsaneler
3. Olağanüstü kişiler, varlıklar ve güçler üzerine efsaneler
4. Dinlik efsaneler ⁸²

Tek bir motif üzerine yapılan tasnif çalışmasına Saim Sakaoğlu'nun "Anadolu Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu" adlı çalışması örnek olarak gösterilebilir. Sakaoğlu burada konu ile ilgili efsaneleri şöyle tasnif etmiştir:

1. Aşk
2. Zor durumdan kurtulma
3. Saygısızlıklar
4. Kötü huylar
5. Hızır ve İnsanlar
6. Değişik taş kesilmeler
7. Eksik anlatılanlar ⁸³

Bilge Seyidoğlu Erzurum Efsaneleri adlı eserinde efsane metinlerini üç ana grupta toplamıştır. Efsaneler belirli bir yerle ilgili olduğu için tasnif de yerlerle ilgili olmuştur.

Seyidoğlu çalışmasında efsaneleri şöyle tasnif etmiştir:

⁸¹ Saim Sakaoğlu, **Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu**, Kültür Bakanlığı MİFAD Yayınları, Ankara 1980, ss. 16-17

⁸² Pertev Naili Boratav, **100 Soruda Türk Halk Edebiyatı**, Bilgesu Yay, Ankara 2015, s. 113

⁸³Saim Sakaoğlu, **Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu**, Kültür Bakanlığı MİFAD Yayınları, Ankara 1980, s. 65

1. Dinî Binalarla İlgili Efsaneler

- 1.1. Camiler ve mescitler üzerine söylenen efsaneler
- 1.2. Kutsal kabirlerle ilgili efsaneler
- 1.3. Tekkeler, ocaklar ve müritlerle ilgili efsaneler
- 1.4. Türbeler üzerine söylenen efsaneler
- 1.5. Kaleler üzerine anlatılan efsaneler

2. Evler ve İnsanların Yaşadığı Yerlerle İlgili Efsaneler

- 2.1. Alkarısı ve peri kızı ile ilgili efsaneler
- 2.2. Çobanların ve köprülerin efsaneleri
- 2.3. Değirmen ile ilgili efsaneler
- 2.4. Evler hakkında anlatılan efsaneler
- 2.5. Hamamlar üzerine söylenen efsaneler
- 2.6. Kahve ve lokanta üzerine söylenen efsaneler
- 2.7. Keramet sahiplerinin efsaneleri
- 2.8. Köylerle ilgili efsaneler
- 2.9. Kuyu ile ilgili efsaneler
- 2.10. Tekin olmayan yerlerde yaşayan tekin olmayan yaratıklar

3. Tabiat ve Kırırlarla İlgili Efsaneler

- 3.1. Çeşme ile ilgili efsane
- 3.2. Düzlükler ile ilgili efsaneler
- 3.3. Göller ve şelalelerle ilgili efsaneler
- 3.4. Kaplıcalarla ilgili efsaneler
- 3.5. Mağaralarla ilgili efsaneler
- 3.6. Nehirlerle İlgili Efsane
- 3.7. Pınarla ilgili efsane

3.8. Taşlar ve kayalarla ilgili efsaneler ⁸⁴

Belirli bir şehirle ilgili efsane çalışması yapan Muhsine Helimoğlu Yavuz' da Diyarbakır Efsaneleri adlı eserinde efsaneleri şu şekilde tasnif eder:

1. Dinî Efsaneler

1.1. Dinî ve tarihî kişiler üzerine söylenmiş efsaneler

1.2. Camiler, kiliseler (ibadet yerleri)

1.3. Ziyaretler, mezarlar, türbeler

2. Olağanüstü Kuvvetler ve Varlıklar Üzerine Efsaneler

2.1. Şeytan

2.2. Cinler, periler, ejderhalar

2.3. Hastalık ve ölüm getiren varlıklar

3. Hayvanlar Üzerine Efsaneler

4. Tarihî Efsaneler

4.1. Savaşlar, fetihler, istilalar

4.2. Hükümdar sülalelerinin ve beylerin menşeleri, adlar-unvanlar

4.3. Kaleler, surlar, köprüler

4.4. Meskûn yerlerle olanlar

4.4.1. Evler

4.4.2. Hamamlar, kaplıcalar

5. Tabiatla İlgili Efsaneler

5.1. Taşlar, kayalar, tepeler, dağlar, kırlar

5.2. Mağaralar

5.3. Göller, nehirler

⁸⁴ Bilge Seyidoğlu, **Erzurum Efsaneleri**, Erzurum Kitaplığı, İstanbul 2015, ss. 7-8

5.4. eşmeler, pınarlar

6. Aşk Üzerine Efsaneler⁸⁵

Ali Duymaz Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüne bağlı “Bingöl Efsaneleri” adlı yüksek lisans tezinde 101 efsane metnini Şu Şekilde tasnif etmiştir:

1.Dini Efsaneler

1.1. Evliyalara üzerine anlatılan efsaneler,

1.2. Ziyaret yerleri üzerine anlatılan efsaneler,

1.3. Peygamberler, Hızır ve diğer din büyükleri üzerine anlatılan efsaneler,

2. Osmanlı- Rus Savaşı Üzerine Anlatılan Efsaneler

3. Yer Adlarına Bağlı Olarak Teşekkül Eden Efsaneler

3.1. Yerleşim yerleri (il, ilçe, köy, mezra) ile ilgili efsaneler,

3.2. Tabiat Şekilleri (Dağ, mağara, çay, maden) ile ilgili efsaneler,

4. Taş Kesilme Efsaneleri

4.1. Hayvanlarla İlgili Efsaneler

4.2. Olağanüstü Varlıklarla İlgili Efsaneler

4.3. Sevdaya Bağlı Olarak Teşekkül Eden Efsaneler

4.4. Halk Oyunları Ve Türkölere Bağlı Olarak Teşekkül Eden Efsaneler⁸⁶

Zekeriya Karadavut “Yozgat Efsaneleri” adlı yüksek lisans tezinde 101 efsaneyi Şu Şekilde tasnif etmiştir:

1. Yaratılış Efsaneleri- Oluşum Dönüşüm Efsaneleri,

1.1. Şekil değiştirme efsaneleri,

1.1.1. Taş kesilme efsaneleri,

1.1.2. Diğer Şekil değişikliğine bağlı efsaneler,

⁸⁵ M. Helimoğlu Yavuz, **Diyarbakır Efsaneleri**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2007, ss. 6-7

⁸⁶ Ali Duymaz, “**Bingöl Efsaneleri (İnceleme-Metinler)**”, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 1989), ss. 15-16

1.1.3. Açıklayıcı efsaneler,

2. Tarihi Efsaneler

- 2.1. Adları belli yerlerle ilgili efsaneler, tabiat şekilleriyle ilgili efsaneler,
- 2.2. İnsan topluluklarının yaşadığı yerlerle (Şehir, köy vb.) ilgili efsaneler,
- 2.3. Ünlü büyük yapılar (Cami, hamam vs.) ile ilgili efsaneler,
- 2.4. Kaleler, surlar, köprülerle ilgili efsaneler,

3. Olağanüstü Varlıklar Üzerine Anlatılan Efsaneler,

4. Dini Efsaneler

- 4.1. Evliyalara üzerine anlatılan efsaneler,
- 4.2. Ziyaret yerleri üzerine anlatılan efsaneler,
- 4.4. Peygamberler, Hızır ve diğer din büyükleri üzerine anlatılan efsaneler⁸⁷

Bir diğer efsane tasnif çalışmasını İsmail Görkem, Elazığ efsanelerini incelemiş olduğu çalışmada beş gruba ayırarak yapmıştır:

1. Dinî Efsaneler

- 1.1. Evliya menkabeleri
- 1.2. Kutsal kabirlerle ilgili efsaneler
- 1.3. Mecnunlarla ilgili efsaneler
- 1.4. Hızır-İlyas vd. ile ilgili efsaneler

2. Alkarısı, Kapos (kepoz) ve Cinlerle İlgili Efsaneler

3. Taş Kesilme Efsaneleri

- 3.1. Şekil değişikliği ile ilgili efsaneler
- 3.2. Açıklayıcı efsaneler

4. Hayvan Efsaneleri

⁸⁷ Zekeriya Karadavut, “Yozgat Efsaneleri (İnceleme-Metin)”, (Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1992), ss. 45-46

5. Yer Adlarıyla İlgili Efsaneler

5.1. Meskûn yerlerle ilgili efsaneler

5.2. Yeryüzü şekilleriyle ilgili efsaneler

5.3. Diğerleri ⁸⁸

Isparta efsaneleri üzerine bir araştırma yapan Halil Altay Göde, Isparta efsanelerini sekiz ana başlık altında ele almış ve bunların da alt başlıklarını şu şekilde belirlemiştir:

1. Taş kesilme efsaneleri

1.1. Nimete saygısızlık sonucu taş kesilme

1.2. Yaptığı kötülükten dolayı, beddua ile taş kesilme

1.3. Diğer taş kesilme efsaneleri

2. Hayvanlarla İlgili Efsaneler

2.1. Kuşlarla ilgi efsaneler

2.2. Diğer hayvanlarla ilgili efsaneler

3. Açıklayıcı Efsaneler

4. Tabiat Şekillerinin Oluşumuyla İlgili Efsaneler

4.1. Göllerin oluşumuyla ilgili efsaneler

4.2. Pınarların oluşumuyla ilgili efsaneler

4.3. Koru ve ağaçların oluşumuyla ilgili efsaneler

5. Yerleşim Yeri ve Tabiat Şekillerinin Adlarıyla İlgili Efsaneler

5.1. İlçe merkezinin adlarıyla ilgili efsaneler

5.2. Belde ve köy adlarıyla ilgili efsaneler

5.3. Dağ ve geçit adlarıyla ilgili efsaneler

5.4. Kayalarla ilgili efsaneler

⁸⁸ İsmail Görkem, **Elazığ Efsaneleri İnceleme-Metinler**, Manas Yayınları, Elazığ 2006, ss. VI-VII

- 5.5. Gllerle ilgili efsaneler
- 5.6. Pınar ve kuyularla ilgili efsaneler
- 5.7. Dere ve bataklıklarla ilgili efsaneler
- 5.8. Ağaç ve ormanla ilgili efsaneler

6. Olağanüstü Olaylarla İlgili Efsaneler

- 6.1. Cinler
- 6.2. Şeytan
- 6.3. Hazine ve koruyucularıyla ilgili efsaneler

7. Aşk ve Sevgi Üzerine Efsaneler

8. Dinî Efsaneler

- 8.1. İzlerle ilgili efsaneler
- 8.2. Kesikbaşla ilgili efsaneler
- 8.3. Tayyi mekân motifini içeren efsaneler
- 8.4. Hızır üzerine efsaneler
- 8.5. İbadet şekilleriyle ilgili efsaneler
- 8.6. Rüyada haber verme motifiyle ilgili efsaneler
- 8.7. Av ve avcılıkla ilgili efsaneler
- 8.8. Nefse hâkim olabilmeyeyle ilgili efsaneler⁸⁹

Muğla efsaneleri üzerine çalışma yapan Mehmet Naci Önal ise tasnifi şu şekildedir:

1. Yaratılış, Oluşum ve Dönüşüm Efsaneleri

- 1.1. Evrenle ilgili efsaneler
- 1.2. İnsanlarla ilgili efsaneler
- 1.3. Hayvanlarla ilgili efsaneler

⁸⁹ H. A. Göde, **Isparta Efsaneleri**, Fakülte Kitabevi, Isparta 2010, ss. 2-7

1.4. Bitkilerle ilgili efsaneler

1.5. Taşa dönüşümle ilgili efsaneler

2. Tarihî Efsaneler

2.1. Tarihî şahsiyetlerle ilgili efsaneler

2.2. Yapıların bir gecede oluşumu ile ilgili efsaneler

2.3. Köprülerle ilgili efsaneler

2.4. Denizlerle ilgili efsaneler

2.5. Göller ve sularla ilgili efsaneler

2.6. dağlarla ilgili efsaneler

2.7. Şehirle ilgili efsaneler

2.8. İlçelerle ilgili efsaneler

2.9. Köylerle ilgili efsaneler

2.10. Mevkilerle ilgili efsaneler

3. Olağanüstü Varlıklar ve Olağanüstü Olaylarla İlgili Efsaneler

3.1. Şeytanlarla ilgili efsaneler

3.2. Cinlerle ilgili efsaneler

3.3. Perilerle ilgili efsaneler

3.4. Geçkincilerle ilgili efsaneler

3.5. Diğer varlıklarla ilgili efsaneler

3.6. Olağanüstü olaylarla ilgili efsaneler

4. Mistik Efsaneler

4.1. Erenlerle ilgili efsaneler

4.1.1. Şehirdeki erenler

4.1.2. ilçelerdeki erenler

4.1.3. Belde ve köylerdeki erenler,

4.1.4. Dağlardaki erenler

4.2. Hızır'la ilgili efsaneler

4.2.1. Paylaşma, bereket ve ödüllendirme

4.2.2. Cezalandırma

4.2.3. Don değiştirme

4.3. Ağaçlarla ilgili efsaneler

4.3.1. Gerçekçi efsaneler

4.3.2. Gizemli efsaneler

4.4. Hz. Ali'nin atı Düldül'ün ayak izi ile ilgili efsaneler⁹⁰

Biz de bu çalışmamızda, şimdiye kadar Türkiye'de yapılan efsane tasniflerini dikkate alarak, incelemiş olduğumuz efsane metinlerinden hareketle şöyle bir tasnif yapmaya çalıştık:

1. Dönüşümle İlgili Efsaneler

1.1. Taş kesilme efsaneleri

1.1.1. Nimete saygısızlık sonucu taş kesilme

1.1.2. Yaptığı kötülükten dolayı, beddua ile taş kesilme

1.1.3. Çaresizlik ve kötülükten kurtulmak için kendi duası ile taş kesilme

1.1.4. İşlenen günah sonucu, Allah tarafından taş kesilme

1.2. Hayvana dönüşüm

1.2.1. Kuşa dönme

1.2.2. Diğer hayvanlara dönme

1.3. Gök cisimlerine dönüşüm

1.4. Tabiat hadiselerine dönme

1.5. İnsana dönme

⁹⁰ M. N. Önal, **Muğla Efsaneleri**, Muğla Üniversitesi Yayınları, Muğla 2005, ss. VII-XV

1.6. Denize, pınara, göle ve nehir' e dönme

2.Din Büyükleriyle İlgili Efsaneler

3.Hızır'la ilgili efsaneler

3.1. Paylaşma, bereket ve ödüllendirme

3.2. Cezalandırma

1.5. Efsanenin Diğer Anlatı Türleriyle İlişkisi

1.5.1. Efsane Mit İlişkisi

Efsane ile mit birbirlerine çok yakın olan iki türdür. Her ikisinin de gerçek olduğuna inanılması, edebi metin sayılmaması ve kısmen konularının da benzer olması bu türü birbirinden ayırmada zaman zaman güçlük çıkarmaktadır.⁹¹

Mit ile efsanenin birbirlerine en yakın olan tarafları her ikisinin de inanma yönünden gerçek olarak kabul edilmeleridir.

Bu iki türü karşılaştırmadan önce mitin kısa bir tanımını yapmak yararlı olacaktır.

Mit, kutsal bir öyküyü ve eski zamanlarda, başlangıçtaki zamanda, olup bitmiş bir olayı anlatır. Bir başka deyişle mit, doğaüstü varlıkların başarıları sayesinde, ister eksiksiz olarak bütün gerçeklik, kozmos (kâinat) olsun; isterse onun yalnızca bir parçası (sözelimi bir ada, bir bitki türü, bir insan davranışı bir kurum) olsun, bir gerçekliğin nasıl yaşama geçtiğini anlatır.⁹²

Efsane ve mitler birbirlerine oldukça yakındır ve bazen birini diğerinden ayırmak oldukça zor olmaktadır. Mitler muhteva olarak oldukça geniştir. Ancak gerçekte hepsi bir çizgide birleşirler. Genel olarak mitler gerçek, yaratılış ve zamanın başlangıcı hakkında bilgi verirler.⁹³

⁹¹ Saim Sakaoğlu, **Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu**, Kültür Bakanlığı MİFAD Yayınları, Ankara 1980, s. 21

⁹² M. Eliade, **Mitlerin Özellikleri**, Simavi Yayınları, İstanbul, 1993, s. 13

⁹³L. Honko , “**Miti Tanımlama Problemi**” Nezir Temür (Çev.) **Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar** 2, Hzl. M. Öcal Oğuz, S. Gürçayır, Geleneksel Yayıncılık, Ankara 2006 s. 256

Mit, bir şeyin nasıl yaratıldığını, nasıl var olmaya başladığını anlatmaktadır. Buna göre bir mit, gerçekten olup bitmiş ve tam anlamıyla ortaya çıkmış olan bir şeyden söz eder. Mitlerdeki kişiler, özellikle başlangıçtaki o eşsiz zamanda yaptıklarıyla tanınan doğüstü varlıklardır ve mitler, onların yaratıcı etkinliğini ortaya koyarak, yaptıklarının kutsallığını ortaya çıkarırlar. Netice itibarıyla, mitler, kutsal (veya tabiatüstü) olan şeyin, dünyaya çeşitli, kimi zaman da heyecan verici akınlarını ve müdahalelerini tasvir etmektedirler. Mit her zaman bir yaratılışla ilgilidir, bir şeyin yaşama nasıl geçtiğini, ya da bir davranışın, bir kurumun bir çalışma biçiminin nasıl yaratılmış olduğunu anlatır. Mitler toplumun dinî değerleri üzerine kuruludur ve tanrıların hikâyelerini ve maceralarını anlatır.

Yukarıda kısaca vermiş olduğumuz mit tanımlamamalarından yola çıkarak efsane mit arasındaki münasebeti şu şekilde açıklamak mümkündür:

Efsaneler, mitlerin aksine gerçek tarihi hadiselerin ve şahsiyetlerin etrafında teşekkül ederler. İlk insanlar tarihi hadiseleri hikâye şeklinde birbirlerine naklederlerdi. Bu hadiseler zaman geçtikçe nesilden nesile aktarılarak efsaneye çevrilmişlerdir.

Mitolojik anlatmalar dünyanın ve evrenin yaratıldığı dönemi konu alırlar. Bu bakımdan mitin oluşum zamanını ve kahramanını belirlemek olanaksızdır. Efsaneler ise daha yakın zamanlarda oluşmuştur. Bu bakımdan bazı efsanelerin oluştuğu zamanı ve kahramanını belirleyebilmek mümkündür.

Mitlerin esas unsuru tabiattır, evrendir; efsanelerinki ise çoğunlukla cemiyet hadiseleri ve tarihtir.⁹⁴

Efsaneler, menkâbeler ve masallar, insanın faniliği, geçiciliği düşünmesini sağlar, mitler ise daha başlangıçta bundan daha farklı şeyler ileri sürerek insanı fani dünyadan ve zamandan uzaklaştırır.⁹⁵

Mitlerde tanrılar ve yarı-tanrılar olduğu halde efsanelerde tarihi ve yarı-tarihi kahramanlar vardır.⁹⁶ Mitolojik anlatmalar, bilinmeyen çok eski zamanlarda oluşmuştur.

⁹⁴ Metin Ergun, **Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi C.1**, TDK Yayınları, Ankara 1997, s. 46

⁹⁵ Max Luthi, “Masalın Efsane, Menkabe, Mit, Fabl ve Fıkra Gibi Türlerden Farkı” (Çev. Sevengül Sönmez), **Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 1** (Hzl. Gülin Ögüt Eker vd.), Millî Folklor Yay., Ankara 2006, s. 222

⁹⁶ M. Helimoğlu Yavuz, **Diyarbakır Efsaneleri**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2007, s. 11

Bunlar çoğunlukla kozmik dönemi kapsamaktadır. Mitlerin üretildiği bu ortamlar artık kaybolduğu için yeni mitolojik anlatma üretmek mümkün değildir. Efsanelerin üretilme ortamları hala devam ettiği için efsane üretimi de durmadan devam etmektedir.

Mit ile efsaneler her ikisi de anlatıcılar ve dinleyicilerce gerçek olarak kabul edilir.⁹⁷

Mitlerde hayalle, fanteziyle bağıllık çok güçlüdür. Onların dünyası artık tamamıyla hayalidir. Buna karşılık efsanelerde gerçeklerle olan bağ daha kuvvetlidir. Efsanelerde yaşanan dünya günümüzde yaşadığımız dünyadır. Efsanenin içinde gördüklerimiz bu gün etrafımızda görebileceğimiz, dağlar, taşlar, göller, nehirler vb. ya da yakın zamanda yaşamış olan ve hala halkın hafızasında yaşamakta olan din büyükleridir.

1.5.2. Efsane Masal İlişkisi

Masal, halk anlatmalarının en çok ilgi gören türlerinin başında gelir. İlkel toplumlarda ortaya çıkmış ancak daha sonraki dönemlerde gelişmiş ve güzelleşmiştir. Masalarda olağanüstü olaylar anlatılır. Kuşaktan kuşağa sözlü olarak aktarılır. Masalların büyük çoğunluğu nesir şeklinde olmakla beraber zaman zaman nazım nesir karışımı olan masallara da rastlanmaktadır. Son zamanlarda tamamı manzum olan masallar da görülmektedir. Masalların içerisinde atasözü, deyim, dua beddua gibi anonim halk edebiyatı ürünlerine de rastlanılmaktadır. Masallar özel bir anlatıcı tarafından, belli bir geleneğe bağlı olarak dinleyiciye anlatılır.⁹⁸

Modern bir kavram olan masalın (Märchen) doğuşundan önce; Avrupa halk masalları, olağanüstülük, gerçek dışılık gibi benzerlikleri dolayısıyla efsane (sage), menkabe (legend), mit (Mythus), fabl (Fabl), fıkra (Schwank) türlerle birlikte değerlendirilmiştir. Masal bu türlerle benzerlik gösterse de aralarında çeşitli farklılıklar bulunmaktadır.⁹⁹

⁹⁷ M. Helimoğlu Yavuz, **Diyarbakır Efsaneleri**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2007, s. 11

⁹⁸ Max Luthi, “**Masalın Efsane, Menkabe, Mit, Fabl ve Fıkra Gibi Türlerden Farkı**” (Çev. Sevengül Sönmez), **Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 1** (Hzl. Gülin Öğüt Eker vd.), Millî Folklor Yay., Ankara 2006, s.222

⁹⁹ Max Luthi, “**Masalın Efsane, Menkabe, Mit, Fabl ve Fıkra Gibi Türlerden Farkı**” (Çev. Sevengül Sönmez), **Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 1** (Hzl. Gülin Öğüt Eker vd.), Millî Folklor Yay., Ankara 2006, s. 220

Bu türler içerisinde masalın efsane ile hangi konularda benzerlikler ve farklılıklar gösterdiğini şu şekilde sıralamak mümkündür.

Efsaneler, sözlü geleneğin ürünü olan bir anlatım türüdür. Masallar gibi sözlü gelenekte anlatılarak devam ederler. Masalların kalıplaşmış şekilleri vardır. Masala tekerleme ile başlanır, geçiş bölümünde ve masalın sonunda belli sözler tekrarlanır. Masalları anlatan usta masalcılar, masal anaları bulunur ve daha çok çocuklar için anlatılır. Başlangıçta masallar çocuklar için değildi ama zamanla bu özelliği öne çıkmıştır.

Efsanelerin ise belli bir anlatıcısı ve anlatma zamanı yoktur. Efsane yeri geldiği zaman anlatılır.

“Grimm kardeşlerden sonra, kısaca ifade etmek için, masal ‘tamamen fantastik’, efsane ise ‘yarı fantastik’ olarak değerlendirildi. Fantastik burada ‘gerçek dışı’ gibi bir mana ifade etmektedir (...) Grimm kardeşler, masalın gerçeklikten uzak bu ‘safılığı’nda onun her şeyi ‘yozlaştıran kültür’ öncesinde cennetten çıkma kutsal kaynağının bir ispatını görmektedir. Efsane ise onlara göre, kaba, acı ve günahla yüklü gerçekliğe yakındır, kültürle bir uzlaşma sağlamaktadır ve bundan ötürü masala göre dejenere olmuş ve dolayısıyla ondan daha geç dönemde ortaya çıkmıştır”¹⁰⁰

Efsane ve masallarda fantastik, hayali unsurlar bulunurlar ancak bunların görünüşü her iki türde farklıdır. Mesela taş kesilme hem masallarda hem de efsanelerde sıkça görülen bir motiftir. Masallardaki taşlaşma, büyü sahibi peri, cadı gibi güçler tarafından, onların sihirli çubukları ile gerçekleşir. Efsanelerde ise sihirli kuvvetlerin kendileri değil, mucizeleri görülür.

Gerek efsaneler gerekse masallar uydurma olduğu halde, efsanelerde gerçek olarak anlatılır, dinleyici tarafından da gerçek ve tarihte gerçekleşmiş bir olay olarak dinlenir. Çünkü efsanelerde anlatılan olayların çoğunun yeri bellidir ve ortada gözle görülebilen somut bir şekil vardır. İnsana benzeyen bir taş ya da hayvan vardır. Bu şekiller bir nevi, anlatılan olayın şahidi gibidirler. Masallarda ise insanın taşa çevrilmesi yalan, uydurma olarak kabul edilir.

¹⁰⁰ W.Buch, “Masal ve Efsane Üzerine” (Çev. Ali Osman Öztürk) **Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar** (Hzl. Güli n Ögüt Eker vd) Millî Folklor Yayınları, Ankara 2006, s. 223

Efsanelerde dağ, taş veya yer ismi gibi kavramlar geçtiklerinden çoğunlukla bölgeleri kısmen de zamanları bellidir. Masallarda ise zaman belli değil, mekân da bilinmeyen yerlerdir. Kahramanlar cinler, periler devler gibi varlıklardır ve bunlar çoğunlukla milletlerarası kültürlerde de olan masal kahramanlarıdır.

Efsanelerde tarihi ve didaktik bir anlatım söz konusu iken masallarda şiirsel bir anlatım vardır.¹⁰¹

Masallarda görülen şekil değiştirmelerde, kahramanlar bazen eski şekillerine dönebilir. Bu husus efsanelerde görülmez.¹⁰²

Tekrar eski haline dönme durumuna istisna bir örnek daha vardır. Saim Sakaoğlu'nun Anadolu Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu adlı yapıtında, köylülerin Hacı Bektaşî Veliye bir şey vermemeleri sonucu Hacı Bektaşî Velinin duasıyla çeçleri ve altınları taş olur, köylüler pişman olunca çeçlerinin eski şekline dönmüş olduğu anlatılmaktadır.¹⁰³

“Önce efsane, sonra masal: İnsanın fikri ve ruhi kurtuluşunun iki adımı. Efsane, dünya görüşüne bağlı açıklamasıyla, dünyanın karanlığını aydınlatmaya, korkuyu atmaya yardım eder ve masal bu zorluğu ve zarureti de aşar, korkuyla daha oyun[s]u bir şekilde ilgilenir. Çünkü bu korku “esasen” ortadan kalkmıştır”¹⁰⁴

Nasıl efsane insanlığın ilk üniversitesi sayılıyorsa, aynı şekilde masal da artık inanılmaması bilakis zevk alınması gereken ilk hür ve saf sanatı olmaktadır. Çocuklar masalları niçin sevdiklerini biliyorlar, büyükler bunu onlardan öğrenebilirler ve efsaneyi de yüceltmeyi öğrenmelidirler. Onlar bizim başlangıcımızdır. Her zaman efsaneler zorunlu ve masallar mümkündür.¹⁰⁵

¹⁰¹ Max Luthi, “**Masalın Efsane, Menkabe, Mit, Fabl ve Fıkra Gibi Türlerden Farkı**” (Çev. Sevengül Sönmez), **Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 1** (Hzl. Gülin Ögüt Eker vd.), Milli Folklor Yay., Ankara, 2006 s. 221

¹⁰² Saim Sakaoğlu, **Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu**, Kültür Bakanlığı MİFAD Yayınları, Ankara 1980, s. 32

¹⁰³ Saim Sakaoğlu, **Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu**, Kültür Bakanlığı MİFAD Yayınları, Ankara 1980, s.132

¹⁰⁴ W. Buch “**Masal ve Efsane Üzerine**” (Çev. Ali Osman Öztürk), **Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar**, Hzl. Gülin Ögüt Eker vd. Milli Folklor Yayınları, Ankara 2006, s. 227

¹⁰⁵ W. Buch “**Masal ve Efsane Üzerine**” (Çev. Ali Osman Öztürk), **Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar**, (Hzl. Gülin Ögüt Eker vd.) Milli Folklor Yayınları, Ankara 2006, s. 227

Bazı efsanelerin masal formatına bürünerek masal şeklinde anlatıldığı; eski, uzun bir masalın bazı özelliklerinin zaman içinde kaybolmasıyla efsane şekline dönüştüğünü de görebilmek mümkündür.

1.5.3. Efsane Destan İlişkisi

Destan, bir boy veya millet hayatında tam estetik kimlik kazanmamış eser sayılan efsanelerden sonra, nazım şeklinde ortaya çıkan en eski sözlü halk edebiyatı mahsullerindedir. Destanlar, kahraman bilge şahsiyetlerin menkabevi ve hakiki hayatları etrafında oluşmuş uzun didaktik hikâyelerdir. Cemiyetin ortak hayat görüşü ve ülkülerini aksettiren bu eserlerin oluşumu için, bir yaratma zemini ile savaş, din değiştirme, göç, kuraklık vb. gibi büyük hadiselerin millet vicdanında bir takım sarsıntılara sebep olması lazımdır.¹⁰⁶

Efsanelerle destanlar arasında hem benzerlik hem de farklılıklar vardır. Efsanelerin bazılarının benzerlerini başka milletlerde de bulabilmek mümkündür ancak destanlar çoğunlukla millidirler.

Efsanelerde her zaman söz konusu olmamakla birlikte, destanların hepsi belli bir tarihi olayı konu edinirler.

Her iki türün anlatmaları da gerçek olarak kabul edilir. Yalnız kozmogonik olayları işleyen bazı efsanelerde gerçeklik bulabilmek zordur.

Bazı efsaneler destanlar içerisinde küçülerek günümüze kadar gelmişlerdir. Yani bazı destanlar efsane taşıyıcısı olmuşlardır. Köroğlu destanındaki “kır at” efsanesi buna örnektir.¹⁰⁷

Yaşadığımız zamanda efsane oluşabilirken destan oluşamaz. Yani bir olayın destan olabilmesi için aradan uzun bir zaman geçmesi gerekmektedir. “Efsanelerin bazılarında kutsallık olmasına karşın kutsallık destanlarda görülmez. Destanlar daha ziyade milli

¹⁰⁶ Şükrü Elçin, **Halk Edebiyatına Giriş**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986, s. 72

¹⁰⁷ Metin Ergun, **Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi C.1**, TDK Yayınları, Ankara 1997, s. 48

anlatmalardır ve kutsallık dini bir karakter taşımaz”¹⁰⁸ Efsanelerdeki sessiz, sakin, itaatkâr derviş tipine karşılık destanlarda kahraman, savaşçı alp tipi vardır.¹⁰⁹

1.5.4. Efsane Halk Hikâyesi İlişkisi

Halk hikâyesi, kahramanlık destanlarından sonra oluşmaya başlayan; yerleşik hayata geçişin ilk ürünlerinden sayılan; nazım ve nesir karışık olarak oluşturulan; aşk, kahramanlık vb. konuları işleyen; efsane masal, destan gibi türlerden beslenen; büyük ölçüde âşıklar ve meddahlar tarafından icra edilen; Türk milletinin roman ihtiyacını karşılayan; destanlara nazaran daha kısa ve gerçekçi anlatmalardır.

Efsaneler ve halk hikâyesi arasında büyük bir benzerlik yoktur. Fakat zamanla bazı halk hikâyelerinin efsaneleştiğini ya da bazı efsanelerin halk hikâyelerinden esinlendiğini görebilmek mümkündür. Özellikle bazı dua ve beddua sonucu taş kesilme efsanelerindeki kızın ve erkeğin taş kesilmesi ya da aşk konulu bazı efsaneler, manzum kısımları zamanla unutulmuş halk hikâyelerini çağrıştırmaktadır.

¹⁰⁸ Metin Ergun, **Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi C.1**, TDK Yayınları, Ankara 1997, s. 48

¹⁰⁹ Metin Ergun, **Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi C.1**, TDK Yayınları, Ankara 1997, s. 48

BÖLÜM II

EFSANELER ÜZERİNE YAPILAN AKADEMİK ÇALIŞMALAR

Efsane konusunda Türkiye’de yapılan çalışmalarda son yıllarda bir artış gözlenmektedir.

Bu artışta üniversitelerde hazırlanan lisansüstü tezlerin etkisi büyüktür. Ülkemizde yapılan efsane çalışmalarını tanıtırken;

- Tezler
- Kitaplar
- Makale ve Bildiriler

şeklinde bir gruplandırma yaparak vereceğiz. Tezlere geçmeden önce Türk efsanelerinin ilk örnekleri bazı eski Kaynaklarda mevcuttur. Bunlardan Göç ve Oğuz Kaan Destanlarında efsane özellikleri taşıyan bazı bölümler, Divan-ı Lügat’it Türk’te efsanevi unsurlar, Dede Korkut Kitabında (Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu) efsanelere benzer hususlar, Evliya Çelebi’nin “Seyahatnamesi”nde efsane örnekleri, eski halk ve divan şairlerinin eserlerinde ayrıca vilayetnameve menakıbnâme şeklinde yazılmış bazı eserlerde de efsanevi unsurlar görülmektedir.

1. Tezler

- Doçentlik tezleri
- Doktora tezleri
- Yüksek lisans tezleri

1.1. Doçentlik Tezleri

Saim Sakaoğlu, Anadolu –Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu, Ankara, 1980

Ali Çelik, Trabzon –Şalpaazarı Çepni Kültürü (Metin- İnceleme), Trabzon, 1996

Bilge Seyidoğlu, Erzurum Efsaneleri / Erzurum’da Belli Yerlere Bağlı Olarak Derlenmiş Efsaneler Üzerinde Bir İnceleme, İstanbul, 1997

Hayrettin Rayman, Bayburt Efsaneleri (Bayburt 2001)

Mehmet Naci Önal, Muğla Efsaneleri (Araştırma-İnceleme), Muğla, 2003

Hüseyin Baydemir, Özbek Efsaneleri, Erzurum, 2011

1.2. Doktora Tezleri

Yusuf Olgun, Tarihi Bursa Efsaneleri Derleme-İnceleme, Bursa, 1989

Metin Ergun, Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi, Konya, 1993

Halil Altay Göde, Isparta Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma, Konya, 2002

Gülhan Atnur, Başkurt ve Tatar Efsaneleri Üzerine Karşılaştırmalı Motif Çalışması, Erzurum 2002

Muvaffak Duranlı, Yakut Efsaneleri, İzmir, 2004

Aygerim Dıykanbayeva, Kırgız Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma(İnceleme-Metinler), İzmir, 2004

Âdem Öger, Uygur Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma(İnceleme-Metinler), İzmir, 2008

Pınar Dönmez Fedâkar, Karakalpak Efsaneleri (İnceleme-Metinler), İzmir, 2008

Ferah Türker, Altay Türklerinin Efsaneleri(İnceleme- Metinler),İzmir, 2011

Bibigül Ospanaliyeva, Kazakistan'ın Jambıl Bölgesi Efsaneleri (İnceleme- Metinler), İzmir, 2011

Şerife Seher Erol, Türkmen Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme- Metinler), İzmir, 2012

Gülcan Karini, İran- Hallal Yöresi Türklerinin Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma, İzmir, 2012

Tuğrul Balaban, Amasya Efsane, Menkabe ve Memorantları (Derleme- İnceleme- Metin), Erzurum, 2013

Mevlüt Metin Türктаş, Denizli Efsaneleri, Denizli, 2012

Mehmet Dervişoğlu, Edirne Efsaneleri, Edirne, 2016

1.3. Yüksek Lisans Tezleri

İsmail Görkem, Elazığ Efsaneleri Üzerine Araştırmalar (Metinler ve İncelemeler), Elazığ, 1987

Yılmaz Önay, Van Folklorunda Yatırlar ve Yatırlara Bağlı Olarak Anlatılan Menkıbeler, Van, 1987

Ali Duymaz, Bingöl Efsaneleri (İnceleme-Metinler), Elazığ, 1989

Ruhi Kara, Erzincan Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma, Erzurum, 1991

Kudret Yıldırım (Yağbasan), Malatya Efsaneleri (Metinler ve İnceleme), Malatya, 1991

Zekeriya Karadavut, Yozgat Efsaneleri (İnceleme-Metinler) , Konya, 1992

Şerif Oruç, Alman ve Türk Efsaneleri Üzerinde Bir İnceleme, Ankara, 1988

Seyit Emiroğlu, Konya Efsaneleri (İnceleme- Metin), Konya, 1993

Pervin Ergun, Halk Anlatmalarında Hızır, Konya, 1993

Zekiye Çağınlar, Adana ve Yöresi Yatır- Ziyaret ve Ocaklarla Bunlara Bağlı Anlatılan Efsaneler, Adana, 1994

Muhsine Helimoğlu Yavuz, Diyarbakır Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma, Ankara, 1989-1990

Bayram Sönmez, Niğde Efsaneleri (Tahlil ve Metinler), Kayseri, 1994

Nilgün Çıblak, İçel Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma / İnceleme – Metinler, Adana, 1995

Mehmet Erol, Taşeli Platosu Efsaneleri (İnceleme- Metinler), Kayseri, 1996

Necmi Akyaçın, Balıkesir Yöresinde Yatır Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma, Balıkesir, 1996

Neşe Işık, Doğu Karadeniz Efsanelerini Derleme ve Araştırma (Trabzon- Rize- Artvin Efsaneleri), Trabzon, 1998

Cengiz Gökşen, Giresun Efsaneleri, Trabzon, 1999

Aziz Ayva, Anadolu Göl Efsaneleri (İnceleme- Metinler), Konya, 2001

Adem Yıldız, Hayvanlarla İlgili Efsaneler (İnceleme- Metin), Konya, 2002

- Yahya Özdemir, Gaziantep Efsaneleri (İnceleme- Metin). Gaziantep, 2003
- Hıdır Tekin, Antalya Bölgesi Efsaneleri, İstanbul, 2003
- Sinan Gönen, Yer Adlarına Bağlı Olarak Oluşan Efsaneler, Konya, 2004
- Mustafa Osan, Kuzeydoğu Denizli Yöresinde Anlatılan Efsaneler, Denizli, 2006
- Nuriye Sancak, Mardin Efsaneleri, Sakarya, 2008
- Recai Bazancir, Bingöl Efsaneleri Van, 2010
- Levent Başarkanoğlu Nizip Efsaneleri, Gaziantep, 2010
- Gülşah Yüksel, Kastamonu Efsaneleri, Yozgat, 2011
- Hakan Acar, Burdur Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma, Isparta, 2013
- Elif Alakuş, Afyonkarahisar Merkezde Yer Adlarına Bağlı Oluşan Efsaneler: Derleme-İnceleme- Metinler, Afyonkarahisar, 2014
- Şerife Oral, Kayseri Yöresi Efsaneleri: İnceleme- Metinler, Kayseri, 2016

2. Kitaplar

Efsaneler hakkında bilgi veren kitaplar şunlardır:

2.1. İlimi Çalışmalara Yer Veren Kitaplar

- Abdulkadir İnan, Makaleler ve İncelemeler, C.I Ankara,1968, C.II Ankara, 1991
- Pertev Naili Boratav, 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 2000
- Pertev Naili Boratav, 100 Soruda Türk Folkloru, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1997
- Bahaeddin Ögel, Türk Mitolojisi 1, Ankara, 1971
- Bahaeddin Ögel, Türk Mitolojisi 2, Ankara, 1995
- Sedat Veyis Örnek, 100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane, Gerçek yayınevi, İstanbul, Ocak, 1971
- Şükrü Elçin, Halk Edebiyatına Giriş, Akçağ yayınları, Ankara, 2001
- Ahmet Yaşar Ocak, Bektaşî Menakıpnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri, İstanbul, 1983

Ahmet Yaşar Ocak, Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliya Menkabeleri, Ankara, 1984

Ahmet Yaşar Ocak, İslam Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır- İlyas Kültü, Ankara, 1985

Ahmet Yaşar Ocak, Türk Folklorunda Kesik Baş,(Tarih- Folklor ilişkisinden bir kesit) Ankara, 1989

Ahmet Yaşar Ocak, Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menakıbnameler- Metodolojik bir yaklaşım, 1992

Ali Öztürk, Türk Anonim Edebiyatı, İstanbul, 1985

Abdulkadir İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, Ankara, 1986

Hikmet Tanyu, Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri, Ankara, 1967

Hikmet Tanyu, Türklerde Taşla İlgili İnançlar, Ankara, 1987

Saim Sakaoglu, Efsane Araştırmaları, Konya, 1992

Metin Karadağ, Türk Halk Edebiyatı Anlatı Türleri, Ankara, 1985

Mehmet Kaplan, Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3. Tip Tahlilleri, Dergah, İstanbul, 1985

Hasan Köksal, Battalnamelerde Tip ve Motif Yapısı, Ankara, 1984

Sami Akalın, Türk Folklorunda Kuşlar, 1983

Kadir Arslan, Dört Yol Yer Adları, Efsaneler, Ağıtlar-Dört Yol, 1997

Zeki Başar, İhtimai Adetlerimiz, İnançlarımız ve Erzurum İlindeki Ziyaret Yerleri, Ankara, 1972

Zeki Başar, Halk Hekimliğinde ve Tıp Tarihinde Yılan, Ankara, 1978

2.2. Metin Neşirlerine Yer Veren Kitaplar

Adli Moran, İlkel Efsaneler, Varlık yayınları, İstanbul, Aralık 1961

Osman Bayatlı, Bergama'da Efsaneler, Adetler, İstanbul, 1941

Hüseyin Namık Orkun, Türk Efsaneleri, İstanbul, 1943

Ali Rıza Önder, Yaşayan Anadolu Efsaneleri, Kayseri, 1955

Cevat Şakir Kabaağaçlı, Anadolu Efsaneleri, İstanbul, 1957

Malik Aksel, Anadolu Halk Resimleri, İstanbul, 1960

M.Ziya Demircioğlu, Kastamonu Evliyalari, Kastamonu, 1962

Mehmet Önder, Konya Efsaneleri, Konya, 1963

Cemil Cahit Güzelbey, Gaziantep Evliyalari, Gaziantep, 1964

Selma Aktan, Hakiki Anadolu Efsaneleri II, Adana, 1965

Niyazi Ahmet Banoğlu, Tarih Ve Efsaneleriyle İstanbul, 1966

Mehmet Önder, Anadolu Efsaneleri, Ankara, 1966

Enver Behnan Şapolyo, Türk Efsaneleri, 3.baskı, Tan Gazetesi ve Matbaası, İstanbul, 1965

Enver Behnan Şapolyo, Dünya Efsaneleri, 2. baskı, Tan Gazetesi ve Matbaası, İstanbul, 1965

Saim Sakaoğlu, 101 Anadolu Efsanesi, İstanbul 1976, 2.b. Ankara, 1989

Saim Sakaoğlu, 101 Türk Efsanesi, Akçağ yayınları, 2. baskı, Ankara, 2004

Murat Uraz, Türk Mitolojisi, İstanbul, 1967

Fehmi Anlaroğlu, Dilden Dile, Nesilden Nesile Anadolu Efsaneleri 1, Ankara 1968

Mehmet Önder, Efsane ve Hikâyeleriyle Anadolu Şehir Adları, Ankara, 1969

Efsane Derlemeleri, Yayınlayan: Köy Öğretmenleri ile Haberleşme ve Yardımlaşma Derneği, İstanbul, 1975

Mehmet Önder, Bitmez Tükenmez Anadolu, (Hikâyeleri, Efsaneleri ve Destanlarıyla) , Ankara, 1970

İsmail Hakkı Acar, Zara Folkloru, Sivas, 1975

İrfan Ünver Nasrattinoğlu, Afyonkarahisar Efsaneleri, Ankara, 1973

M.Necati Sepetçioğlu, Türk- İslam Efsaneleri, İstanbul, 1975

Ali Püsküllüoğlu, Efsaneler, Arkadaş yayınları, 8. baskı, Ankara, 2002

Nezihe Araz, Anadolu Evliyalari, İstanbul, 1984

- Hatice Gülensoy, Tunceli’de Munzur Efsanesi, Ankara, 1986
- Mehmet Yardımcı- Cavit Kavcar, Efsanelerimiz (İnönü Üniversitesi Efsane Derleme Yarışması), 2.baskı, Malatya, 1990
- Sabahattin Çankaya, Elif ile Yusuf; Bir Kadırlı Efsanesi, İstanbul, 1982
- Hasan Latif Sarıyüce, Efsaneleriyle Güzel Anadolu, Kahramanmaraş, 1987
- Mehmet Önder, Efsane, Destan ve Öyküleriyle Anadolu Kentleri,1.baskı, İstanbul, Ocak 1989
- Mehmet Kurtoğlu, Urfa Efsaneleri, İkinci baskı, Kent yayımları, İstanbul, 2005
- Mehmet İhsan Gencan, Çanakkale Savaşlarından Menkıbeler, Ankara,1990
- Hasan Özönder, Konya Velileri, Konya, 1990
- Ahmet Kabaklı, Ejderha Taşı, İstanbul, 1991
- Mehmet Önder, Aldı Sözü Anadolu, Ankara, 1992
- Hatice Gülensoy, Tunceli’de Elti Hatun Efsanesi, İstanbul, 1992
- Müslüm Yücel, Kürt Coğrafyasında Göl ve Irmak Efsaneleri,1. basım, İstanbul, Nisan 2003
- Serkan Özburun, Doğu ve Batı Mitolojisinden Yılım Her Günü İçin Aşk Efsaneleri, Birey Yayıncılık, İstanbul, Mart 2004
- Ali Berat Alptekin, Fırat Havzası Efsaneleri, Antakya, 1993
- Kutlu Özen, Sivas Efsaneleri, Sivas, Mayıs, 2001
- Şükrü Tekin Kaptan, Gönül Sultanları Denizli’de (Türbeler- Yatırlar), Denizli,1993
- Mehmet Önder, Efsaneleri Destanları, Hikâyeleriyle Şehirden Şehire, Ankara,1995
- Derman Bayladı, Efsaneler Dünyasında Anadolu(Anadolu Mitolojisi), 1.baskı, İstanbul, Mayıs 1996
- Osman Gündoğdu, Bektaşî Menkıbeleri, Ankara, 1996
- Hasan Turyan, Bursa Evliyaları ve Tarihi Eserleri, İstanbul, 1997
- Haydar Gedikoğlu, Trabzon Efsaneleri ve Halk Hikâyeleri, Trabzon, Ekim 1998
- Mehmet Önder, Anadolu’yu Aydınlatanlar, Ankara, 1998

Necati Sepetçioğlu, Bir Büyülu Dünya Ki, İstanbul, 1998

M. Naci Ünver, Kapadokya Efsaneleri, Ay yıldız yayınları, Ankara, Mart 1990

Zafer Sarı, Hatay'da Efsane ve Menkıbeler, Antakya, 1994

3. Makaleler ve Bildiriler

Bahaeddin Ögel, "Türk Efsaneleri Üzerinde İncelemeler- Uygurlar'ın Menşe Efsanesi", Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, IV,1948

M. Fahrettin Kırzioğlu, "Kars'ta Keloğlan Menkıbesi", Türk Folklor Araştırmaları, 8 (170), Eylül 1963

Pertev Naili Boratav, "Ali Rıza Önder, Yaşayan Anadolu Efsaneleri", Oriens Dergisi, X, 1, Paris, 1957

Ramazan Korkmaz "Çıldır Folklorundan Efsane Derlemeleri", Erciyes 10 (118), Ekim 1987

Saim Sakaoğlu, " Bir Mitoloji Bibliyografyası Üzerine" Halkbilimi,3, 1974

P.Naili Boratav, "Türk Efsaneleri", Folklor Doğru Dergisi, 35, Mayıs-Haziran İstanbul, 1974

P.Naili Boratav, "Türk Efsaneleri", Folklor Doğru Dergisi, 35, Mayıs-Haziran İstanbul, 1974

Çiğdem ve Atilla Turgay, "Anadolu – Türk Efsaneleri Üzerinde Psiko-Sosyal Bir Çalışma" VIII. Milli Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Kongresi, İzmir 1973

Ülkü Önal "Ardanuç Yöresinden Masallar ve Efsaneler", Erciyes 14 (160), Nisan 1991

Ali Rıza Önder, "Türkiye'de Mitoloji Çalışmalarına Toplu Bir Bakış", I.Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri, Ankara, 1974

S.Sakaoğlu- A.Özçelebi, "Anadolu Efsaneleri için Eski Bir Kaynak", Türk Folklor Araştırmaları Yıllığı 1976, Ankara, 1976

Mehmet Önder "Efsanelerin Yükü Altında Anadolu" Uluslararası Folklor ve Halk Edebiyatı Semineri Bildiri 27- 29 Ekim, Ankara, 1976

Mehmet Özçelik, "Karakoyun Efsanesi ve Bir Varyantı Üzerine", Ay Işığı, 5, Bahar, 1997

Bilge Seyidoğlu " Mit, Masal, Lejend", Türk Folklor Araştırmaları, XVII(338), 1977

Ekrem Sarıkçıoğlu, “Isparta Ve Çevre Köylerinde Ziyaret Ve Adak Yerleri” Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi, 3, Ankara, 1979

Mehmet Önder “Balıkesir ve Yöresinden Bir Demet Efsane”, I.Balıkesir Kültür Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, Balıkesir, 1999

Mehmet Özçelik “Dinar ve Çevresinde Yer Adlarıyla İlgili Efsaneler” III. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, Afyonkarahisar, 22- 24 Ekim 1993

Kutlu Özen “Sivas ve Divriği Yöresinde Geyik Motifine Bağlı İnançlar, Adak Yerleri, Efsaneler” Erciyes, 16, (190), Ekim 1993

Ali Öztürk “Fırat Havzası Anonim Edebiyatında Efsanelerin Kaynakları”, Fırat Havzası II. Folklor ve Etnoğrafya Sempozyumu 5- 7 Kasım 1987, Elazığ, 1989

İsmail Özmel “4. Murat’la İlgili İki Niğde Efsanesi”, Erciyes, 13 (155), Kasım 1990

Müjgân Cunbur “Folklorumuzda Geyik Motifi Üzerine” II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, II. Cilt, Halk Edebiyatı, Ankara, 1982

Tuncer Gülensoy, “Türk Mitolojisinden Kaynaklanan Bir Halk Oyunu ve Türküsü- Çayda Çıra” Milli Kültür, 44, 1984

Bilge Seyidoğlu “İki Gezgin Efsane” Köz, 2 (5), Ağustos 1980

Bilge Seyidoğlu “İki Gezgin Efsanenin Karşılaştırılması”, Köz, 2, (6), 1980

Bilge Seyidoğlu “ Gezgin Efsaneler Üzerinde Bir Araştırma: Norveç ve Türkiye

(Erzurum) Efsaneleri” , III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, II. Cilt, Halk Edebiyatı, Ankara, 1986

Ali Berat Alptekin , “Yunus Emre Menkabelerinin Tip Ve Motif Yapısı” , Türk Folkloru, 86, 1986

Ali Berat Alptekin “Bingöl Efsanelerinin Türk Efsaneleri İçindeki Yeri”, I. Milletlerarası Türk Halk Edebiyatı ve Folkloru Kongresi, 11- 12 Ekim 1988, Konya

Mehmet Önder “Konya Folklorunda Efsanelerin Oluşumu” , Türk Halk Edebiyatı ve Folklorunda Yeni Görüşler 1, Ankara, 1985

Mehmet Önder “Anadolu Şehir Adları Üzerine Efsanelerin Oluşumu”, Türk Yer Adları Sempozyumu, Ankara, 1984

Saim Sakaoglu, “Anadolu Folklorunda Göktürk Efsanelerinin İzleri” , Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, 7 Eylül, 1985

Saim Sakaoglu, “ İnsan Asıllı Kuş Efsaneleri”, Türk Halk Edebiyatı ve Folklorunda Yeni Görüşler, 1. cilt, Ankara, 1985

Saim Sakaoglu, “Bir Efsane Motifi zerine”, Türk Kültürü,15 ,(171), Ocak 1977

Saim Sakaoglu, “1974 Kıbrıs Barış Harekâtıyla İlgili Efsaneler” Türk Kültürü 15 (175), Mayıs 1977

Saim Sakaoglu “Karakoyun Efsanesi” Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi 5, İstanbul, 1982

Saim Sakaoglu “Erzincan Efsanelerinin Edebiyatımızdaki Yeri”, Erciyes, 11(121), Ocak 1988

Saim Sakaoglu, “Evliya Çelebi’nin Naklettiği Efsanelerin Türk Efsaneleri İçindeki Yeri” Türklük Araştırma Dergisi, 4, 1989

Saim Sakaoglu, “Şahsa Bağlı Menkıbelerin Anonimleşmesi ve Bir Elazığ Menkıbesi” Fırat Üniversitesi Fırat Havzası Folklor Ve Etnografya Sempozyumu Bildirileri zetleri, Elazığ, 24- 27 Ekim 1985

Ali Duymaz “Balıkesir ve Çevresindeki Yatırları Fonksiyonları Açısından Bir Değerlendirme”, VI. Milli Türk Halk Edebiyatı ve Folkloru Kongresi, 26.10.1993

Ali Duymaz “Kazdağı ve Sarıkız Efsaneleri” , Balıkesir Birlik, 2, Nisan 1993 (Erzurum) Efsaneleri” , III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, II. Cilt, Halk Edebiyatı, Ankara, 1986

Mehmet Aa, “Türklerde Hayvanlardan Türeyiş Efsaneleri” Doktora Semineri, Konya, 1995

Ahmet Yaşar Ocak “Tarih Ve Efsanenin Bir Kavşak Noktası: Türk Folklorunda Kesikbaş”, III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri I.C. Genel Konular, Ankara 1986

Hasan zdemir, “Etiyolojik Türk Halk Efsaneleri”, III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, II. Cilt, Halk Edebiyatı, Ankara, 1986

Kerim Yund “ Türk Folklorunda Eski Uygarlıklardan Kalma Sanıklar (Fabllar)”, III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, I.C .Genel Konular, Ankara, 1986

Ali Öztürk, “ Fırat Havzası Anonim Edebiyatında Kutsiyet Kavramı ve Kutsal Tip”, Fırat Havzası Folklor Ve Etnoğrafya Sempozyumu Bildirileri Özetleri, Elazığ, 1985

Tuncer Gülensoy, “Tunceli Efsanelerinin Tip ve Motif Yapısı İle Munzur Efsanesinin Anadolu Varyantları” IV. Milletlerarası Türk Kültürü Kongresi Bildirileri, II. Cilt, Halk Edebiyatı, Ankara, 1992

Mehmet Aydın “Bayat ve Afyonkarahisar Çevresinde Yaşayan Halk Söylenceleri (Halk Efsaneleri)” , 2. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, Afyon, 3- 4 Mayıs 1991

Tahir Kutsi Makal “Avanos Efsaneleri Nasıl Oluşuyor?” III. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri 7- 9 Mayıs Eskişehir, 1987

Kemal Göde “ Kayseri ve Yöresindeki Tarihi Gerçeklerin Efsaneleşmesi ve Milli Kültürümüze Katkısı” , Erciyes Yöresi I. Folklor, Halk Edebiyatı ve Etnografya Sempozyumu(Bildiriler), Kayseri, 1991

İsmail Görkem, “Hazar Gölü (Elazığ- Sivrice) Üzerine Anlatılan Efsaneler”, Fırat Havzası II. Folklor ve Etnografya Sempozyumu, Elazığ, 1989

Esmâ Şimşek, “Çukurova’da Anlatılan Al karısı Efsanelerinin Türk Efsaneleri İçerisindeki Yeri”, I. Uluslararası Karacaoğlan ve Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu,21 -23 Kasım 1990, Adana, 1991

Nesrin Köse, “Sarı Ana Türbesi ve Rodos Seferi”, Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, VII, İzmir, 1993

M. Nuri Gönüllü “ Alanya’dan Hayvan ve Bitki Efsaneleri” Erciyes 19 (224), Ağustos 1996

Cengiz Gökşen “Efsanelerle İlgili Kitapların Tanıtım Bibliyografyası” Yüksek lisans Semineri, Konya, 2000

İsmail Görkem “Ali Rıza Önder Anadolu Efsaneler” – Kayseri 1955, 76 sayfa, Yeni Erciyes Yayınları:2, Prof. Dr. Pertev Naili Boratav, Milli Folklor, 9 (33), Bahar, 1991

İsmail Görkem, “Hasan Dağı ile Ali Dağı Efsanesinin Kaynakları ve Varyantlarının Değerlendirilmesi”, Erciyes Yöresi 1. Folklor, Halk Edebiyatı ve Etnoğrafya Sempozyumu (Bildiriler), Kayseri, 1991

Saim Sakaoğlu, “Anadolu Efsanelerinde Pınarda Kaybolan Tas Motifi Ve Yayılma Sahası Üzerine”, I. Milletlerarası Türk Halk Edebiyatı ve Folklor Kongresi 11- 12 Ekim 1988, Konya, 1990

Saim Sakaoğlu, “Tokatta Derlenen Bazı Efsaneler Üzerine” , İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri, Samsun, 1990

Saim Sakaoğlu, “İnanıştan Efsaneye: Kumuklarda İki Mezar Taşı Ve Anadolu Türklerinde İki Heykel” 33. Permant International Altaistic Conference, 24- 28 Haziran 1990, Budapeştede Sunulan Bildiri, Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 6, 1991

Saim Sakaoğlu, “Balkan Ülkeleri Halk Anlatmalarında Dini İnanışların Efsaneye Yansıması” II. Milletlerarası Balkan Folklor Kongresi 7 -8 Temmuz 1991, Yugoslavya’da Sunulan Bildiri

Saim Sakaoğlu, “Balkan Türklerinin Halk Anlatmalarında Anadolu Anlatmalarının İzleri” , Balkan Türkleri Sempozyumu (7 Haziran 1991), Tebliğler, Kayseri, 1992

Saim Sakaoğlu “Cami- Hamam İkilisinin Yapımıyla İlgili Yeni Bir Varyant: Yozgat Çapanoğlu Camii – Çarşı Hamamı Efsanesi” Erciyes Yöresi II. Folklor, Halk Edebiyatı Ve Etnografya Sempozyumu 7 -9 Mayıs 1992, Kayseri’de Sunulan Tebliğ

Yurdanur Sakaoğlu, “Erciyes Yöresi Efsanelerinde Başlıca Temler”, Erciyes Yöresi I. Folklor, Halk Edebiyatı Ve Etnografya Sempozyumu (Bildiriler), Kayseri, 1991

Ali Berat Alptekin, “Malatya Efsanelerinin Türk Kültürü İçerisindeki Yeri” II. Battal Gazi ve Malatya Çevresi Halk Kültürü Sempozyumu – Tebliğler, Malatya 19- 21 Ekim 1987

Ali Berat Alptekin, “Çukurova’nın Efsanelerle Dolu Bir Köyü” 2.Mersin Milli Kültür ve Eğitim Sempozyumu Bildirileri (2- 4 Aralık 1988), Ankara, 1989

Ali Berat Alptekin “Fırat Havzası Efsaneleri” Türk Milli Bütünlüğü İçinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Sempozyumu Bildirileri, Kayseri, 1990

Tuncer Baykara “Kız Kuleleri-Kız Kaleleri I-II-III”, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, 8,1985

Saim Sakaoğlu, “Afyonkarahisar Efsanelerindeki Bazı Motifler Üzerine”, III. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, Afyonkarahisar, 22- 24 Ekim 1993

Ali Berat Alptekin “ Dağların Yaratılışı İle İlgili Olarak Anadolu’da ve Balkanlar’da Anlatılan Mitlerden: Hasan Dağı” , Erciyes (215), 18 Kasım 1995

Ali Berat Alptekin "Işık Göl (Kırgızistan) ve Çevresinde Tespit Edilen Efsanelerin Anadolu Efsaneleriyle Mukayesesi" İpek Yolu Uluslararası Halk Edebiyatı Sempozyumu Bildirileri, Ankara, 1- 7 Temmuz 1993

Ali Berat Alptekin "Adıyaman Besni'den Derlenen Efsaneler", Erciyes 12 (137), Mayıs 1989

Ali Berat Alptekin "Balıkesir ve Çevresinde Velilerle İlgili Efsaneler ve Bu Efsanelerin Türk Kültürü İçerisindeki Yeri" , Balıkesir Üniversitesi Necatibey Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, I. Halk Bilimi Bilgi Şöleni Bildirileri, Ankara, 2- 4 Haziran 1997

Saim Sakaoğlu,"Bir Efsane İki Tip Bir Motif: Şeyh Bilecen ve Memik Dede Efsaneleri" Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 4, 1997

Zekeriya Karadavut, "Atçekenler Efsanesinin Anadolu ve Türkmenistan'daki Anlatmaları Üzerine Bir Mukayese", Balıkesir Üniversitesi Necatibey Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, I. Halk Bilimi Bilgi Şöleni Bildirileri, Ankara, 2-4 Haziran 1997

Ali Berat Alptekin "1974 Kıbrıs Barış Hârekatının Anadolu Efsanelerindeki İzleri", Erciyes, 17 (195), Mart 1994

Aziz Ayva "Beddua Sonucu Oluşan Göllerle İlgili Efsaneler" (Yüksek Lisans Semineri), Konya 1999

Ali Berat Alptekin "Eğribel Dağları(Giresun) Gelin Taşı Efsanelerinin Varyantları Üzerine Bir Araştırma" İçel Kültürü, 10 (43), Ocak 1996

Ali Berat Alptekin "Hoca Ahmet Yesevi Hazretleri ve Yakınlarıyla İlgili Efsaneler" Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, Dr. Himmet Biray Özel Sayısı, Ankara, 1997

Hatice Gülensoy "Tunceli'de Munzur Efsanesi" Erciyes,10 (109), Ocak 1987

Tuncer Gülensoy "Doğu Anadolu Efsaneleri İçinde Tunceli Efsanelerine Bir Bakış" III. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri, 709 Mayıs Eskişehir, 1987

Emrullah Güney "Efsanelerde İnsani Yönler, Din Ayrılıklarının Yok Oluşu, Benzeşmeler", Erciyes, 17 (194), Şubat 1994

Cemil Cahit Güzelbey "Gaziantep'te Kimi Hayvanlara İlişkin Efsaneler" 12 (249), Nisan, 1970

Ramazan Çeçen "Cin- Cadı Efsaneleri" , Folklor/Edebiyat, 11, Eylül Ekim 1997

- Yılmaz Çınar “Karakoyun Efsanesi”, Türk Folkloru Araştırmaları, 14 (279), Ekim 1972
- Aysun Çobanoğlu “İstanbul’da Buluşan Efsaneler”, Folklor/ Edebiyat 25, 2000/1
- Ertuğrul Danık “Dersim Alevi Kürt ve Zaza Efsanelerine Analitik Yaklaşım”, Folklor/ Edebiyat, 15, Sonbahar, 1998
- Bilgehan Atsız Gökdağ- Cengiz Gökşen “Giresun Efsaneleri” Giresun Kültür Sempozyumu Bildirileri, İstanbul,30- 31 Mayıs 1998
- Ahmet Oğuz “Yozgat Efsaneleri”, Milli Folklor, 6, 1989
- Sendik Pirsultanlı “Masal ve Efsane Üzerine”, Milli Folklor, 13, 1992
- Hayrettin Rayman “Erzurum Efsanelerindeki Gayrimüslimler”, Milli Folklor, 14, 1992
- İsmet Alpaslan “Ağrı’dan Derlenmiş Karakoyun Efsanesi”, Milli Folklor, 15, 1992
- Ayşe Doğan “Kozan Bucak Köyü Efsaneleri”, İçel Kültürü, 10 (46), Temmuz 1996
- Mustafa Duman “Trabzon Maçka’dan Derlenen Efsaneler”, Folklor/ Edebiyat, 4, Eylül 1995
- A.Çağrı Elgün “Çoban Munzur”, Erciyes 5 (55), Temmuz 1982
- Ahmet Oğuz “Afyon’dan Derlenen Üç Efsane”, Milli Folklor, 26, 1995
- Metin Ergun “Dağlarla İlgili Altay Türk Efsaneleri”, Milli Folklor, 31- 32, 1996
- Emin Kalay “Sarıköz Efsanesi ve Edremit Körfezi”, Milli Folklor, 34, 1996
- Bülent Gül “Doğu Karadeniz’de ve Kırgızistan’da Anlatılan “Geyik Ana” Efsanesi Üzerine Bir Deneme”, Milli Folklor, 40, 1998
- Mehmet Güneş “Ünye Efsaneleri”, Milli Folklor, 44, 1999
- Pertev Naili Boratav “Kızıl Elma ile Roma Papası Efsanesi”, Çeviren: M. Öcal Oğuz, Milli Folklor, 48, 2000
- Halil Altay Göde, Erciyes Dergisi 1- 20 (1978- 1997) “Ciltlerdeki Efsane ile İlgili Makale Metinler”, Doktora Semineri, Konya
- Halil Altay Göde, “Anamas Efsanelerinin Öğrenme Kavramları Açısından Değerlendirilmesi”, Erciyes, 24 (2879), Kasım 2001

Halil Altay Göde , “Tiryaki Koca ve Isparta Civarında Savaşa Yardım Eden Veliler Üzerine Anlatılan Efsaneler” , Tarihi Kültürel Ekonomik Yönleri İle Eğirdir, I. Eğirdir Sempozyumu, Isparta 31 Ağustos- 1Eylül 2001

Metin Ergun “Balıkesir’de Ağaç Kültü” I. Balıkesir Kültür Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, Balıkesir, 1999

Ali Berat Alptekin “İnsan Asıllı Dağ Efsaneleri”, Erciyes, 24(285), Eylül, 2001

Mehmet Erol “Türk Dünyasında Kız Kalesi Adlandırmalarının Kaynağı ve Bunlara Dair Anlatılan Efsanelerin Teşekkülü Üzerine”, Milli Folklor, 65, 2005

Kutlu Özen, “Sivas Civarındaki Anadolu Erenlerinin Menkıbelerinde Belli Başlı Motifler”, Folklor / Edebiyat, 29, 2002 /1

Muvaffak Duranlı “Saha Türklerinin ve Sibiry’a’nın Diğer Halklarının İnanç ve Efsanelerinde Çiçek Hastalığı”, Milli Folklor, 70, 2006

Behiye Köksel, “Gaziantep Efsanelerinde Şekil Değiştirme Motifi” III. Uluslararası Çukurova Halk Kültürü Bilgi Şöleni (Sempozyumu) Bildirileri, Adana, 2 Aralık1998

Behiye Köksel “GAP Bölgesinde Yer Adlarına Bağlı Efsaneler Üzerine”, GAP Bölgesinde Kültür Varlıklarının Korunması, Yaşatılması ve Tanıtılması Sempozyumu, Başbakanlık GAP İdaresi, Şanlıurfa, Haziran 1998

Ali Berat Alptekin “Hatay Erzincan’de Anlatılmakta Olan Yağmurcu Dede Efsanesi ve Türk Dünyasındaki Benzerleri” , Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, 9, Bahar, 2000

Cengiz Gökşen “Şebinkarahisar Evliya Menkıbelerine Bağlı Olarak Anlatılan Efsanelerde Eski Türk İnançlarına Ait Motifler” Şebinkarahisar I. Tarih ve Kültür Sempozyumu, Şebinkarahisar Belediyesi, 30 Haziran -1 Temmuz 2000, İstanbul

Mehmet Yardımcı, “Afyonkarahisar Efsanelerindeki Rüya, Gaipten Duyulan Ses, Taş Kesilme Gibi Benzer Motif Taşıyan Efsanelerin Yayılma Alanı”, V. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (Afyonkarahisar) 13- 14 Nisan 2000, İstanbul

Ali Berat Alptekin “Tataristan’da Anlatılmakta Olan Bezdönneye (Dipsiz Göl) Efsanesinin Varyantları Üzerine Bir Araştırma” Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, 11, Bahar, 2001

Ali Berat Alptekin “Kıbrıs ve Mersin (İçel)e Bağlı Olarak Anlatılan Efsaneler” Erciyes, 24 (282), Haziran, 2001

Ema Şimşek, "İrina Köprüsü zerine Anlatılan Efsaneler" V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Halk Edebiyatı Seksiyon Bildirileri, II. Cilt, Ankara, 1997

Yusuf Olgun "Folklor Teorilerine Göre Efsanelerin DeęerlendiriliŐi", Milli Folklor, 20, 1993

BÖLÜM III

TÜRK EFSANELERİNDEKİ CEZA VE MÜKÂFATLARIN İŞLEVSEL ÖZELLİKLERİ

3.1. Halk Bilimi Ürünlerinin İşlev (Fonksiyon) Özellikleri

İşlev, “belirli bir sistemin, uyum ve ayarlamaları için meydana getirilmiş gözlenebilen sonuçlar” şeklinde tanımlanmaktadır. Bir sistemin devam ettirilebilmesi yani uyum ve ayarlamalarının sağlanabilmesi için işlevlerin belli ihtiyaçları karşılamaları veya gözlenebilen sonuçlar meydana getirmeleri gereklidir. Bu tür belli bir sistemin uyum ve ayarlamalarını azaltan gözlenebilen sonuçlar, karşı işlev olarak adlandırılmaktadır ve sosyal yapı içindeki bu işlevler, yapıları itibariyle “gizli işlevler”, “açık işlevler” ve “karşı işlevler” şeklinde üç gruba ayrılmaktadır. Açık işlevler sosyo-kültürel yapı içerisinde kolayca tanımlanan ve gözlenen işlevler iken gizli işlevler ise sosyo-kültürel yapı içerisinde kolayca tanımlanıp gözlenemezler, esas amaçları çok da belli değildir.¹¹⁰

Genel olarak halk anlatılarının, somut olmayan kültürel mirasın aktarımında – dille birlikte – taşıyıcı işlevi üstlendiği bilinmektedir. Bu genel yargının yanında efsanelerin işlevlerinin halk bilimi metodolojisine uygun olarak tespit edilmesi gerekmektedir. Nihayetinde her anlatım olayı, folklorun bir parçası olarak, sosyal işlevlere sahiptir. Halkın inanç, kültür ve ananesinden doğmuş olan efsaneler, içinde birçok öğretiyi barındırırlar. Bu bağlamda efsanelerin toplum içinde önemli fonksiyonları vardır.

W. R. Bascom, halk biliminin işlevlerinden en önemli gördüklerini dört madde halinde sıralar.

Ona göre halk bilimi:

1. Eğlenme ve eğlendirme işlevi: Bu bağlamda folklorun bütün icraları sadece bir eğlence olmaktan uzaktır. Eğlenme veya eğlendirme her ne kadar folklorun çok önemli işleviyse de tek işlevi değildir.

¹¹⁰ Özkul Çobanoğlu, *Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları*, Akçağ Yayınları, Ankara 2015 ss. 71-72

2. Kültürün onaylanması, ritüellerin ve kurumların doğrulanması: Folklorun ikinci işlevi, içinde yer aldığı kültürdeki icraları yapanlara ve icraları seyredip dinleyenlere, söz konusu kültürdeki ritüellerin toplumsal kurumları ve değerleri doğrulayıp onaylamasıdır. Böylece bu kurum ve değerlerin güncelleşmesini, güçlenip köklenmesini sağlar.
3. Özellikle okuma-yazması olmayan kültürlerdeki eğitim işlevi: Folklorun üçüncü işlevi ise, özellikle yazılı kültür geleneği olmayan veya sözlü kültür ortamının tek kültür ortamı olduğu toplumlarda, folklorun taşıdığı bilgiler gerçek ve önemli olarak kabul edilir. Bu bağlamda folklor, kültürün aynası ve insanlara kılavuz olarak kabul edilmektedir.
4. Kabul edilmiş davranış biçimlerini sürdürme işlevi: Folklorun yerine getirdiği bir başka işlev de, kabul edilmiş davranış kalıplarına uygun olarak davranıyor olmak ve bu yolla da meydana gelen toplumsal ve kişisel baskılardan kaçıp kurtulabilmeyi sağlamaktır.¹¹¹

Bütün halk bilimi ürünleri toplumsal yapı içerisinde belli bir işleve sahiptir, özellikle de kültürel devamlılığı sağlamada önemli bir mekanizmadır. Halk bilimi gençlikte gelenekleri ve ahlaki kuralları telkin etmek, yetişkinlikte, uygun davranışlarda övgüyle ödüllendirmek, yoldan çıkıldığında küçümseme ya da eleştiriyle cezalandırmak, kurumlar ve âdetler sorgulandığında ya da onlarla mücadele edildiğinde akılcılaştırma sağlamak, onlarla oldukları gibi yetinmeyi önermek ve “*günlük yaşamın zorluklarından, eşitsizliklerinden ve adaletsizliklerinden telafi edici bir kaçış sağlamak*” için kullanılır. Kısacası halk bilimi ürünleri kültür kurumlarının aktarılmasında ve güçlendirilmesinde ve bireylerin onlara uymasında hayati bir rol oynar.¹¹²

Fonksiyon teorisini sosyal bilimlere uyarlayan Amerikalı araştırmacı Radcliff Brown bu konuda şunları söyler: “*Toplumun işleyişi, çok parçalı bir makinenin çalışmasına benzer. En küçük vidanın bile makinenin çalışmasına katkısı olması gibi, her sosyal hareketin, her geleneğin, her sosyal normun da toplumun düzenli olmasına katkısı vardır. Toplumda fonksiyonelliği bulunmayan kurumlar, yok olmaya mahkûmdur*”. Bu anlamda efsane, destan,

¹¹¹ Özkul Çobanoğlu, **Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş**, Akçağ Yayınları, Ankara 2010, ss. 256-257

¹¹² William R. Bascom. “Folklorun Dört İşlevi.” (Çev. Ferya Çalış), **Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2**, (Hızl. M. Öcal Oğuz vd.) Geleneksel Yayınları, Ankara 2005, s.146

masal, hikâye, fıkra, türkü gibi halk edebiyatı ürünleri, sahip oldukları gelenek taşıyıcılığı, eğitme, sosyal motivasyon, yararlılık, bütünleştiricilik, dengeleme, bir düşünceyi destekleme, sosyal eleştiri ve denetim mekanizması, dikkat çekme, az sözle çok şey anlatma, son sözü söyleme, kıssadan hisse kapma, gerilimleri yumuşatma, eğlendirme, güldürme ve rahatlatma fonksiyonlarıyla sosyal yapının güçlü tutulmasında çok önemli görevler yüklenmektedir.¹¹³

3.2. Efsane Türünün İşlev (Fonksiyon) Özellikleri

Mircea Eliade, Kutsal ve Dindışı adlı eserinde, efsanenin işlevi hakkında şu bilgileri vermektedir: “Efsanenin ana işlevi, tüm ayinlerin ve tüm anlamlı insan faaliyetlerinin - beslenme, cinsellik, iş, eğitim, vb.- örnek alınacak modellerini saptamaktır. İman tamamen sorumlu insani varlık olarak davranırken, ister beslenme gibi basit bir fizyolojik işlev olsun, isterse toplumsal, iktisadi, kültürel, askeri vb. bir faaliyet söz konusu olsun, tanrıların örnek alınacak hareketlerini, onların eylemlerini tekrarlamaktadır. Yeni Gine 'de çok sayıda efsane uzun deniz yolculuklarından söz etmekte, böylece şu andaki denizcilere modeller sağlamaktadır ama aynı zamanda 'ister aşk, savaş, balık avı yağmur yağdırmak, isterse herhangi başka bir şey 'e ilişkin diğer tüm faaliyetler içinde modeller sağlamaktadır...”¹¹⁴

Efsanelerin inanma, kutsallık ve yaptırımcılık gücünün fazla olması, ona kendisine benzeyen türler karşısında farklı bir konum kazandırmıştır. Efsanelerin işlevleri konusunu Bilge Seyidoğlu “Erzurum Efsaneleri” adlı çalışmasında şu şekilde sıralamıştır:

1. *Efsaneler, gelenek ve göreneklerin koruyucusudurlar.* Efsanelerin teşekkül ettiği bazı yerlerde mesela camiler, türbeler vb yerlerde uyulması gereken bazı ritüel davranışlar, uyulması gereken kurallar vardır. Bu tip yerler ziyaret edilirken abdest alınır, dualar edilir. Temiz kıyafetlerle gidilmeye çalışılır. Ziyaret yerinin etrafında üç, yedi, bazen kırk defa dönülür. Bu ziyaretler bazı yerlerde belli günlerde yapılır veya tekrarlanır. Dilekte bulunulmuş ve dilek kabul olmuşsa adanılan şey mutlaka yerine getirilmelidir.

¹¹³ Gülin Ö. Eker. “Gelenekten Geleceğe Halk Edebiyatı”, *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*. Editör: M. Öcal Oğuz, Grafiker Yayıncılık, Ankara 2011, s. 394

¹¹⁴ Mircea Eliade, *Kutsal ve Dindışı*, Mehmet Ali Kılıçbay (Çev.), Gece Yay., Ankara 1991, s.78

2. *Efsaneler topluma yön verir, onlara iyi olmayı ve nelerin yapıp nelerin yapılmayacağını telkin ederler.* Hastaların, zayıfların, fakirlerin korunmaları gerektiğini telkin ederek insanları iyilik yapmaya teşvik ederler. Zayıfların, hastaların, fakirlerin manevi bakımdan çok üstün olabileceklerini telkin ederek her insana aynı gözle bakılması fikrini vermeye çalışır.
3. *Efsaneler, etrafında teşekkül ettikleri yerlere mana kazandırır.* Tarihi gerçeğin dışında halkın gerçek ve kutsal olarak belli bir yer etrafında efsane yaratması, o yerle birleşmesi anlamına gelir. Böylece insanlar o yerleri kendilerinden bir parça olarak görüp sahiplenirler.
4. *Koruyucu ve tedavi edici rolü.* Mekânla ilgili efsanelerin hem oluştukları yerleri hem de onlara inananları koruyucu fonksiyonları vardır. İçinde kutsal birisinin yattığına inanılan bir mezarın yerinin değiştirilmesi mümkün değildir. Buralara ve çevresine el sürülemediği için hem yapılar hem de etrafındaki ağaçlar varlıklarını korumuşlardır. Efsanelerin bu rolleri yanında tedavi edici işlevleri de vardır. Halk, çeşitli rahatsızlıkları için türbeleri ve kutsal mekânları ziyaret eder ve buralarda şifa bulacağına inanır.¹¹⁵Efsanelerin işlevleri konusunda Seyidoğlu'nun yapmış olduğu dört ana tasnif önemlidir.

Pertev Naili Boratav, 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı adlı eserinde efsanelerin farklı bir işlevine değinmektedir: “*Efsaneler nitelikleriyle, çağdaş sanatlara: resme, şiire, tiyatroya, sinemaya konu kaynağı olurlar; yeter ki bu çeşitli alanların yaratıcı sanatçıları, efsanelerin anlam yüklü, renkli, duygulu içeriklerinin aracılığı ile günümüzün sorunlarını dile getirmek ve onlara çağdaş anlatım biçimlerini giydirmek gücünü gösterebilsinler.*”¹¹⁶

Ait olduğu toplumun kültürel ve ahlâkî değerlerini yansıtmaya, hemen bütün halk anlatılarında karşımıza çıkan bir özellik olmakla birlikte, efsanelerin inanç temelleri etrafında teşekkül etmesi bu türün önemini diğerleri arasında bir adım daha öteye taşımaktadır. Nihayetinde efsanelerin gerçek olayları anlattığına inanılır ve anlatan da dinleyen de onu bu bakış açısıyla yorumlar ve kendine göre biçimlendirir. Ayrıca her efsanenin toplumun inanç ve ahlak değerlerine gönderme yapan, onları sürdürmeyi, önemli

¹¹⁵ Bilge Seyidoğlu, **Erzurum Efsaneleri**, Erzurum Kitaplığı, İstanbul 2015, ss . 271-273

¹¹⁶ Pertev Naili Boratav, **100 Soruda Türk Halk Edebiyatı**, Bilgesu Yay., Ankara 2015, s. 121

addetmeyi öğütleyen bir mesajı vardır ki, bu mesaj içerme özelliği, efsanenin gerçekliğine inanılma özelliğini de daha önemli kılmaktadır. Böylece kendisine inanılan anlatı, yani efsane, toplumsal öğretiyi kabul ettirme işlevi gören mesajını iletebilir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, efsaneler, toplumun gelenekler ve göreneklerinin koruyucularıdır. Bu anlatılar topluma yön verir, onlara iyi olmayı, nelerin yapıp nelerin yapılmayacağını telkin ederler. Tarihî gerçeğin dışında halkın gerçek ve kutsal olarak belli bir yer etrafında efsane oluşturması, onunla bu gerçeği paylaşması, o yerle bütünleşmesi anlamına gelir. Bu da efsanelerin toplumu bir arada tutan bir işlevi olduğunu göstermektedir.

3.3. Türk Dünyası Efsanelerindeki Ceza ve Mükâfatın İşlevi

3.3.1. Azerbaycan Efsanelerindeki Ceza ve Mükâfatın İşlevi

Azerbaycan efsaneleri incelendiğinde efsanelerin, gelenekleri ve ahlaki değerleri gösterme, uygun davranışları ödüllendirme, yasaklar ihlal edildiğinde cezalandırma, olaylar, durumlar, varlıklar, davranışlar, âdetler ve çeşitli atasözlerinin köken ve nedenini açıklama işlevlerine sahip olduğu görülmektedir.

Azerbaycan efsanelerinde, sıkça rastladığımız konuların başında cezalandırmalar ve mükâfatlandırma gelir. Toplumsal yapıyı ve düzeni korumak amacıyla efsanelerde sıkça cezalandırma ve yapılan iyi bir iş sonunda mükâfatlandırmanın konu edinildiği görülmektedir.

Azerbaycan efsanelerinde, cezalandırmalar sıkça taşta dönüşme ile gerçekleşmektedir. Anadolu ve Türk dünyasının en yaygın efsaneleri taş kesilme motifi üzerine kuruludur. Şekil değiştirme motifi içinde değerlendirilebilecek bir motif olarak “taş kesilme”, insanın, hayvanın, bitkinin veya herhangi bir nesnenin taşta dönüşmesidir. Taş kesilme, her şeyden evvel bir şekil değiştirme, dönüşme olup sözlü gelenekte özellikle masal ve efsane türü içinde sık rastlanılan bir motiftir. Sakaoglu, şekil değiştirmeyi “Bir efsanede yer alan canlı veya cansız unsurların, bir üstün güç tarafından cezalandırılması veya bir felâketten kurtarılması için o andaki şekillerinden daha farklı bir şekle çevrilmesidir.” şeklinde tanımlayarak değişikliğin sebebini şöyle açıklar: “Değişikliğin temel sebebi

cezadır; felâketten veya sonu felâkete varabilecek bir tehlikeden kurtarma ikinci derecede kalır.”¹¹⁷

Hikmet Tanyu, taş kesilmenin sebeplerini aşağıdaki şekilde belirtmiştir:

1. Beddualarla taş kesilenler, lanetleneni yılan sokar veya beddua ile taş kesilir.
2. Günah işleyenler, Tanrı'nın gazabına uğrayarak taşlaşırlar.
3. Dilekleri sonunda taş kesilenler. Sevgililerine kavuşamayan güzeller, iffet sahibi talihsiz güzel kızlar, bir hücumda iffetin ve sevgisinin lekelenmemesi için taş olmayı tercih edenlerin dilekleri.
4. Kahramanlaşmış, efsaneleşmiş kimselerin izleri, hatıraları dolayısıyla taşın, yeni bir keyfiyet kazanması, Hz. Ali, Battal Gazi, Köroğlu vs. nin izleri, hatta atlarının taş ve yalak üzerindeki taşlar, hususi bir hüviyet kazanır.¹¹⁸

Azerbaycan efsanelerinde, “Ağrı Dağının Eteğindeki Taşlar”¹¹⁹ adlı efsanede Allah'a verilen sözün yerine getirilmemesi durumunda taşa dönüşen çoban ve sürüsü anlatılır. Allah ona yardım eli uzatır ancak çoban, koyun kurban edeceğine, yerine bit öldürür. Bu Allah'a karşı yapılan suçtur ve sonucunda cezalandırılır. Allah'a yapılan saygısızlık sonucunda çoban koyunlarıyla birlikte taşa dönüşür. Bir diğer efsane olan “Taş Olan Ana ve Çocuklar”¹²⁰ efsanesinde çocuğun altını hamurla silen kadın çocuğuyla birlikte taşa dönüşür. Başka bir cezalandırma motifi geçen diğer efsaneler ise, “Mengelen Ata”¹²¹ ve “Taş Gelin”¹²² efsaneleridir. Babasının dediğini yapmayan kız beddua sonucunda, “Mengelen Ata” efsanesinde taşa dönüşmektedir. “Taş Gelin” efsanesinde de kayınpederine lakaytlık yapan gelin, beddua sonucunda taşa dönmüştür.

Efsaneleri tek tek incelediğimizde “taşa dönme” ile cezalandırma Azerbaycan efsanelerinde çokça işlenen bir motiftir. Genel olarak Azerbaycan halkının dünya görüşünü, gelenek-göreneklerini, ahlaki anlayışını genç kuşaklara öğütlemek, gelecek nesillere

¹¹⁷ Saim Sakaoğlu, **Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu**, Kültür Bakanlığı MİFAD Yayınları, Ankara 1980, s.29

¹¹⁸ Hikmet Tanyu, **Türklerde Taşla İlgili İnançlar**, 2. bs., Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987, ss. 184-18

¹¹⁹ Metin Ergun, **Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi C.2**, TDK Yayınları, Ankara 1997, s.388

¹²⁰ Metin Ergun, **Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi C.2**, TDK Yayınları, Ankara 1997, s.412

¹²¹ Metin Ergun, **Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi C.2**, TDK Yayınları, Ankara 1997, s.461

¹²² Metin Ergun, **Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi C.2**, TDK Yayınları, Ankara 1997, s. 411

aktarmak işlevini üstlendiğini görürüz. Efsanelerde efsane kahramanı ya da kahramanları bir suç ya da günah sebebiyle Tanrı tarafından cezalandırılarak veya bedduaya uğrayarak taşla dönüştürüldüğü görülmektedir. Özellikle bünyesinde taş kesilme motifini barındıran efsanelerde, halk hafızası dinleyiciye bazı mesajlar vermekte, taş kesilme motifi aracılığı ile simgesel manada, ahlâkî bazı kavramlar teminat altına alınmaktadır. Efsanelerde babanın bedduası ile taşla dönüşmenin, Allah’a verilen sözün cayılmaz ve kutsal olduğuna, iyiliğe, doğruluğa, güzel ahlaklı bir insan olmaya sevk etme işlevi açıkça işlenmiştir.

Efsanelerde şekil değiştirmenin, taşın yanında herhangi bir hayvana veya herhangi bir tabiat varlığına dönüşmesi şeklinde gerçekleştiği de görülmektedir. Azerbaycan efsanelerinde diğer rastladığımız cezalandırma şekli “Hayvana Dönme Motifi” ile karşımıza çıkmaktadır. İnsanın hayvana dönüştüğünü anlatan “Ayı”¹²³ efsanesinde ekmeğe hürmet etmeyen birinin Allah tarafından hayvana dönüşmesini anlatır.

Türk dünyası efsanelerindeki değişme motifi üzerine çalışan Metin Ergun’a göre; dönüşme, “*dilekte bulunanın isteğiyle yani dua neticesinde olmuşsa insanın dönüştüğü hayvan halk tarafından sevilir ve hatta bu tip hayvanların yenmesi ve avlanması yasaktır. Bunun aksine değişme, bir insanın hatalı davranışlarının cezalandırılması amacıyla mağdur tarafın bedduası sonucu gerçekleşmişse insanın dönüştüğü hayvan sevilmez ve uğursuz sayılır.*” belirtilmiştir.¹²⁴ Azerbaycan efsanelerinde “Ayı” efsanesi cezalandırma sonucu dönüşüme ve söz konusu hayvanların halk tarafından lanetlenip, uğursuz sayılmasına örnektir.

Azerbaycan efsanelerinde sıkça rastladığımız “*mükâfatlar*” motif grubu ise çoğunlukla karşımıza çıkmaktadır. Özellikle, efsanelerde yaşadığı zorluk karşısında Allah’a dua ederek o zor durumdan kurtularak insanların mükâfatlandırıldığını görüyoruz. “Taş Bebek”¹²⁵ ve “Lele Taşı”¹²⁶ efsanelerinde çocuğu ölü doğan ya da çocuğu olmayan kadının kaldığı zor durum karşısında, Allah taşla can verip kadını zor durumdan kurtarmıştır. Bu Allah’ın kadına bir lütfudur. Diğer bir efsane “Ejderha Burnu”¹²⁷ efsanesinde bir babanın duası sonucu ejderha taşla dönüşür. Efsanelerin cezalandırma motifi insanları kötülük ve

¹²³ Metin Ergun, **Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi C.2**, TDK Yayınları, Ankara 1997, s. 392

¹²⁴ Metin Ergun, **Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi C.1**, TDK Yayınları, Ankara 1997, s. 17

¹²⁵ Metin Ergun, **Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi C.2**, TDK Yayınları, Ankara 1997, s. 421

¹²⁶ Metin Ergun, **Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi C.2**, TDK Yayınları, Ankara 1997, s. 459

¹²⁷ Metin Ergun, **Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi C.2**, TDK Yayınları, Ankara 1997, s. 424

günah işlememeye sevk ederken, duanın gücünü göstererek insanları mükâfatlandırmış ve insanların Allah'a olan inancı güçlendirilmeye çalışılmıştır. İnsanları zor durumlardan kurtulabileceğini göstererek insanları iyi olmaya özendirme işlevi görmektedir. “Taş kesilme hadisesinin başta gelen sebepleri iyilerin kurtulma arzusu, bazen de bu iyilerin kurtulmaları için kötüler hakkında edilen beddualardır.”¹²⁸

“Kırk Kız”¹²⁹ ve “Oğlan-Kız Taşları”¹³⁰ efsanelerinde ise namusunu ve hürriyetini vermek istemeyen kişilerin Allah'a yalvarıp taş olmayı dilemişlerdir. Azerbaycan efsanelerinde de diğer Türk boylarında olduğu gibi namus, ar, hürriyet, düşman eline düşmeyi istememe çok büyük önem teşkil etmektedir. Efsanelerde pek çok kişi zor durumda kaldığında kurtuluşu Allah'a sığınmada arar. İnsanlara namusun ve hürriyetin önemini göstererek eğitime işlevi görmektedir. Bir kişinin namusunu ya da hürriyetini kaybedeceğine taş olup kalmayı kabul etmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Böyle düşünen insanların Allah tarafından mükâfatlandırılıp, onu kötülerden kurtaracağı mesajını vermektedir.

Saim Sakaoğlu; *“Efsanelerdeki bütün kötüler mutlaka taş kesilmek suretiyle cezalandırılır. Bu iş yapılırken insan, hayvan veya tabiatüstü mahlûk tefriki yapılmaz. Ancak bazı efsanelerde kahramanlar, kurtulmaları için kendilerinin taş kesilmesini istediklerinden kötülerinde aynı akıbete uğramasından söz edilemez.”*¹³¹ diye belirtmektedir.

Azerbaycan efsanelerinde, zalim üvey ana elinden kurtulmak isteyen çocuklar “Yapalak Kuşu”¹³² efsanesinde kuş olup uçmaktadır. Zalim üvey ananın korkusundan Allah'a yalvararak kurtulan çocuklar mükâfatlandırılmıştır.

Görüldüğü gibi, toplumsal yapıyı ve düzeni korumak amacıyla efsanelerde sıkça mükâfatlandırma ve cezalandırma motifleri kullanılmıştır. Bu cezalar bazen yukarıda da bahsettiğimiz gibi, dönüşüm şeklinde de karşımıza çıkabilmektedir. Ama Azerbaycan efsanelerinde toplumsal yapıyı ve düzeni korumak amacıyla “taş kesilme motifi” en yaygın olanıdır. Kötü davranışları yasaklayan efsanelerde ceza, bir hayvana ya da taşla dönüşmek olmuştur. İyi insan olmayı ve Allah'a inanmayı pekiştiren efsanelerde de mükâfatlandırılan insanları gözler önüne sererek, efsanenin işlevselliğini gözler önüne sermektedir.

¹²⁸ Saim Sakaoğlu, **Anadolu Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu**, Kültür Bakanlığı MİFAD Yayınları, Ankara 1980, s.41

¹²⁹ Metin Ergun, **Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi C.2**, TDK Yayınları, Ankara 1997, s. 436

¹³⁰ Metin Ergun, **Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi C.2**, TDK Yayınları, Ankara 1997, s. 467

¹³¹ Saim Sakaoğlu, **Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu**, Kültür Bakanlığı MİFAD Yayınları, Ankara 1980, s.41

¹³² Metin Ergun, **Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi C.2**, TDK Yayınları, Ankara 1997, s. 483

3.3.2. Özbek Efsanelerindeki Ceza ve Mükâfatın İşlevi

Özbek efsanelerini incelediğimizde ceza ve mükâfatların sıkça işlendiği görülmektedir. Her toplum düzeni içerisinde, kişiler ve kurumlar toplumsal yapıyı ve düzeni korumak amacıyla efsanelerde mükâfatlandırma ve cezalandırma motiflerini kullandığını belirtmiştik. Özbek efsanelerinde de toplumsal düzenin bozulmaması için ve düzenli yapının devamlılığı sürebilsin diye bu motifler önemli yer teşkil ettiğini görmekteyiz. Örneğin, “Kaplumbağa”¹³³ adlı efsanede sürekli insanların hakkını yiyen bir bakkalın Allah tarafından gazaba uğrayıp kaplumbağaya dönüşümünü anlatmaktadır. Efsanede insanların hakkını yiyen bir bakkalın, beddua sonucunda Allah’ın kahrını ve gazabını almıştır. Böylece insanlara bu efsanede, insanlara kimsenin hakkını yememeyi, Allah tarafından cezalandırılmanın mümkün olduğunu göstermektedir. Efsane caydırma görevi görmektedir. Diğer bir efsane olan “Baykuş”¹³⁴ adlı efsanede ise, bir zamanlar zengin birinin tembel, şımarık ve atasının sözünü dinlemeyen birinin sonradan baykuşa dönüşümünü anlatmaktadır. Efsanede atasının “namaz kıl, oruç tut” diye isteklerde bulunmasına rağmen söz dinlemeyen çocuk beddua sonucunda baykuşa dönüşmüştür. Burada Özbek halkının, anneye ve babaya verdiği önemi görmekteyiz. Anne ve babanın sözünü dinlemeyen çocuk, halk tarafından hoş karşılanmayan bir hayvan olan baykuşa dönüşmesi işlenmiştir. Kişinin atasına saygısızlık yapması ve sözünden çıkması durumunda, Allah tarafından cezalandırılacağını en açık şekilde belirtmiştir.

Metin Ergun, kuşa dönme hususunda, “*Cezalandırma neticesinde meydana gelen kuşlar, çoğu zaman halk tarafından sevilmezler; etlerini yemek bile yasaktır. Bir kısmını görmek – mesela baykuşu- uğursuzluk sayılır. Halk bu tip efsaneleri anlatırken terbiye etmeyi esas alır. Cezalandırma sonucunda oluşan kuşların maceraları anlatılırken korkutarak, istekleriyle kuş haline gelen kahramanların maceraları anlatılırken sevdirerek, itaat ettirerek terbiye etme, eğitime yoluna gidilir.*”¹³⁵ diye belirtmiştir.

Özbek efsanelerinde “hayvana dönme” motifi kullanıldığı kadar “taşa dönme” motifi de sıkça işlenen bir motiftir. Özbek efsanelerinde de Özbek halkının dünya görüşünü, gelenek-göreneklerini, ahlaki anlayışını genç kuşaklara öğütleme, gelecek nesillere

¹³³ Metin Ergun, *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi C.2*, TDK Yayınları, Ankara 1997, s. 556

¹³⁴ Metin Ergun, *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi C.2*, TDK Yayınları, Ankara 1997, s. 532

¹³⁵ Metin Ergun, *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi C.1*, TDK Yayınları, Ankara 1997, s. 179

aktarma işlevini üstlendiğini görürüz. Efsanelerde efsane kahramanı ya da kahramanları bir suç ya da günah sebebiyle Tanrı tarafından cezalandırılarak veya bedduaya uğrayarak taşla dönüştürüldüğü görülmektedir. Örneğin, “Taş Develer Mağarası”¹³⁶ efsanesinde Allah’ın yeryüzündeki insanları imtihan etmek için yarattığı bir mağara bulunmaktadır ve bu mağaraya girip dua ve yaptığı günahlar karşısında tövbe etmeyen kişilerin taşla dönüşmesi anlatılmıştır. Bu efsanede de Allah’a hoş gelmeyen hal ve hareketlerin sonucunda cezalandırıldığını açıkça gözler önüne sermektedir. Bir diğer efsane olan “Harman Tepe”¹³⁷ efsanesinde üç kardeşin buğdayı eşit bir şekilde paylaşılmaması sonucu Hızır Baba, kardeşleri uyarılmış ve barıştırmak istemiştir. Ancak kardeşler kavgaya devam etmiş ve buğdayı paylaşmamıştır. Bunun üzerine Hızır Baba onları tepeye çevirir. Efsanede kardeşlerin birbirine karşı saygılı olmaları gerektiği, açgözlü olmamayı, fazla mal için kardeşlerin birbirine düşmemesi öğütlenmektedir. Hızır Baba, Türk toplumlarında önemli bir yere sahip olduğu için bu efsanede de önemi vurgulanmıştır. Metin Ergun’a göre , “...insanlar veya insanın haricindeki diğer varlıklar ya karşılaştıkları zor bir durumdan kurtulmak veya cezalandırılmak için dağa, tepeye veya toprağa dönerler.”¹³⁸ belirtmektedir.

Saim Sakaoğlu’nun “Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu” adlı eserinde, “...yapılmakta olan işin failine, o işi yapmaması hususunda ikazda bulunulur. Ama işi yapanlar ikazı dikkate almazlar ve taşla çevrilirler... Bunları umumiyetle Hızır ikaz etmektedir.”¹³⁹

Özbek efsanelerinde karşılaştığımız diğer bir cezalandırma, “Şirin Kız”¹⁴⁰ efsanesinde işlenmiştir. Efsanede Şirin adlı bir kızın güzelliğini kıskanan Ay’ın güzellik yarışına girmesini ve Ay’ın yarışı kaybedip bir daha utancından yeryüzüne inemeyişini anlatır. Tüm Türk toplumlarında olduğu gibi Özbek halkıda kıskançlığı, böbürlenmeyi, insanları küçük görmeyi doğru bir davranış olarak görmemiştir. Efsanede güzellik davasına düşen Ay’ın kaybederek gökyüzüne fırlatılması, toplum içinde böyle düşünceli insanların barındırılmadığını ve hoş karşılanmadığını ifade etmektedir. Kibirli olmak, kıskançlık,

¹³⁶ Metin Ergun, **Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi C.2**, TDK Yayınları, Ankara 1997, s. 555

¹³⁷ Metin Ergun, **Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi C.2**, TDK Yayınları, Ankara 1997, s. 556

¹³⁸ Metin Ergun, **Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi C.1**, TDK Yayınları, Ankara 1997, s. 181

¹³⁹ Saim Sakaoğlu, **Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu**, Kültür Bakanlığı MİFAD Yayınları, Ankara 1980, s.42

¹⁴⁰ Metin Ergun, **Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi C.2**, TDK Yayınları, Ankara 1997, ss.554-555

insanları küçük görmenin iyi bir tutum ve davranış olmadığını gözler önüne sererek insanları eğitime işlevi söz konusu olmuştur.

Özbek efsanelerinde sıkça rastladığımız “*mükâfatlar*” motif grubu ise çoğunlukla karşımıza çıkmaktadır. Özellikle, efsanelerde yaşadığı zorluk karşısında Allah’a dua ederek o zor durumdan kurtularak insanların mükâfatlandırıldığını görüyoruz. “Samanyolu”¹⁴¹ efsanesinde fırtınaya yakalanan bir kişinin Allah’a yalvarması sonucunda Allah’ın rahmeti gelip, duası kabul olmuştur. Allah samancıya gökyüzünde yol yapmış ve onu samanları satması için pazara ulaştırmıştır. Bu Allah’ın samancıya bir lütfudur. Diğer bir efsane “Dört Bakire”¹⁴² efsanesinde dört kızın, erkek tarafından görülme istemedikleri için Allah’a yapılan dua sonucu taşa dönüşmesidir. Kızlar, başkaları tarafından görülüp günah işlemektense taşa çevrilmeyi kendilerine mükâfat görmüşlerdir. Özbek halkının bu efsanede ar, namus, şeref ve namahrem gibi kavramların öğretilmesi amacıyla anlatıldığını düşünülmektedir. Başka bir efsane olan “Kız Bibi”¹⁴³ efsanesinde ağabeyin, kız kardeşiyle evlenmek istediğini öğrenen kız Allah’a taş olmak için yalvarır. Allah, kızın bu duasına kayıtsız kalmaz ve onu taşa çevirir. Özbek toplum düzeni içinde kardeşle evlenmek kabul edilmemektedir. Böyle zor bir durum karşısında çaresiz kalan kızın “taş olup kalmam daha iyi” demesi onu kurtaran sözlerdir. Allah, kardeş ile evlenmeyi kabul etmeyen kızı mükâfatlandırmıştır. Toplum düzeni, yapısı ve kuralları içinde böyle bir durumun kabul edilemeyeceğini göstermiştir. Topluma bu efsane ile yön vermek istemiş, nelerin yapılabileceğini nelerin yapılamayacağını açıkça gözler önüne sermiştir.

Efsanelerin cezalandırma motifi insanları kötülük ve günah işlememeye sevk ederken, duanın gücünü göstererek insanları mükâfatlandırmış Allah’a olan inancı güçlendirmeye çalışılmıştır. İnsanları zor durumlardan kurtulabileceğini göstererek insanları iyi olmaya özendirme işlevi görmektedir. “Taş kesilme hadisesinin başta gelen sebepleri iyilerin kurtulma arzusu, bazen de bu iyilerin kurtulmaları için kötüler hakkında edilen beddualardır.”¹⁴⁴

¹⁴¹ Metin Ergun, **Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi C.2**, TDK Yayınları, Ankara 1997, s. 549

¹⁴² Metin Ergun, **Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi C.2**, TDK Yayınları, Ankara 1997, s. 535

¹⁴³ Metin Ergun, **Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi C.2**, TDK Yayınları, Ankara 1997, s. 542

¹⁴⁴ Saim Sakaoğlu, **Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu**, Kültür Bakanlığı MİFAD Yayınları, Ankara 1980, s.41

Özbek efsanelerinde bir diğer cezalandırma ve mükâfatlandırma motifi “ uzay cisimlerine dönme” olarak görülmektedir. “Üvey Anadan Kaçan Kız”¹⁴⁵ efsanesinde, üvey ananın eziyetinden kurtulmak isteyen kız, kuş olup uçayım diye yalvarmış. Ama o evrenin aydınlatıcılarından biri olan Ay’a dönüşmüş. Üvey ananın eziyetlerinden kurtularak mükâfatlandırılmış. Allah’ın, iyilerin, ezilenlerin, haksızlığa uğrayanların, günahsızların yalvarmaları karşısında kayıtsız kalmadığını Özbek efsanelerinde göstererek, insanları iyi olmaya ve Allah’ın varlığına ve isterse neleri yaparak insanlara mükâfatlar vererek insanları hoşnut edeceğine inandırmaya çalışılmıştır.

Hem cezalandırma hem de mükâfatlandırma motifinin işlendiği, “Bülbül ile Turgay”¹⁴⁶ efsanesinde Allah iki insandan kendisine bin tane koşuk söylemelerini istemiş. Koşuğu söyleyen kişi mükâfatlandırılıp bülbül kuşu olmuş ve ömrü boyunca insanların içinde olmuş. Ancak koşuk söyleyemeyen kişi turgay kuşu olup cezalandırılmış çöllerde, insanlardan uzakta yaşamaya mahkûm edilmiş. Bu efsanemizde de Allah’ın dediğini ve isteklerini yapan kişinin mükâfatlandırılıp, yapmayanların ise nasıl cezalandırılabileceğini görmekteyiz.

Görüldüğü gibi, toplumsal yapıyı ve düzeni korumak amacıyla efsanelerde sıkça mükâfatlandırma ve cezalandırma motifleri kullanılmıştır. Bu cezalar bazen yukarıda da bahsettiğimiz gibi, dönüşüm şeklinde de karşımıza çıkabilmektedir. Ama Özbek efsanelerinde de toplumsal yapıyı ve düzeni korumak amacıyla “taş kesilme motifi” en yaygın olanıdır. Kötü davranışları yasaklayan efsanelerde ceza, bir hayvana ya da taşa dönüşmek olmuştur. Özellikle bünyesinde taş kesilme motifini barındıran efsanelerde halk hafızası dinleyiciye bazı mesajlar vermekte, taş kesilme motifi aracılığı ile simgesel manada, ahlâkî bazı kavramlar teminat altına alınmaktadır. İyi insan olmayı ve Allah’a inanmayı pekiştiren efsanelerde de mükâfatlandırılan insanları gözler önüne sererek, efsanenin işlevselliğini gözler önüne sermektedir.

¹⁴⁵ Metin Ergun, *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi C.2*, TDK Yayınları, Ankara 1997, s. 546

¹⁴⁶ Metin Ergun, *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi C.2*, TDK Yayınları, Ankara 1997, s. 535

3.3.3. Kırgız Efsanelerindeki Ceza ve Mükâfatın İşlevi

Kırgız efsaneleri, diğer toplumlardaki efsane örnekleri gibi, toplumun yapısını, gelenek ve göreneklerini, inançlarını, düzenini ve kurallarını içeren birer halk anlatıları olduğunu göstermektedir. Kırgızların bu özelliklerini yansıtan kültürel miraslarından biri olan efsanelere birçok işlev yüklediklerini açıkça anlamaktayız. Kırgız efsanelerinde, cezalandırma ve mükâfatlandırma motifine sıkça karşılaşmaktayız. Efsanelerdeki ceza ve mükâfatlandırma motifinin işlevi, toplum düzen ve yapısını korumak, gelecek nesillere doğruyu ve yanlışı aktarmak, toplumun geleceğini düzgün bir şekilde sağlamak ve bireyleri eğitmektir. Örneğin, “Kar”¹⁴⁷ efsanesinde, un yeryüzüne gökten yağmaktaymış. Bir gün utanmaz bir adam tuvalete gidince temizlenmek için unu kullanması Allah’ın hoşuna gitmemiş ve gökten yağın un artık kar şeklinde yağar. İnsanlar artık kar yağdığında bu yüzden üşümekteymiş. Allah, insanları una yapılan terbiyesizlik ve hürmetsizlik karşısında cezalandırmıştır. Bir diğer örnek olan “Ekmek Hakkında Efsane”¹⁴⁸ efsanesinde ekmeğe yapılan saygısızlık ve hürmetsizlik nedeniyle insanlığın cezalandırılması anlatılmaktadır. Tüm Türk toplumlarında ve İslamiyet’te “ekmek” ve “un” önemli yer teşkil etmektedir. Ekmeğe yapılan saygısızlık ve hürmetsizlik affedilemez. Diğer Türk boylarında ekmeğe yapılan saygısızlık sonucunda kişi veya kişiler taşa dönüşmüştür, Kırgız efsanelerinde ekmeğe ve una gereken önem verilmediğinde ekmeğin varlığı insan elinden alınmıştır. Yani insanoğlu önceden Allah tarafından lütuf olarak yeryüzüne gönderilirken, saygısızlık ve hor görülmesi sonucunda insanlığın sadece çalışarak elde edebileceği önemli nimet haline gelmiştir. Böylelikle Kırgız halkına ekmeğin önemli bir nimet olduğu ifade edilerek, toplumu eğitime, gelenek ve göreneğin taşıyıcılığı işlevi görmektedir.

Kırgız efsanelerinde karşılaştığımız cezalandırma motifi olan “Hayvana Dönme” motifi oldukça fazladır. Örneğin, “Ayı ile Tilki”¹⁴⁹ ve “Sıçan Olan Gelin”¹⁵⁰ efsanelerinde, Allah’a yapılan saygısızlık ve namaz kılan kayınpederin önünden geçen gelinin beddua sonucunda

¹⁴⁷ Aygerim Dıykanbayeva, “Kırgız Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metin)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2004), s.301

¹⁴⁸ Aygerim Dıykanbayeva, “Kırgız Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metin)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2004), ss.325-326

¹⁴⁹ Aygerim Dıykanbayeva, “Kırgız Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metin)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2004), s. 326

¹⁵⁰ Aygerim Dıykanbayeva, “Kırgız Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metin)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2004), s. 327

hayvana dönüşümü anlatılır. Bu efsanelerde, Allah'ın sözünden çıkılmaması gerektiği, İslami kuralların önemi, bedduanın gücü topluma aktarılmıştır. “Süt Ak”¹⁵¹ efsanesinde ise, kayınvalidesine kötülük yapan ve yalan söyleyen bir kadın kocasının bedduası sonucu kuşa dönmüştür. Kırgız toplumun kuralları içerisinde ve İslamiyet'in kabul görmediği davranışlardan olan büyüklere kötü davranmak, hilekâr olmak, yalan söylemek, iyi bir insanda olmayacak özelliklerdir. Bu yüzden efsane bunları yapan bir gelinin nasıl cezalandırılıp kuşa dönüşebileceğini belirtmektedir. Diğer bir efsane örneği olan “Kumru Gelin”¹⁵² de büyüklere hizmet etmeme, tembellik ve şımarıklığı işleyen efsanedir. Peygamberin gelinine beddua etmesi sonucunda gelin, kumru kuşuna dönüşmüştür.

Başka bir cezalandırma motifinin işlendiği “Armut”¹⁵³ efsanesinde, meyveler arasında armudun kendini üstün görmesi, kibirlenmesi, övünmesi sonucu başka bir meyve tarafından yüzüne yara alıp cezalandırılmıştır. Aslında bu efsanede kibir, böbürlenme, kendini üstün görme gibi davranışların Kırgız toplumunda kabul edilmediği vurgulanmaktadır. Armut meyvesinin hem oluşum hikâyesini anlatırken hem de bize öğüt verir nitelik taşıyan bir efsanedir. Efsane Kırgızların ortak etik değerleri tavsiye-ceza bağlamında önem taşımaktadır. Farklı bir işlevi ele alan “Tüylü Ayva”¹⁵⁴ efsanesi de, Peygamberin ayvayı kargılaması sonucu meyvenin dış yüzeyi tüylerle çevrilmiştir. Bu efsanede ise, ayva bir hastanın hayatını kurtarabilecekken, faydalarını saklaması üzerine Peygamber tarafından kargışlanır. Her zaman iyilik yapmayı insanlara öğüt vermeyi teşvik işlevi görerek insanların neleri yapmaya ya da neleri yapmamaya karşı eğitime işlevini üstlenmiştir.

Metin Ergun, *Türk Dünyası Efsaneleri Değişme Motifi* adlı eserinde “denize, göle, nehre ve pınara dönme” motifi ile ilgili, “suyla ilgili olan bu anlatmaların oluşumu daha ziyade cezalandırmaya ve zor durumdan kurtulmaya dayanır. Kötü huylar, itaatsizlik, yolcuyu misafir etmeyenler ilh. cezalandırılır.”¹⁵⁵ diye belirtmiştir. Kırgız efsanelerindeki

¹⁵¹ Aygerim Dıykanbayeva, “**Kırgız Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metin)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2004), s. 340

¹⁵² Aygerim Dıykanbayeva, “**Kırgız Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metin)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2004), ss.341-342

¹⁵³ Aygerim Dıykanbayeva, “**Kırgız Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metin)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2004), s.322

¹⁵⁴ Aygerim Dıykanbayeva, “**Kırgız Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metin)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2004), ss.322-323

¹⁵⁵ Metin Ergun, **Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi C.1**, TDK Yayınları, Ankara 1997, s. 181

“Isık Göl”¹⁵⁶ efsanesi, halkının hiçbir dine inanmayan inançsız bir halk olması sonucunda, Allah’ın gazabını üzerine çekerek sular altında kalan bir halkın cezalandırılması konu edinilmiştir. Kırgız toplum yaşantısında inançsızlığın ve bu inançsızlık sonucunda halk kendi içerisinde kötü şeyler yapılmasını yasakladığını açıkça görmekteyiz.

Kırgız efsanelerinde karşılaştığımız diğer motif mükâfatlandırma değildir. Kırgız efsanelerinde örneklerden de anlaşılacağı üzere, “Dönüşüm” en çok yer alan motiftir. Cezalandırılma, zor durumdan kurtulma ve mükâfatlandırma amacıyla insanlar, taş, hayvana, denize, göle ve diğer varlıklara dönüşümü görülmektedir. Kırgız efsanelerinde, zor durumda kalan insan veya insanlar Allah’a yalvardıkları ve yaşadığı o zor durumdan kurtulmak için dualar ettikleri efsane örneklerinde karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, “Ay ile Kız”¹⁵⁷ ve “Ayın Yüzündeki Leke”¹⁵⁸ efsanelerinde üvey anne ve amcasının karsının eziyetlerinden bıkan kızın yalvarması sonucu ayın onu çekip yanına almasını anlatmaktadır. Efsanede kız sürekli ağlayıp ve aya yalvarması nedeniyle, o anki zor durumdan kurtulmuştur. Yaşadığı zor durudan kurtulup ayda yaşamaya başlayan kız mükâfatlandırılmıştır. “Altın Beşik Dağı”¹⁵⁹ ve “Sepette Gelin”¹⁶⁰ efsaneleri düşman eline düşmek yerine taş olup kalmayı tercih eden ve bunun için Allah’a yalvaran insanları konu edinmiştir. Diğer Türk toplumlarında olduğu gibi, Kırgız toplumu da hürriyet, düşman eline düşmeme, kâfirlere yenilmeyi istememe arzusu bulunduğu görülmektedir. Toplumun düşünce yapısı içerisinde, hürriyeti vermektense taş olup kalmanın daha iyi olacağını vurgulamaktadır. Taş olup kalmak, gelecek nesillere varlığını ispatlama konusunda önem teşkil eder. Gelenek ve görenek taşıyıcı olan bu efsane bize Kırgız toplumunun hürriyet ve bağımsızlık hakkındaki düşüncelerini açıkça sunmaktadır.

Diğer bir mükâfatlandırma örneği olan “Kedi”¹⁶¹ efsanesi, Peygamber’i yılandan kurtaran kedinin, Peygamber tarafından sırtının sıvazlanıp, mükâfatlandırılması

¹⁵⁶ Aygerim Dıykanbayeva, “Kırgız Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metin)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2004), s. 307

¹⁵⁷ Aygerim Dıykanbayeva, “Kırgız Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metin)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2004), s.316

¹⁵⁸ Aygerim Dıykanbayeva, “Kırgız Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metin)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2004), s.316

¹⁵⁹ Aygerim Dıykanbayeva, “Kırgız Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metin)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2004), s. 343

¹⁶⁰ Aygerim Dıykanbayeva, “Kırgız Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metin)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2004), s. 345

¹⁶¹ Aygerim Dıykanbayeva, “Kırgız Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metin)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2004), s. 317

anlatılmaktadır. Efsanede Peygamberin, “Senin sırtın hiç bir zaman yere değmesin! İnsanların koynunda beslen! İnsanın evinde yemek ye!” duasıyla kedi; evde beslenen, hoş karşılanan bir hayvan olmuştur. Cezalandırmalarda beddua sonucunda hayvanlar lanetlenirken, mükâfatlandırma sonucunda dua edilen hayvan sevilen ve hoş karşılanan özellik kazanmıştır. Ceza ve mükâfat motifini içeren “Kırlangıcın Kuyruğunun İkiye Bölünmesi Efsanesi”¹⁶² ise; Nuh peygamber, yılanın yardımı sonucunda ona dua etmiş ve onu mükâfatlandırmıştır. Efsanede ki diğer hayvan ise boş boğaz ve laf saklayamaması sonucu cezalandırılan bir hayvan olmuştur. Efsanede Kırgız toplumu içinde boş boğaz olmanın ve laf saklayamamanın iyi sonuçlar doğurmayacağını açıkça vurgulamıştır.

“Üç Kardeş”¹⁶³ efsanesinde ise, Çolpon adlı bir kişi Allah’a kendisine mal vermesi için dua eder ve Allah duayı kabul eder ona koyun, inek bağışlar. Efsanede Allah’ın varlığı ve Allah isterse dualara karşılık verip insanlara iyilik bağışlayacağı vurgulanmaktadır. Diğer bir efsane olan “Kayberen Efsanesi”¹⁶⁴ efsanesinde, yaşlı bir kadın avcıya, kutsal sayılan geyiklerin avlanmasının ona kötülük getireceğini ve avlamaktan vazgeçmesini öğütler. Bunun üzerine avcı avlamaktan vazgeçer. Avcı bir süre sonra zenginleşir ve mala mülke karışır. Efsanede yaşlı kadın ilahi bir boyut özelliği taşımaktadır. Efsaneler içerisinde sıkça karşılaştığımız Hızır, yaşlı kadın ve yaşlı adam motifi insanı iyiliğe ve doğru yola çekmek için öğüt veren öğelerdir. Kişiyi ve kişilere verilen öğüt sonucunda kişi seçimleri sonucunda değerlendirilip, cezalandırılır ya mükâfatlandırılır. Bu efsanede de Kırgız toplumu içerisinde değer verilen bazı geyiklerin avlanmasının yasak olduğunu ve avlamayan insanların nasıl mükâfatlandırıldığı topluma ifade edilmiştir. Efsane gelenek ve göreneklerin koruyuculuğu ve gelecek nesillere öğüt verme işlevi görmektedir.

Kırgız efsanelerinde görüldüğü gibi, toplumsal yapıyı ve düzeni korumak amacıyla efsanelerde sıkça mükâfatlandırma ve cezalandırma motifleri kullanılmıştır. Bu cezalar bazen yukarıda da bahsettiğimiz gibi, dönüşüm şeklinde de karşımıza çıkabilmektedir. Ama Kırgız efsanelerinde de toplumsal yapıyı ve düzeni korumak amacıyla “taş kesilme motifi” en yaygın olanıdır. Kötü davranışları yasaklayan efsanelerde ceza, bir hayvana ya da taş

¹⁶² Aygerim Dıykanbayeva, “Kırgız Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metin)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2004), s. 320

¹⁶³ Aygerim Dıykanbayeva, “Kırgız Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metin)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2004), s.330

¹⁶⁴ Aygerim Dıykanbayeva, “Kırgız Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metin)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2004), ss.392-393

dönüşmek olmuştur. Kırgız toplum yapısı içerisinde ekmeğe hürmetsizlik, cezalandırmak için önemli bir neden olduğunu sık sık görmekteyiz. Büyüklere saygısızlık, şımarıklık, tembellik ve kibir gibi davranış ve özellikler hoş karşılanmadığı gibi yapılmaması için mesajlar verilmektedir. İyi insan olmayı ve Allah'a inanmayı pekiştiren efsanelerde de mükâfatlandırılma ile efsanenin işlevselliğini gözler önüne sermektedir.

3.3.4. Tatar Efsanelerindeki Ceza ve Mükâfatın İşlevi

Her toplum kendi gelenek, görenek, adet, inanç ve kuralları içerisinde kendi halk anlatılarını oluşturmaktadır. Tatar toplumu da diğer toplumların oluşturduğu gibi halk anlatılarından biri olan efsane örneklerinde, kendi toplumunun kültürel ve toplumsal özelliklerini içerisinde barındırdığını görmekteyiz. Efsane örnekleri incelendiğinde, cezalandırma ve mükâfatlandırma motiflerinin, toplum düzen ve yapısını korumak amacıyla sıkça başvurulduğu görülmektedir. Tatar efsanelerini incelendiğinde efsanelerin, gelenekleri ve ahlaki değerleri gösterme, uygun davranışları ödüllendirme ve yasaklar ihlal edildiğinde cezalandırma şekillerini örneklendirme, olaylar, durumlar, varlıklar, davranışlar, âdetler ve çeşitli atasözlerinin köken ve nedenini açıklama işlevlerine sahip olduğu görülmektedir. Örneğin, “Niçin Kavak Ağacı Meyvesiz Kalmış”¹⁶⁵ efsanesinde, kibirlenen ve kendini diğer ağaçlardan üstün gören kavak ağacının, meyvesiz kalması hak görülmüş yani cezalandırılmıştır. Tatar toplumunun, kibir, böbürlenme, kendini üstün görme gibi ahlaki açıdan uygun karşılanmayan davranışları hoş karşılamadığını anlamaktadır. Bu efsaneyle toplum içinde yaşayan kişi ve kurumlara bu tür davranış ve tutumların yanlışlığını göstermek istenmiştir. Diğer bir efsane olan “Yarasa Neden Aydınlıkta Uçamaz?”¹⁶⁶ efsanesi, güven kaybının kişi ve toplumlar arasında nasıl düzeltilemeyeceği anlatılmaktadır. Yarasa hayvanlar arasında güven ve itibarını kaybettikten sonra gün ışığında dolaşması yasaklanan bir hayvan olmuştur. Efsanede ki cezalandırma motifinin işlevi, topluma yön vermek ve insanları doğruya sevk etmektir.

Tatar efsanelerinde de karşılaştığımız bir diğer cezalandırma, “kargışlama ile cezalandırma” sıkça görülen örneklerdir. Kargışlanma sonucunda kişi veya kişiler taş,

¹⁶⁵ Gülhan Atnur, “Başkurt- Tatar Efsaneleri Üzerine Karşılaştırmalı Motif Çalışması”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2002), ss.700-701

¹⁶⁶ Gülhan Atnur, “Başkurt- Tatar Efsaneleri Üzerine Karşılaştırmalı Motif Çalışması”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2002), ss.713-715

hayvana veya diğler varlıklara dönüşür. Efsanelerde babaya- anneye hürmetsizlik, ekmeğe saygısızlık, Allah'a yapılan saygısızlık vb. hoş karşılanmayan tutumlar sergileyenler kargışlanarak cezalandırılır. Tatar efsaneleri içerisinde ki "Hayırsız Oğul"¹⁶⁷ efsanesi, isminde de anlaşılacağı gibi annesine saygısızlık eden bir oğlanın annesi tarafından kargışlanması üzerine taşa dönüşmesi anlatılır. Efsanede geçen "*O zamandan beri annelerinin sözünü dinlemeyen çocukları, kargışlanarak taşa dönen adamın yanma getirirlermiş ve "Dinlemezseniz siz de şu hâle gelirsiniz." derlermiş.*" bölümü gelecek nesillere somut bir delil sunma işlevi görmekte ve çocuk eğitimi konusunda önem teşkil ettiği görülmektedir. Tüm toplumlarda olduğu gibi Tatar toplumu da anne- babaya çok önem verdiği görülmekte bu da halk anlatılarına yansımaktadır.

Tatar efsanelerinde sıkça işlenen diğler bir motif "Hayvana Dönüşme" ile cezalandırma motifidir. Efsanelerde kişi veya kişiler beddua veya dua sonucunda hayvana dönüşümü gerçekleştirir. Örneğin, "Tahta Kuruşu ve Güvenin Hikayesi"¹⁶⁸ efsanesinde, bir karı-koca misafirlerine cimrilikleri yüzünden horoz kesip çorba yapmak yerine, evdeki hasta kediyi kesip misafirlerine içirirler, misafirler içtikleri çorbanın kedi çorbası olduğunu anlayınca, ev sahibi karı-koca utanmışlar ve biri güveye diğeri tahta kurusuna dönüşür. Efsane cimriliğin, misafirlige yapılan saygısızlığın sonuçlarını vurgulamaktadır. Tatar toplum düzen ve yapısı içerisinde misafire verilen önemin altı çizilmektedir. Cimriliği ve gelen misafire yapılan her saygısızlık Tatar toplumu içinde hoş karşılanmadığını anlamaktadır.

Tatar efsanelerinde karşılaştığımız diğler motif mükâfatlandırmadır. Tatar efsanelerinde örneklerden de anlaşılacağı üzere, "Dönüşüm" en çok yer alan motiftir. Cezalandırma, zor durumdan kurtulma ve mükâfatlandırma amacıyla insanlar, taşa, hayvana, denize, göle ve diğler varlıklara dönüşümü görülmektedir. Tatar efsanelerinde, zor durumda kalan insan veya insanlar Allah'a yalvardıkları ve yaşadığı o zor durumdan kurtulmak için dualar ettiklerinde taşa, hayvana veya diğler nesnelere dönüştüklerini görülür. Örneğin, "Zühre Yıldızı"¹⁶⁹ efsanesinde de üvey annesinin eziyetlerinden bıkan kızın yalvarmaları sonucu yıldıza dönüşür. Efsanede kız sürekli ağlayıp ve aya yalvarması

¹⁶⁷ Metin Ergun, **Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi C.2**, TDK Yayınları, Ankara 1997, s.655

¹⁶⁸ Gülhan Atnur, "**Başkurt- Tatar Efsaneleri Üzerine Karşılaştırmalı Motif Çalışması**", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2002) , ss.838-839

¹⁶⁹ Gülhan Atnur, "**Başkurt-Tatar Efsaneleri Üzerine Karşılaştırmalı Motif Çalışması**", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2002), ss.695-696

nedeniyle, o anki zor durumdan kurtulmuştur. Yaşadığı zor durudan kurtulup ayda yaşamaya başlayan kız mükâfatlandırılır. Başka bir efsane örneği “Kilin Dağı”¹⁷⁰ efsanesinde, iyi kalpli genç bir gelinin kaynanasının eziyetlerine dayanamayıp taş olmayı dilemesi üzerine, gelin taş olup kalır. Yaşadığı zor durumdan kurtulan gelin, duanın hikmeti sonucu mükâfatlandırılmıştır.

Türk toplumların da ve İslamiyet inançları içerisinde yaşlıya, düşküne, yardım isteyen bir çaresiz kişiye veya dilenciye kayıtsız kalmak kabul edilmeyen bir davranış olmuştur. Tatar efsanelerinde yer alan “Yerin Urazlı’yı Yutması”¹⁷¹ efsanesinde, köye gelen dilenciye yardım eli uzatan mükâfatlandırılmış, yardım etmeyenler cezalandırılmıştır. Efsane de dilenci köye geldiğinde onu kimse evine almaz sadece yaşlı bir kadın evine alır. Bunun üzerine dilenci yardım elini uzatan kişiyi uyarır, yaşlı kadın dilencinin sözünü dinler, kendisi ve evi kurtulur. Tatar toplumunun dilenciye ya da yardım isteyen birisine karşı tutumunu açıkça anlamaktayız. İslami öğelerinde içinde bulunduğu efsane örneği, insanı doğruya sevk eden, inançlı olmayı vurgulayan ve en önemlisi iyi insan olmayı öğütlemektedir. Efsane, kabul edilmiş davranış biçimlerini sürdürme işlevi görmektedir.

“Göğün Yükselmesi”¹⁷² efsanesinde, eskiden yeryüzüne yakın olan gökyüzüne yapılan saygısızlık sonucu gökyüzü yükselmeye başlar, insanlar yükselmemesi gökyüzüne yalvarır ancak kedi ve köpek de yalvardıklarında gökyüzü yükselmeyi bırakır. Bunun üzerine insanlar kedi ve köpeği evlerinde beslemeye başlar. Efsanede gökyüzüne yapılan saygısızlık sonucu insandan uzaklaşması cezalandırma, kedi ve köpeğin insanlığa yaptığı yardım sonucunda evde beslenen hayvan niteliği kazanması mükâfatlandırma örneğidir. Efsane kedi ve köpeğin evde nasıl beslenen bir hayvan olduğunun sebeplerini açıklarken, yardım etme ve yardımlaşmanın iyilik ve mükâfat getireceği vurgulanmıştır.

Tatar efsanelerinde görüldüğü gibi, toplumsal yapıyı ve düzeni korumak amacıyla efsanelerde sıkça mükâfatlandırma ve cezalandırma motifleri kullanılmıştır. Bu cezalar sıkça yukarıda da bahsettiğimiz gibi, dönüşüm şeklinde de karşımıza çıkabilmektedir. Ama en çokta yapılan yanlışlar karşında kişi veya varlıklar belli başlı iyi özelliklerden mahrum

¹⁷⁰ Metin Ergun, **Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi C.2**, TDK Yayınları, Ankara 1997, s.668

¹⁷¹ Gülhan Atnur, “**Başkurt-Tatar Efsaneleri Üzerine Karşılaştırmalı Motif Çalışması**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2002), s.757

¹⁷² Gülhan Atnur, “**Başkurt-Tatar Efsaneleri Üzerine Karşılaştırmalı Motif Çalışması**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2002) s.694

kalmış veya toplum içinde sevilmeyen, hoş karşılanmayan vasıflar yüklenmiştir. Tatar toplum yapısı içerisinde anne- babaya hürmetsizlik yapmak, cezalandırmak için önemli bir neden olduğunu sık sık görmekteyiz. Büyüklere saygısızlık, cimrilik, misafire karşı hürmetsizlik ve kibir gibi davranış ve özellikler hoş karşılanmadığı gibi yapılmaması için mesajlar verilmektedir. İyi insan olmayı ve Allah’a inanmayı pekiştiren efsanelerde de mükâfatlandırılan insanları gözler önüne sererek, efsanenin işlevselliğini ifade etmektedir.

3.3.5. Başkurt Efsanelerindeki Ceza ve Mükâfatın İşlevi

Halkın inanç, kültür ve ananesinden doğmuş olan efsaneler, içinde birçok öğretiyi barındırırlar. Yani her anlatım, folklorun bir parçası olarak, sosyal işlevlere sahiptir. Başkurt toplumunun kendi bünyesi içerisinde oluşturduğu, kültür ve inanç öğeleri efsanelerinde yansıtıldığını incelediğimiz örneklerde görmekteyiz. Başkurt efsanelerinde de karşılaştığımız bir cezalandırma motifi “kargışlama ile cezalandırma” sıkça görülen örneklerdir. Örneğin, “Umırzaya (Kardelen)”¹⁷³ efsanesinde babasının istemediği kızla evlenmek için kaçan bir oğlan ve sevgilisi kargışlanarak cezalandırılır. Erkek donup kalır, kız ise kardelen çiçeğine dönüşür. Bu efsane ile babasının sözünden çıkmanın verdiği sonuçları gözler önüne serilmiştir. Başkurt toplumunda ve diğer toplumlarda da “babanın bedduası tutar” inancı var olan bir olgudur. Efsanede ki cezalandırma motifi ile toplumun inanç ve ahlak değerlerine gönderme yapar, onları sürdürmeyi, önemli addetmeyi öğütleyen bir mesaj verir.

“Turataş”¹⁷⁴ efsanesinde kayınvalidesinin sözünü dinlemeyen gelin, kayınvalidesi tarafından kargışlanarak taşa dönüşür. Taşa dönme ile cezalandırma Başkurt efsanelerinde de görülmektedir. Başkurt toplum yapısı, gelenek –göreneklere, inançları ve kuralları içerisinde kayınvalidenin sözünü dinlemeyen, tembellik eden bir gelinin hangi algıyla karşılandığını efsane örneğinden anlatılmıştır. Efsanenin genel işlevine bakıldığında ise büyüklere saygısızlık yapmamayı ve büyüklere hürmet ve hizmet etmek gerektiğini telkin etmektedir.

¹⁷³ Gülhan Atnur, “Başkurt-Tatar Efsaneleri Üzerine Karşılaştırmalı Motif Çalışması”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2002), s. 310

¹⁷⁴ Gülhan Atnur, “Başkurt-Tatar Efsaneleri Üzerine Karşılaştırmalı Motif Çalışması” (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2002), ss.394-395

Başkurt efsanelerinde cezalandırma motifinden başka, mükâfatlandırma motifi de karşımıza çıkmaktadır. İnsanların zor durumdan kurtulmak amacıyla ettiği duaları sonucunda kişi veya kişilerin “hayvana dönüşme” ve “yıldıza dönüşme” ile mükâfatlandırıldığını örneklerden anlaşılır. Örneğin, “Yedigir Yıldızı- Yedi Kız”¹⁷⁵ efsanesinde yedi kızın padişahın eline düşmek istemediklerinden bir bir yıldıza dönmüşlerdir. Diğer bir efsane olan “Ay ile Zühre”¹⁷⁶ efsanesinde ise üvey anne eziyetinden bıkmış kızın, duası sonucu ayın yanına çekilip kurtulmasını anlatmaktadır. Efsane örneklerinde zor durumda kalan kişi veya kişilerin iyi niyet ve düşünceleri barındırdıkları için dualar ederek, o anki durumdan kurtulmuşlardır. Yani efsaneler, mükâfat niteliği taşımaktadır.

“Guguk”¹⁷⁷ efsanesinde, sevgilisinden ayrı düşen kız, bir gün dua eder. “O gelmeyecekse ben de ya bu dünyadan yok olayım ya da kuş olup uçayım.” demiş. Orada hemen kuş olup uçup gitmiş. Efsanede kızın çaresizliği karşısında edilen dua kabul olmuştur. Kuş, özgürlüğü temsil eder. İsteddiği yere kolayca gidebilir. Zor durumda kalanlar bundan kurtulmak isterler. Özgürlüğü çağrıştıran kuşa dönüşüm efsanelerde sıkça rastlanan motiflerdendir

Sonuç olarak Başkurt efsanelerinde görüldüğü gibi, toplumsal yapıyı ve düzeni korumak amacıyla efsanelerde sıkça mükâfatlandırma ve cezalandırma motifleri kullanılmıştır. Bu cezalar sıkça yukarıda da bahsettiğimiz gibi, dönüşüm şeklinde de karşımıza çıkabilmektedir. Büyüklere saygısızlık, anne- baba sözü dinlememe ve hürmetsizlik gibi davranış ve özellikler hoş karşılanmadığı gibi yapılmaması için mesajlar verilmektedir. Üvey anne eziyetinden bıkan kız ve padişah eline düşmek istemeyen kızlar mükâfatlandırılmıştır. İyi insan olmayı ve Allah’a inanmayı iyi niyetli insanların ettiği duaların kabul olabileceğini pekiştiren efsanelerde de mükâfatlandırılan insanları gözler önüne sererek, efsanenin işlevselliğini ifade etmektedir. İlahî gücün yardımı, bazı olayları

¹⁷⁵ Gülhan Atnur, “**Başkurt-Tatar Efsaneleri Üzerine Karşılaştırmalı Motif Çalışması**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2002) , s.302

¹⁷⁶ Gülhan Atnur, “**Başkurt-Tatar Efsaneleri Üzerine Karşılaştırmalı Motif Çalışması**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2002) , s.305

¹⁷⁷ Gülhan Atnur, “**Başkurt-Tatar Efsaneleri Üzerine Karşılaştırmalı Motif Çalışması**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2002), s.316

cezalandırması, çaresizlik içinde kalan insanların kurtuluşları, dönüşmeleri bu efsanelerde mevcuttur.

3.3.6. Uygur Efsanelerindeki Ceza ve Mükâfatın İşlevi

Efsanelerin, belirli olay, durum, varlık, davranış ve geleneklerin köken ve nedenini açıklama işlevinin üstlenmesinin yanında, sosyal ve kültürel değerlerin korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması işlevini üstlendiğini görmekteyiz. Uygur efsaneleri, toplumsal birlik ve bütünlüğün sağlanmasında ve düzenin korunmasında üstlendiği işlevleri açıkça ortaya koymaktadır. Uygur efsanelerinde sıkça rastladığımız konuların başında cezalandırmalar ve mükâfatlar gelir. Toplumsal yapıyı ve düzeni korumak amacıyla efsanelerde sıkça cezalandırma ve yapılan iyi bir iş sonunda mükâfatlandırmanın konu edildiği görülmektedir. Örneğin, “Moğollar Niçin Mantı Yemezler?”¹⁷⁸ efsanesinde peygamberin devesini bir kişi çalıp etinden de mantı yapıp yemiştir. Bunun üzerine peygamberin devesini çalan Moğollar için: “Bugünden itibaren, mantı yedikleri anda ölsünler!” diyerek beddua etmiştir. Moğol halkı o zamandan beri mantı yememekle cezalandırılmıştır. Efsane hem bir olayın oluş nedenlerini açıklama işlevi görürken, cezalandırma motifi ile hırsızlık yapan kişi veya kişilerin nasıl lanetleneceğini açıklamaktadır.

“Niçin Kar ve Yağmur Yağar?”¹⁷⁹ efsanesinde, Allah’ın şefaati üzerine un ve su ihtiyacını karşılamak için yağmur gökten yağmaktaymış. Ancak karşılıksız gelen yiyecek içeceğin kadir kıymeti, günden güne azalarak insanlar arasında müsriflik çok artmış. Bir de günlerden bir gün kadının biri çocuğun poposunu ekmele silmiş. Bunun üzerine Allah kızıp yağmuru dağa yağdırmış ve unu da kara çevirip insanları cezalandırmış. Efsane örneğinde, una ve ekmeğe saygısızlık, müsriflik yapmak, Allah’ın verdiği nimetlerin değerini bilmeyen insanların nasıl cezalandırıldığı Uygur toplumuna açıkça gösterilmiştir. Başka bir efsane olan “Ayın Yüzündeki Dağ Hakkında Rivayet”¹⁸⁰ efsanesinde, ayın kendi güzelliğiyle

¹⁷⁸ Adem Öger, “Uygur Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme ve Metinler)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2008), s.532

¹⁷⁹ Adem Öger, “Uygur Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme ve Metinler)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2008), s.539

¹⁸⁰ Adem Öger, “Uygur Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme ve Metinler)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2008), s.542

övünüp, başkalarını hor görmesi üzerine Allah, kızmış yüzüne kül atıp onu cezalandırmış. Uygur toplumunun kibir, kendini övme ve başkalarını hor görme gibi tavır ve tutum karşısındaki düşüncelerini açıkça gözler önüne sermiştir.

“Yılanın Niçin Ayağı Yok?”¹⁸¹ efsanesinde, Allah’ın verdiği görevi yerine getiremeyen yılan Allah tarafından cezalandırılıp ayaksız kalmaya mahkûm edilmiş. Efsanede Allah’ın koyduğu kuralların yerine getirilmesi gerektiğini ve getirilmediğinde Allah’ın gazabına uğrayabileceklerini Uygur toplumuna öğütlemektedir. “ İnek ve İnsan”¹⁸² efsanesinde de Allah’ın buyruklarını, insanlara yanlış ilettiği için inek cezalandırılır. Efsane örneklerinden anlaşıldığı üzere, Uygur toplum yapısı ve inanç sistemi içerisinde Allah’ın koyduğu kurallar, verdiği buyruklar önem arz etmektedir. Bu efsane örnekleriyle Allah’ın koyduğu kurallara uyma ve yerine getirme olgusu insanları eğitme işlevi görür.

Uygur efsanelerinde diğer bir cezalandırma motifi ise “Hayvana Dönüşme” ile yapıldığı sıkça görülmektedir. Örneğin, “Fare Hakkında Rivayet”¹⁸³ efsanesinde, kasap olan birinin hilekâr, terbiyesiz ve kavgacı olması yüzünden insanların bedduasını almış ve fareye dönüşmüştür. “Hüt Hüt Kuşu Hakkında Rivayet”¹⁸⁴ adlı hayvana dönüşüm efsanesinde ise, âlim olan bir hocanın bilgilerini diğer insanlardan kıskanıp, saklaması sonucunda bedduaya uğrar ve hüt hüt kuşuna dönüşür. Bir diğer efsane olan “Papağan Nasıl Peyda Olmuş”¹⁸⁵ efsanesinde, kocasına sadakatli olmayan ve verdiği sözde durmayan bir kadın kocasının beddua etmesi sonucunda papağana dönüşür. Tüm bu incelediğimiz efsane örneklerinde kişiler yaptıkları kötü davranışlar sonucunda, insanların beddualarını alarak hayvana dönüşmüşler ve cezalandırılmışlardır. Efsane örneklerinde gördüğümüz üzere, Uygur toplum yapısı ve düzeni içerisinde bu tür yapıda insan veya insanların hoş karşılanmadığını görmekteyiz.

¹⁸¹ Adem Öger, “**Uygur Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme ve Metinler)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2008), s.573

¹⁸² Adem Öger, “**Uygur Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme ve Metinler)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2008) , s.552

¹⁸³ Adem Öger, “**Uygur Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme ve Metinler)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2008), s.579

¹⁸⁴ Adem Öger, “**Uygur Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme ve Metinler)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2008), s.589

¹⁸⁵ Adem Öger, “**Uygur Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme ve Metinler)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2008), ss.566-567

Uygur efsanelerinde cezalandırma motifinden başka, mükâfatlandırma motifi de karşımıza çıkmaktadır. İnsanların zor durumdan kurtulmak amacıyla ettiği duaları sonucunda kişi veya kişilerin “hayvana dönüşme” ve “yıldıza dönüşme” ile mükâfatlandırıldığı örneklerden anlamaktayız. “Çolpan Yıldızı”¹⁸⁶ efsanesinde, zalim birinin eline esir düşen bir kızın Allah’a kurtulması için dua eder. Allah bu temiz kalpli kızın duasını kabul eder onu yıldıza dönüştürür. Efsane de zor durumda kalan bir kızın, hürriyetini, namusunu, şerefini kaybetmek istememesi üzerine dualar etmiş ve Allah kalpten gelen temiz duaları duymuş ve onu mükâfatlandırmıştır. Uygur toplumunun geçmişten günümüze hürriyet, namus ve esir düşmemek gibi durumlarda insanların bakış açısını anlamaktadır. Toplum içerisinde, iyi kalpli insanların duaları ile zor durumlardan kurtulduklarını gözler önüne sermekte, namusu kaybetmektense yıldıza dönüşmeyi tercih etme fikrini aşılıyarak, kabul edilmiş davranış biçimlerini sürdürme işlevi görmektedir.

Uygur efsanelerinde de “taşa dönme” sıkça karşılaştığımız motiftir. “Gelin Dağı”¹⁸⁷ efsanesinde kaynanasının eziyetlerinden bıkan kızın duası sonucu taşa dönüşür. Efsanede dua ve mükâfatlandırma söz konusudur. Allah kızın çaresizliğine dayanamaz, onu böyle yaşamaktan kurtarır. Taşa dönme bir nevi kişiye verilen hediyedir. İlahî güç, onun duasını kabul eder ve toplum tarafından ayıplanmasını değil yüceltilmesini sağlar. Halkın bazı değer yargılarına verdiği önem her şeyin üstündedir. Bunu bilen insanlar bu ibret kanıtlarını yeni nesillere gösterir; değer yargılarının sahiplenilmesini ve onlara ne olursa olsun sahip çıkılmasını sağlar.

Diğer bir mükâfatlandırma örneği olan “Süleyman Padişah’ın Çocuk Sahibi Olması”¹⁸⁸ efsanesinde, çocuğu olmayan Süleyman Padişah’ın Allah yalvarmışı sonucunda tulumun bebeğe dönüşmesinin eşinin, kayınpederinin ve kendisi arasındaki sırların söylenmesi sonucunda olacağını konu edinir. Üçü sırlara ortaya döktükten sonra tulum can bulur ve bebeğe dönüşür. Süleyman Padişah, Allah’ın isteğini yerine getirmiş ve

¹⁸⁶ Adem Öger, “**Uygur Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme ve Metinler)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2008), ss.543-545

¹⁸⁷ Adem Öger, “**Uygur Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme ve Metinler)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2008), ss.631-632

¹⁸⁸ Adem Öger, “**Uygur Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme ve Metinler)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2008), ss.478-479

mükâfatlandırılmıştır. Efsanede Allah'ın varlığına, isteklerinin yerine getirilmesi gerektiğine, isterse cansız bir varlığa bile can verebileceği mesajı vardır.

“Güvercin ve Karga”¹⁸⁹ efsanesinde, Nuh Peygamber'in istediklerini yapan güvercine, hiçbir şeyin zararı dokunmaması ve günlerini hep tok geçirmesi için dua etmiş, itaatsizlik eden kargaya ise pislik karıştırıp yarasın, diye beddua etmiş. Yaptığı iyilik karşısında güvercin mükâfatlandırılmış, karga ise cezalandırılmıştır. “Kedinin Niçin Sırtı Yere Gelmez”¹⁹⁰ efsanesinde, Davut Peygamber'i tehlikeden kurtaran kediye dua etmiş ve Allah duasını kabul etmiş. Kedinin ondan sonra sırtı yere gelmez olmuş. Uygur toplumu veya diğer Türk toplumlarında da Peygambere yardım eden hayvanlar kutsanır ve halkın sevgisini kazanırken, kötü huylu olan, açgözlü olan hayvanlar lanetlenmiş ve insanoğlunun sevmediği hayvanlara dönüşmüştür.

Türk toplumların da ve İslamiyet inançları içerisinde yaşlıya, düşküne, yardım isteyen bir çaresiz kişiye veya dilenciye kayıtsız kalmak kabul edilmeyen bir davranış olmuştur. Uygur efsanelerinde yer alan “Hızır Aleyhisselam ve Karakaş”¹⁹¹ efsanesinde, dilenciye yardım eden Karakaş'a dualar eder. O günden sonra Karakaş adlı memleketin malı mülkü bollaşır. Karakaş adlı yer dilenciye ettiği yardımın meyvelerini alır. Uygur toplumunun dilenciye ya da yardım isteyen birisine karşı tutumunu açıkça anlaşılmaktadır. İslami öğelerinde içinde bulunduğu efsane örneği, insanı doğruya sevk eden, inançlı olmayı vurgulayan ve en önemlisi iyi insan olmayı öğütlemektedir. Efsane, kabul edilmiş davranış biçimlerini sürdürme işlevi görmektedir.

Uygur efsaneleri incelendiğinde, sosyal ve kültürel değerlerin korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması işlevini üstlendiğini görürüz. Bununla ilgili olarak efsanelerde, müsriflik, hırsızlık, kibir, sahtekârlık, kıskançlık, sadakatsizlik gibi davranışlar cezalandırma ile sonuçlanırken; buna karşın toplum tarafından kabul gören tavır ve davranışlarda bulunanların ise ödüllendirildiği görülmektedir. Bu durum, efsanelerin toplumsal birlik ve

¹⁸⁹ Adem Öger, “Uygur Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme ve Metinler)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2008), s.565

¹⁹⁰ Adem Öger, “Uygur Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme ve Metinler)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2008), s.559

¹⁹¹ Adem Öger, “Uygur Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme ve Metinler)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2008), s.653

bütünlüğün sağlanmasında ve düzenin korunmasında üstlendiği işlevleri açıkça ortaya koymaktadır.

3.3.7. Altay Türkleri Efsanelerindeki Ceza ve Mükâfatın İşlevi

Altay efsanelerini incelediğimizde ceza ve mükâfatlar sıkça işlendiği görülmektedir. Her toplum düzeni içerisinde, kişiler ve kurumlar toplumsal yapıyı ve düzeni korumak amacıyla efsanelerde mükâfatlandırma ve cezalandırma motiflerini kullandığını belirtmiştik. Altay efsanelerinde de toplumsal düzenin bozulmaması ve düzenli yapının devamlılığı sürebilsin diye bu motifler önemli yer teşkil ettiğini görülmektedir. Örneğin, “Cüş Boyu”¹⁹² efsanesinde, Cüş boyundan olanlar, hızla çoğalınca hırsızlık yapmaya başlarlar. Bu boydan olanların Baktıgan ve Buragan tanrılarına saygı göstermemeleri, Eene ve Kara Kaya taygalarına tapınmamaları üzerine Tanrı sinirlenir ve “Yüzleri yüz akçe etmesin, başları beş akçe etmesin, Aileleriniz ahmak kişilerden oluşsun. Yüz kişiyi geçmeden ölün.” diye beddua eder Tanrı’nın bedduası sonucu bu boyun mensupları altmış yaşını geçemez, yüz kişiden sadece biri yüz yaşına kadar yaşar. Sayı olarak yüzü geçseler bir kişi ölür. Efsanede “beddua ile cezalandırma” motifi bulunmaktadır. Toplum kuralları ve inançları içerisinde hırsızlık yapmak ve Tanrı’ya saygısızlık yapmak kabul görmeyen bir davranış olduğunu vurgulamaktadır. Görüyoruz ki efsanelerde öğüt içeriği de mevcuttur. Nesilden nesile aktarılan kültürün devamlığında ve sosyal yapının korunmasında rolleri vardır.

Ekmeğe saygı toplumda oldukça yaygındır. Saygısızlık hoş karşılanamaz bir durumdur. “Tembel Kadının Günahı”¹⁹³ efsanesinde, ekmeğe saygısızlık yapan kadın, Allah’ tarafından hoş karşılanmaz. O günden sonra Allah insanlar için gökten nimet yağdırmaz ve insanlar kendi yiyeceklerini çalışarak elde etmeye mahkûm edilir. Bir diğer efsane olan “Odunun Gelmeden Gitmesi”¹⁹⁴ efsanesinde yakacak odun olarak kendiliğinden gelen ağaçların hor görülmesi üzerine Allah, çok sinirlenir ve insanlar o günden sonrada kendi odununu çalışıp kendisi bulur. İnsanlar yaptığı saygısızlığın bedelini daha çok çalışarak ödemektedir. Allah’ tan gelen nimetlerin değerini bilmemiz gerektiğini açıkça

¹⁹² Ferah Türker, “**Altay Türklerinin Efsaneleri (İnceleme-Metin)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2011), s.476

¹⁹³ Ferah Türker, “**Altay Türklerinin Efsaneleri (İnceleme- Metin)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2011), ss. 476-477

¹⁹⁴ Ferah Türker, “**Altay Türklerinin Efsaneleri (İnceleme- Metin)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2011), s.482

ifade etmiştir. Bu yüzden ekmeğe ve Allah'ın diğer nimetlerine büyük bir saygı gösterilmelidir; bunu sağlamak için de bazı ibretliklerin olması gerekmektedir.

Hayvanların birtakım özellikleri, insan düşüncesi ve mantığı çerçevesi ve ışığında açıklanır. Acaba neden böyle sorusuna aranan cevaplar yeterli ve mantıklı bilgiler verir. İlahî güç tarafından bazı olayları cezalandırması, bu efsanelerde mevcuttur. Örneğin, “Guguk Kuşu Neden Yavru Beslemez ?”¹⁹⁵ efsanesinde, Tanrı'nın isteği üzerine bayrama katılmayan guguk kuşu, Tanrı'nın gazabına uğrar ve o günden sonra kendi yavrusunu besleyemez olur. Efsane örneğinde Tanrı'ya karşı hüküm ve sorumluluklarını yerine getirmeyen kişilerin nasıl cezalandırıldığı gözler önüne serilmiştir.

Tüm toplumlarda kabul edilmeyen ve hoş karşılaşılmayan diğer bir davranış “tembellik” tir. İncelediğimiz efsane metinlerinde olan “Yarasa”¹⁹⁶ ve “Kedi”¹⁹⁷ efsanelerinde tembellik yapan hayvanların lanetlemesini konu edinir. Efsanelerde sıkça karşılaştığımız bazı özelliklerinden dolayı lanetlenmiş hayvanlar, toplum tarafından sevilmez ve evlerinde beslemek dahi istemediklerini görmekteyiz.

Altay efsanelerinde karşılaştığımız diğer motif mükâfatlandırılmadır. Efsane örnekleri incelendiğinde toplum tarafından hoş karşılanan tutum ve davranışlar barındıran hayvanlar halk tarafından sevilmiştir. Örneğin “Köpek”¹⁹⁸ efsanesinde, insanoğluna yarar ve iyilik sağladığı için insanlar köpeği evine almış ve onu beslemiştir. Diğer bir efsane örneği olan “Keçinin Yaratılışı”¹⁹⁹ efsanesinde ise, Tanrı tarafından insanlığa bağışlanan bir yararlı hayvan olarak yaratılır. İnsanoğlu bir nevi Allah tarafından verilen nimetlerle mükâfatlandırılmıştır.

Altay efsaneleri incelendiğinde, ait olduğu toplumun kültürel ve ahlâkî değerlerini yansıtmaktadır. Nihayetinde efsanelerin gerçek olayları anlattığına inanılır ve anlatan da

¹⁹⁵ Ferah Türker, “**Altay Türklerinin Efsaneleri (İnceleme- Metin)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2011), s.481

¹⁹⁶ Ferah Türker, “**Altay Türklerinin Efsaneleri (İnceleme- Metin)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2011), s. 492

¹⁹⁷ Ferah Türker, “**Altay Türklerinin Efsaneleri (İnceleme- Metin)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2011), s.480

¹⁹⁸ Ferah Türker, “**Altay Türklerinin Efsaneleri (İnceleme- Metin)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2011), s.480

¹⁹⁹ Ferah Türker, “**Altay Türklerinin Efsaneleri (İnceleme- Metin)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2011), s. 478

dinleyen de onu bu bakış açısıyla yorumlar ve kendine göre biçimlendirir. Ayrıca efsane örneklerinde toplumun inanç ve ahlak değerlerine gönderme yapan, onları sürdürmeyi, önemli addetmeyi öğütleyen birçok mesajı vardır. Böylece kendisine inanılan anlatı, yani efsane, toplumsal öğretiyi kabul ettirme işlevi gören mesajını iletebilir.

3.3.8. Kazak Efsanelerindeki Ceza ve Mükâfatın İşlevi

Kültürel yapıdaki zenginliği ortaya çıkararak halk edebiyatı ürünleri, sosyal hayattaki beraberliğin, ortak değer yargılarındaki birliğin sağlanmasında önemli rol üstlenen bir iletişim yöntemidir. Toplum tarafından tanınan, aynı amaca hizmet eden, toplumsal sözleşmeye dayanan her davranış ve düşünce, insanların bir sürü ihtiyacını karşılayarak işlevini yerine getirmiş olur. Tüm bu özellikler ışığında Kazak efsanelerini incelediğimiz zaman toplum düzen ve yapısını korumak veya düzenin devamlılığını sağlamak için cezalandırmaya ve mükâfatlandırmaya sık sık başvurulduğunu görmekteyiz. Örneğin, “Akırtaş”²⁰⁰ efsanesinde, babasının uyarısını dinlemeyen oğul ölümle cezalandırılmıştır. Efsanede, “yasak- yasağın ihlali” ve “cezalandırma- kahramanın ölümü” formülü bulunmaktadır. Kazak toplumunun babanın sözünü dinleme konusundaki tutumunu efsane örneğinde görmekteyiz. Diğer bir efsane örneği olan “Ayşâ Bibi”²⁰¹ efsanesinde ise, Ayşâ da sevgilisine verdiği sözü yerine getirmek için babasını dinlememiş ve geleneksel yasağı ihlal etmiştir. Babanın bedduası tutacak pek çok engeli geçmiş olsa bile babanın bedduasından dolayı bir yılanın sokması sonunda zehirlenir. Bu efsanede de babanın sözünü dinleyen kız beddua sonucunda yılan sokmasıyla zehirlenir ve cezalandırılmış olur. İncelediğimiz iki cezalandırma motifli efsane metinleri, baba sözü dinlemeyenin halinin nasıl olacağı konusunda topluma öğüt verir niteliktedir.

Kazak efsanelerinde de karşılaştığımız “hayvana dönüşme” motifi efsanelerde sık sık karşılaştığımız motiftir. “Guguk Kuşunun Ortaya Çıkışı”²⁰² efsanesinde tembel bir çocuğun dönüşümü anlatılmaktadır. Efsanede tembelliğin iyi bir şey olmadığı, tembellik yapanın hoş karşılanmayacağı vurgusu yapılır. Efsaneler yukarıda da bahsettiğimiz üzere insana nasıl

²⁰⁰Bibigül Ospanaliyeva, “Kazakistan’ın Jambıl Bölgesi Efsaneleri(İnceleme-Metinler)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2011) , s.150

²⁰¹Bibigül Ospanaliyeva, “Kazakistan’ın Jambıl Bölgesi Efsaneleri(İnceleme-Metinler)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2011), ss. 162-163

²⁰²Bibigül Ospanaliyeva, “Kazakistan’ın Jambıl Bölgesi Efsaneleri(İnceleme-Metinler)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2011), s.250

insan olmayı ya da nelerin yapırsa toplum tarafından kabul göreceğini öğütlediği için insanı ve toplumu doğru yola başvurmasını teşvik etmektedir.

“Yer Sıçanı Hakkında”²⁰³ efsanesinde, Allah’a karşı dil uzatmanın kötü olduğu, kardeşlerin cinsel birleşmelerinin yasak olduğunu belirtmektedir. Efsanede kardeşlerden biri sıçana, diğeri ise kediye dönüşür. Kazak toplumunun inanç ve toplum kuralları içinde kardeşlerin cinsel birleşmelerde bulunmasını lanetlediğini açıkça bu efsane ile belirtir.

Kazak efsanelerinde karşılaştığımız diğer bir husus ise mükâfatlandırma. Örneğin, “Kaz Hakkında”²⁰⁴ efsanesinde, birbirlerini seven iki genci rahat kızın babası buluşup görüşmelerini istememektedir. Bunun üzerine oğlanın babası onları kaza çevirir. Gençlerin rahatça görüşemedikleri için kaza dönüşmeleri daha hayırlı olacağı düşüncesi efsanede mevcuttur. Gençler hayvana dönüşüm ile babasının zorlamalarından kurtulmuş ve sevgililer birbirine kavuşmuştur. Bu durum onlar için mükâfat niteliğindedir.

Taş kesilme motifi bütün Türk Dünyasında yaygın bir motiftir ve dua, “Yarabbi ya beni kuş eyle, ya taş eyle” şeklinde yapılmaktadır. Burada düşmandan kurtulmak için yapılan duanın ikinci bölümü kullanılmıştır. “Akırtas”²⁰⁵ ve “Taş Olan Kız”²⁰⁶ isimli efsanelerde tipik bir taş kesilme motifi söz konusudur. Düşman işgalinden kurtulmak için dua edilir. Lanetlenen, korkulan veya kötülük edeceğine inanılan herhangi bir düşmandan korkan kişiler dua taş dönüştürülür. Böylece hem kötülükten korunur hem de bazı kahramanları ebedi kılacaktır.

Sonuç olarak Kazak efsanelerinde görüldüğü gibi, toplumsal yapıyı ve düzeni korumak amacıyla efsanelerde sıkça mükâfatlandırma ve cezalandırma motifleri kullanılmıştır. Bu cezalar sıkça yukarıda da bahsettiğimiz gibi, dönüşüm şeklinde de karşımıza çıkabilmektedir. Yasağın ihlali, anne- baba sözü dinlememe, tembellik, Allah’a karşı dil uzatma ve kardeşlerin cinsel ilişkiye girmesi gibi davranış ve özellikler hoş karşılanmadığı gibi yapılmaması için mesajlar verilmektedir. İyi insan olmayı ve Allah’a inanmayı iyi niyetli insanların ettiği duaların kabul olabileceğini pekiştiren efsanelerde de mükâfatlandırılan insanları gözler önüne sererek, efsanenin işlevselliğini ifade etmektedir.

²⁰³Bibigül Ospanaliyeva, “**Kazakistan’ın Jambıl Bölgesi Efsaneleri (İnceleme-Metinler)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2011), s.265

²⁰⁴ Bibigül Ospanaliyeva, “**Kazakistan’ın Jambıl Bölgesi Efsaneleri (İnceleme-Metinler)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2011), s.258

²⁰⁵Bibigül Ospanaliyeva, “**Kazakistan’ın Jambıl Bölgesi Efsaneleri (İnceleme-Metinler)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2011), s.151

²⁰⁶ Metin Ergun, **Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi C.2**, TDK Yayınları, Ankara 1997, s.652

İlahî gücün yardımını, bazı olayları cezalandırması, çaresizlik içinde kalan insanların kurtuluşları, dönüşmeleri bu efsanelerde mevcuttur.

3.3.9. Türkmen Efsanelerindeki Ceza ve Mükâfatın İşlevi

Türkmen efsanelerinden seçilen örnekler ışığında ve folklorun işlevlerinden yola çıkarak, efsanenin işlevlerinin neler olduğu tespit edilebilir. ²⁰⁷ Türkmen efsaneleri incelendiğinde efsanelerin; gelenekleri ve ahlakî standartları telkin etmek, uygun davranışları övgüyle ödüllendirmek, yasak ve kurallar ihlal edildiğinde başa gelebilecekler, ceza ve felaketleri ürkütücü şekilde örneklendirmek, olay, durum, varlıklar, sosyal kurumlar, davranışlar ve âdetlerin nasıl olması veya olmaması konusunda açıklama işlevlerine sahip olduğu görülmektedir. Belirttiğimiz üzere, bir toplumun düzen ve yapısını korumak için diğer halk anlatılarında olduğu gibi efsanede de topluma yön verecek belli mesajlar bulunmaktadır. Bu öğüt niteliğinde ki mesajlar, cezalandırma ve mükâfatlandırma motifleriyle sık sık karşımıza çıkmaktadır. Türkmen efsanelerinde sık rastlanan motiflerden biri de “Değişim” dir. Türkmen efsanelerindeki değişim, en yoğun olarak “İnsanın Hayvana Dönüşmesi” şeklinde meydana gelmektedir. Efsanelerde insanın hayvana dönüşmesi ise “Beddua Sonucu” gerçekleşmektedir. Örneğin, “Kaplumbağa”²⁰⁸ efsanesinde bir adamın yaptığı cimrilik sonucu aldığı bedduaya ile atının ve üstünün taşıyıp, kaplumbağaya dönüşümü anlatılır. Böylelikle toplumda cimriliğin ve kıskançlığın kötü bir özellik olduğu gösterilmiş olur. Diğer beddua sonucunda değişim olan “ Saksığan”²⁰⁹ efsanesinde, Pirin ağaca “*beni sakla*” demesi üzerine ağacın onu içine alıp düşmandan saklaması ve saksığanın düşmana pirin nerede saklandığını söylemesi üzerine pirin beddua saksığana beddua eder. Beddua üzerine saksığan ağzından doğurmaya başlar. Yapılan yanlışın ve kötülüğün cezalandırılacağı vurgulanmaktadır. “Baykuş”²¹⁰ adlı efsanenin birinci varyantında kişi, eşine sadakatle bağlı olmadığı için bedduaya maruz kalır ve hep uğursuz

²⁰⁷ Folklorun işlevleri konusunda bk. William R. Bascom, “**Folklorun Dört İşlevi**”, Ferya Çalış (Çev.), **Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2**, Hzl. M. Öcal Oğuz vd., Geleneksel Yayınları, Ankara 2005, s.14

²⁰⁸ Şerife Seher Erol, “**Türkmen Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2012), s.324

²⁰⁹ Şerife Seher Erol, “**Türkmen Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2012), s.338

²¹⁰ Şerife Seher Erol, “**Türkmen Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2012), ss.326-327

olarak kabul edilecek bir kuşa dönüşür. Yine başka bir varyant olan “Baykuş”²¹¹ efsanesinde, annesinin evladına ettiği beddua sonucunda kişi baykuşa dönüşür. Her ilki baykuş efsanesinde de, yapılan yanlış davranış karşısında kişiler bedduaya uğrar ve kişiler hayvana dönüşür. Türkmen toplumunu o vakitten sonra o kuşu lanetli kabul eder ve baykuştan uzak dururlar. İki efsanede de yapılan kötü davranışların toplumda nasıl algılandığını ve gerekli en ağır cezayı hak ettiğini açık bir şekilde görmekteyiz.

Türkmen efsanelerinde sıkça rastladığımız diğer cezalandırma motifi, “Öldürerek Cezalandırma” motifi, toplumun bütünlüğünü bozan, ahlak kurallarını yıkan, vatana ihanet eden kişilerin cezalandırılmasında görülmektedir. “Âşıklar Kalesi”²¹² adlı efsanede anne-babalarının sözünü dinlemeyip kaçan genç âşıkları halk taşlayarak öldürür. Aileler onlara beddua eder ve iki genç köyün insanları tarafından taşlanarak öldürülür. Bu da bize anne-babanın bedduasının tuttuğunu gösterir ve her halükarda onların dinlenmesi gerektiği vurgulanır. Bu efsanede ayrıca Türkmenler arasında kullanılan “âşık olma yoldan çıkma” sözünün de kökeni açıklanır ve sözün ortaya çıkışı bu olaya bağlanır. “Usta Kuşun Talebesi”²¹³ adlı efsanede han, kızıyla konuştuğunu öğrendiği ustayı cezalandırarak öldürür. “Togalaktepe”²¹⁴ adlı efsanede Cengiz Han, halinden şikâyet eden kızı cezalandırarak öldürür. “Adam Öldürülen Geçit”²¹⁵ adlı efsanede de süt sağan kadının namusuna göz diken asker öldürülür. Görüleceği üzere öldürerek cezalandırma en ağır cezalandırma şekli olduğu gözler önüne serilmektedir. Gerçekte de vatana ihanet, birlik ve bütünlüğü bozmak, toplumun ahlak yapısını hiçe saymak her Türk toplumunda olduğu gibi Türkmenlerde de büyük suçtur ve en ağır cezayı alması gerekir.

Anadolu ve Türk dünyasının en yaygın efsaneleri taş kesilme motifi üzerine kuruludur. Şekil değiştirme motifi içinde değerlendirilebilecek bir motif olarak “taş kesilme”, insanın, hayvanın, bitkinin veya herhangi bir nesnenin taşa dönüşmesidir. Taş kesilme, her şeyden evvel bir şekil değiştirme, dönüşme olup sözlü gelenekte özellikle masal

²¹¹ Şerife Seher Erol, “Türkmen Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2012), s.327

²¹² Şerife Seher Erol, “Türkmen Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2012), s.177

²¹³ Şerife Seher Erol, “Türkmen Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2012), s.192

²¹⁴ Şerife Seher Erol, “Türkmen Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2012), ss. 162-163

²¹⁵ Şerife Seher Erol, “Türkmen Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2012), s.8

ve efsane türü içinde sık rastlanılan bir motiftir. Sakaoğlu, şekil değiştirmeyi “Bir efsanede yer alan canlı veya cansız unsurların, bir üstün güç tarafından cezalandırılması veya bir felâketten kurtarılması için o andaki şekillerinden daha farklı bir şekle çevrilmesidir.” şeklinde tanımlayarak değişikliğin sebebini şöyle açıklar: “Değişikliğin temel sebebi cezadır; felâketten veya sonu felâkete varabilecek bir tehlikeden kurtarma ikinci derecede kalır.”²¹⁶ “Harmancık”²¹⁷ efsanesinde de, cimriliği yüzünden buğday isteyen kişiye küçük taşlar veren kişi bedduaıyla karşılaşır. Beddua sonucunda buğdayları taşa dönüşür. Türkmen toplumu kendi düzen ve inançları içerisinde cimriliği hoş karşılamadığı bu efsane örneğinde en açık şekilde belirtmiştir.

Komşusuna hasetlik eden adamın çubuğa dönüşmesini anlatan “Ceza”²¹⁸ efsanesi de “İnsanın diğer nesnelere dönüşmesine” örnektir. Efsane de hasetlik yapan, kibirli olan kişi cezalandırılmıştır. Toplum düzeni içerisinde bu tür insanlar ve bu tür davranışların sevilmeceği gibi, böyle davranışları sergileyen kişinin cezaya çarptırılacağı belirtilir. Ayrıca efsane de geçen “ “Hasedin Bağı Göğemez, Göğerse de Meyve Vermez” atasözünün kökeni açıklanır ve sözün ortaya çıkışı bu olaya bağlanır.

“Abil ile Kabil”²¹⁹ efsanesinde ise, iyilikten uzak, fesat ve kardeşi Kabil ‘i öldüren Abil, Allah’ın gazabına uğrar. Sonucunda Abil’i beddualar onu rahat yasantmaz, divane gibi kendini uzak yerlere sürükler, yalnız ve kıymetsiz bir yaşam sürer. Efsane örneğinden anlaşılacağı üzere, Türkmen toplumunun iyilik yapmayan, fesat ve kardeş katiline karşı duygu ve düşüncelerini gözler önüne sermektedir. Bu tür yanlış davranışların ve olayların en ağır cezaya mahkûm edileceği vurgusu verilir.

Türkmen efsanelerinde karşılaştığımız diğer motif mükâfatlandırılmadır. Mükâfatlandırılma daha çok “*Mücevher Vererek Mükâfatlandırma*” ve “*Krallık Vererek Mükâfatlandırma*” şeklinde karşımıza çıkar. Yine birkaç örnek verecek olursak; “Vezir Kale”²²⁰ adlı efsanede kaleyi çok iyi koruyan, hatta kaleyi, padişahın kendisinden bile savunan

²¹⁶ Saim Sakaoğlu, **Anadolu Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu**, Kültür Bakanlığı MİFAD Yayınları Ankara 1980, s.29

²¹⁷ Şerife Seher Erol, “**Türkmen Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2012) , s.189

²¹⁸ Şerife Seher Erol, “**Türkmen Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2012), s.410

²¹⁹ Şerife Seher Erol, “**Türkmen Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2012), s.438

²²⁰ Şerife Seher Erol, “**Türkmen Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2012), s.173

vezirin adı padişahın emriyle mükâfat olarak kaleye verilir. “Sultanyaz Bey’in Kalesi”²²¹ adlı efsanede de padişah Sultanyaz adlı yiğidi savaşta kendisini düşmandan kurtardığı için krallık vererek mükâfatlandırır. “Anev Camisi”²²² adlı efsanede ise ejderhalar kendilerine yardım eden Pîre, kendi hazinelerinden altın, gümüş verirler. “Kim Nasıl Han?”²²³ adlı efsanede de, verdiği önemli bilgiler için Develi Kazak ihtiyara, han tarafından hediyeler bahşedilir. “Taç Bağışlama”²²⁴ efsanesinde, Muhammet Şah’a taç hediye edilmesi ve saygı gösterilmesi üzerine Hindistan’ın 250 yıllık hazinesini Nedir Şah’a bağışlar. Bu örneklerde yapılan iyi davranışlar toplumun kabul gördüğü hediyelerle kişiler ödüllendirilmiştir. Efsanelerde ki mükâfatlandırılmanın işlevi topluma ve insana iyi iş ve davranışta bulunan kişilerin nasıl karşılık bulacağı belirtilmiştir.

Taş kesilme motifi bütün Türk Dünyasında yaygın bir motiftir ve dua, “Yarabbi ya beni kuş eyle, ya taş eyle” şeklinde yapılmaktadır. Burada düşmandan kurtulmak için yapılan duanın ikinci bölümü kullanılmıştır. “Kırk Kız Ata”²²⁵ isimli efsane de tipik bir taş kesilme motifi söz konusudur. Düşman işgalinden kurtulmak için dua edilir. Lanetlenen, korkulan veya kötülük edeceğine inanılan herhangi bir düşmandan korkan kişiler dua taş döndürülür. Böylece hem kötülükten korunur hem de bazı kahramanları ebedi kılacaktır. Zor durumda kalan kişi veya kişiler ilahi gücün yardımıyla o durumdan kurtularak ödüllendirilir.

“Köpeğe Dönüşen Baba ve Oğul Hakkında Bir Rivayet”²²⁶ efsanesinde, bir veli kul bir gün birine “İt olup havlayasın” diye beddua eder. Allah’ın kudreti ile o kişi köpeğe dönüşür. Ancak Veli, kuloğlunun ihlâsını görünce köpeği tekrar insan sıfatına dönüştürerek onu mükâfatlandırır. Topluma yapılan yanlışın nasıl cezalandırıldığını ve ceza sonucunda düzelen kişi veya kişilerin iyi davranışlar sergilemesi üzerine mükâfatlandırılacağı efsane örneğiyle anlatılmıştır.

²²¹ Şerife Seher Erol, “**Türkmen Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2012), ss.172-173

²²² Şerife Seher Erol, “**Türkmen Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2012), s.183

²²³ Şerife Seher Erol, “**Türkmen Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2012), s.216

²²⁴ Şerife Seher Erol, “**Türkmen Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2012), s.228

²²⁵ Şerife Seher Erol, “**Türkmen Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2012), s.210

²²⁶ Şerife Seher Erol, “**Türkmen Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2012), s.358

Sonuç olarak Türkmen efsanelerinde görüldüğü gibi, toplumsal yapıyı ve düzeni korumak amacıyla efsanelerde sıkça mükâfatlandırma ve cezalandırma motifleri kullanılmıştır. Bu cezalar sıkça yukarıda da bahsettiğimiz gibi, dönüşüm şeklinde de karşımıza çıkabilmektedir. Büyüklere cimrilik, anne- baba sözü dinlememe ve hürmetsizlik gibi davranış ve özellikler hoş karşılanmadığı gibi yapılmaması için mesajlar verilmektedir. İyi insanlar ve iyi davranışlar sergileyen kişi veya kişiler mükâfatlandırılmaktadır. İlahî gücün yardımı, bazı olayları cezalandırması, çaresizlik içinde kalan insanların kurtuluşları, dönüşmeleri bu efsanelerde mevcuttur.

3.3.10. Karakalpak Efsanelerindeki Ceza ve Mükâfatın İşlevi

Karakalpak efsaneleri, diğer toplumlardaki efsane örnekleri gibi, toplumun yapısını, gelenek ve göreneklerini, inançlarını, düzenini ve kurallarını içeren birer halk anlatıları olduğunu görmekteyiz. Bu tür özelliklerini yansıtan kültürel miraslarından biri olan efsanelere birçok işlev yüklediklerini açıkça anlamaktayız. Karakalpak efsanelerinde, cezalandırma ve mükâfatlandırma motifine sıkça karşılaşmaktayız. Efsanelerdeki ceza ve mükâfatlandırma motifinin işlevi, toplum düzen ve yapısını korumak, gelecek nesillere doğruyu ve yanlışını aktarmak, toplumun geleceğini düzgün bir şekilde sağlamak ve bireyleri eğitmektir. “İnsanın Hayvana Dönüşmesi” motifi Karakalpak efsanelerinde en çok örneği bulunan motiflerdendir. Efsanelere göre insan “cezalandırılmak” için hayvana dönüşmektedir. Karakalpak efsanelerinden “Baykuş (Muradhasıl)”²²⁷ efsanesi, babasının sözünü dinlemeyen bir oğulun, babasının bedduasına uğraması sonucu baykuşa dönüşümünü anlatır. Cezalandırma sonucu değişen hayvanın halk tarafından uğursuz kabul edilir, lanetlenir. Yine bir başka efsane olan “İbibik Kuşu”²²⁸ örneğinde, Peygamberin şımarık, terbiyesiz kızına beddua etmesi sonucunda kızın ibibik kuşuna dönüşümünü anlatır. Diğer bir örnek olan , “Pısıık (Kedi)”²²⁹ efsanesinde babasına saygısızlık eden bir oğulun, babası tarafından bedduaya maruz kalır. Sonucunda oğul, kediye dönüşür. Efsanede, “Baba bedduası ok gibidir” atasözünün kökeni açıklanır ve sözün ortaya çıkışı bu olaya bağlanır.

²²⁷ Pınar Dönmez Fedakâr, “**Karakalpak Efsaneleri (İnceleme-Metinler)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2008), s.385

²²⁸ Pınar Dönmez Fedakâr, “**Karakalpak Efsaneleri (İnceleme-Metinler)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2008), s.448

²²⁹ Pınar Dönmez Fedakâr, “**Karakalpak Efsaneleri (İnceleme-Metinler)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2008), ss. 402-404

Bu efsane örnekleriyle toplumun anne- babaya karşı yapılan terbiyesizlik ve şımarıklığın kabul görmediğini vurgular ve cezalandırılacağı belirtilir.

Karakalpak efsanelerinde karşımıza çıkan diğer bir cezalandırma örneği “ Hekke, Savıskan(Saksağan)”²³⁰ efsanesinde ise, saksağan kuşunun görevini yerine doğru düzgün getirmemesi üzerine, adı düzenbaza, dolandırıcıya ve yalancıya çıkar. Toplum içinde o günden sonra yalancı, dolandırıcı ve düzenbaz olarak anılır. Efsanelerde verilen cezanın etkisi toplum içinde süregelmekte kişi veya kişiler cezalanan kişiyi hor görmekte veya lanetlemektedir. Buda cezanın etkisinin nasıl anlaşıldığı ve nasıl toplum üzerinde baskısı olduğunu vurgulamaktadır.

“Kara Domuz (Kara Şoşka)” ve “Domuz (Kara Geyik)”²³¹ efsanelerinde cimrilik yapan bir balıkçının bedduaya maruz kalması sonucunda domuza dönüşünü görmekteyiz. O günden sonra domuz lanetlenmiş ve Müslümanların onun etini yemesi haram olmuştur. Bu efsaneler, cezalandırma sonucu dönüşüme ve söz konusu hayvanların halk tarafından lanetlenip, uğursuz sayılmasına örnektir. Yine bir hayvana dönüşüm örneği olan “Kaplumbağa”²³² efsanesinde, açgözlü, cimri ve hilekâr olan bir tüccarın, müşterileri tarafından bedduaya uğraması sonucunda kaplumbağa dönüşür. Efsane örneği ile toplumun düzen ve inanç sistemi içerisinde açgözlü, cimri ve hilekâr insanlara karşı tutumlarını ifade etmektedir.

Karakalpak efsanelerinde karşılaştığımız diğer motif mükâfatlandırılmadır. Yine birkaç örnek verecek olursak, “Baykuş ve Süleyman Padişah”²³³ efsanesinde, baykuş verdiği doğru cevap sonucunda tüylerini yoldurmaktan kurutulur. Süleyman Padişah onu bağışlar. Böylece baykuş, diğer kuşları da kurtarmış olur.“İyt (Köpek)”²³⁴ efsanesinde ise, üvey annesinin eziyetlerinden dolayı köpeğe dönüşen bir oğul anlatılmaktadır. Efsanede köpeğin her türlü cefaya katlanması, insanlığa yardımcı olması, insanların dostu olması nedeniyle sevilen hayvan konumuna gelmiştir.

²³⁰ Pınar Dönmez Fedakâr, “**Karakalpak Efsaneleri (İnceleme- Metinler)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2008), s.332

²³¹ Pınar Dönmez Fedakâr, “**Karakalpak Efsaneleri (İnceleme-Metinler)**” (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2008), ss. 389-390

²³² Pınar Dönmez Fedakâr, “**Karakalpak Efsaneleri (İnceleme-Metinler)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2008), ss. 398-399

²³³ Pınar Dönmez Fedakâr, “**Karakalpak Efsaneleri (İnceleme-Metinler)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2008), s.387

²³⁴ Pınar Dönmez Fedakâr, “**Karakalpak Efsaneleri (İnceleme-Metinler)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2008), ss. 393-395

Karakalpak efsaneleri incelendiğinde, sosyal ve kültürel değerlerin korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması işlevini üstlendiğini görürüz. Bu cezalar sıkça yukarıda da bahsettiğimiz gibi, dönüşüm şeklinde de karşımıza çıkabilmektedir. Büyüklere cimrilik, anne- baba sözü dinlememe ve hürmetsizlik gibi davranış ve özellikler hoş karşılanmadığı gibi yapılmaması için mesajlar verilmektedir. İyi davranışlar sergileyen kişi veya kişiler mükâfatlandırılmaktadır. Bu durum, efsanelerin toplumsal birlik ve bütünlüğün sağlanmasında ve düzenin korunmasında üstlendiği işlevleri açıkça ortaya koymaktadır.

3.3.11. Yakut Efsanelerindeki Ceza ve Mükâfatın İşlevi

Efsaneler, belirli vaka, varlık, durum, davranış ve geleneklerin köken ve nedenini açıklama işlevinin üstlenmesinin yanında, sosyal ve kültürel değerlerin korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması işlevini üstlendiğini görürüz. Yakut efsaneleri, toplumsal birlik ve bütünlüğün sağlanmasında ve düzenin korunmasında üstlendiği işlevleri açıkça ortaya koymaktadır. Yakut efsanelerinde sıkça rastladığımız konuların başında cezalandırmalar ve mükâfatlar gelir. Toplumsal yapıyı ve düzeni korumak amacıyla efsanelerde sıkça cezalandırma ve yapılan iyi bir iş sonunda mükâfatlandırmanın konu edinildiği görülmektedir. Örneğin, “Kuzgun, Horinlerin İlahıdır”²³⁵ efsanesinde açgözlü olan bir toplumun Allah tarafından cezalandırılması anlatılmaktadır. Başka bir efsane metni olan “Hayvanın Ölümüne Neden Olma”²³⁶ efsanesinde cimri olan bir kadının şaman tarafından cezalandırılması anlatılmaktadır. Her iki efsane örneğinde de topluma verilen bir mesaj bulunmaktadır. Toplumun düzeni ve kabul gördüğü davranış şekilleri içerisinde hoş karşılanmayan durum ve davranışların nasıl cezalandırıldığını açıkça belirtilmiştir. Açgözlü olma ve cimrilik efsane örnekleriyle yapılmaması gereken davranışlar içerisinde var olduğu topluma sezdirilmek istenmiştir.

Diğer Türk toplumlarının efsane metinlerinde olduğu gibi, Yakut efsanelerinde mükâfatlandırma sıkça işlenen bir motiftir. Örneğin, “İlah Aladoğan”²³⁷ efsanesinde, bir çocuğu, babası pişirip yemek ister. Aladoğan çocuğa yardım eder ve ona bir geyik yeri

²³⁵ Muvaffak Duranlı, “**Yakut Efsaneleri**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2004), ss. 461-462

²³⁶ Muvaffak Duranlı, “**Yakut Efsaneleri**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2004), s.471

²³⁷ Muvaffak Duranlı, “**Yakut Efsaneleri**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2004), ss.462-463

gösterir. Böylelikle çocuk babasına yemek olmaktan kurtulur. O günden sonra aladoğana küfredemezler, yüksek sesle konuşmazlar, sadece alçak sesle konuşurlar, onun adını anmazlar, öldürmezler. Başka bir örnek olan “Şamanlar Tarafından Çocuk Alınması”²³⁸ efsanesinde çocuğu olmayan yaşlı bir karı- koca, çocuk için şamana dualar ederler. Şaman, çocukları olacağını söyler ve yaşlı karı koca şamana hediyeler verir. Yaşlı karı- kocanın duası kabul olur ve çocuğa sahip olurlar. Bu iki efsane örneği de mükâfatlandırma motifi üzerine kurulmuştur. İyilik eden hayvan sevilip, toplum içinde değer verilen konuma gelmiştir. Çocuğu olmayan çift ise İlahi güç tarafından müjdelenmiş ve çocuğa sahip olmuştur.

Yakut efsaneleri incelendiğinde, ait olduğu toplumun kültürel ve ahlâkî değerlerini yansıttığı görülmektedir. Efsane örneklerinde toplumun inanç ve ahlak değerlerine gönderme yapan, onları sürdürmeyi, önemli addetmeyi öğütleyen birçok mesajı vardır. Efsane örneklerinde, iyiyi- kötüyü, doğruyu- yanlış öğretmenin yanında, iyi olanların mükâfatlandırıldığı diğer taraftan toplum düzen ve yapısı içerisinde kötü olan davranışın en ağır ceza ile karşılaşacağı vurgulanmıştır.

3.4. Anadolu Efsanelerindeki Ceza ve Mükâfatın İşlevi

İncelediğimiz Türk Dünyası efsane örneklerinde ki gibi, Anadolu efsaneleri de toplumun yapısını, gelenek ve göreneklerini, inançlarını, düzenini ve kurallarını içeren birer halk anlatıları olduğunu görülmektedir. Bu özelliklerini yansıtan kültürel miraslarından biri olan efsanelere birçok işlev yüklediklerini açıkça anlaşılmaktadır. Anadolu illerinde var olan sözlü gelenek içinde yer alan, nesir anlatıların olağanüstülüğe ve buna inanmaya dayanan bir biçimi olan efsane metinlerinde, cezalandırma ve mükâfatlandırma motifine sıkça karşılaşılmaktadır. Efsanelerdeki ceza ve mükâfatlandırma motifinin işlevi, toplum düzen ve yapısını korumak, gelecek nesillere doğruyu ve yanlış aktarmak, toplumun geleceğini düzgün bir şekilde sağlamak ve bireyleri eğitmektir. Toplum içinde, korunması gereken

²³⁸ Muvaffak Duranlı, “Yakut Efsaneleri”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2004), s.475

değerler bu anlatıların yardımı sayesinde varlığını sürdürür. Yukarıda dile getirdiğimiz işlevleri Anadolu da yaşayan ve derlenmiş olan efsane örneklerinde görülmektedir.

Anadolu efsanelerini inceleyip ve çalışmada kullanacağımız metinleri seçtiğimizde cezalandırmalar sıkça “taşa dönüşme” ile gerçekleşmektedir. Anadolu ve Türk dünyasının en yaygın efsaneleri taş kesilme motifi üzerine kuruludur. Şekil değiştirme motifi içinde değerlendirilebilecek bir motif olarak “taş kesilme”, insanın, hayvanın, bitkinin veya herhangi bir nesnenin taşa dönüşmesidir. Taş kesilme, her şeyden evvel bir şekil değiştirme, dönüşme olup sözlü gelenekte özellikle masal ve efsane türü içinde sık rastlanılan bir motiftir. Sakaoğlu, şekil değiştirmeyi “*Bir efsanede yer alan canlı veya cansız unsurların, bir üstün güç tarafından cezalandırılması veya bir felâketten kurtarılması için o andaki şekillerinden daha farklı bir şekle çevrilmesidir.*” şeklinde tanımlayarak değişikliğin sebebini şöyle açıklar: “*Değişikliğin temel sebebi cezadır; felâketten veya sonu felâkete varabilecek bir tehlikeden kurtarma ikinci derecede kalır.*”²³⁹

Anadolu efsanelerinde taşa dönüşmenin çeşitli sebepleri vardır. Bazen, taş kesilmeye bir beddua sebep olur, bazen günah işleyenler Allah’ın gazabına uğrayarak taşlaşır. Kimi zaman da taş kesilme, bunu dilemekle gerçekleşir. Zor durumda kalanlar, içinde buldukları durumdan kurtulmak için Allah’tan kendilerini taşa çevirmesini dilerler. Yukarıda efsane türü içinde “taş kesilme” motifinin çeşitli sebepleri olduğundan söz edildi. Bu motifi içeren birçok metin gözden geçirildiğinde taş kesilmenin tabu kavramı ilgili olduğu görülmektedir. Taş kesilme, bir ceza ya da mükâfat olmanın yanında aslında bazı değerleri öğretme ve özellikle onları teminat altına alma, bir yasakla onları koruma işlevlerini de görmektedir.

Anadolu’da ekmeğe saygı oldukça önemlidir. Saygısızlık hoş karşılanamaz bir durumdur. Isparta efsanesi olan “Ertokuş Medresesi”²⁴⁰ örneğinde, çocuğun altını ekmekle temizleyen kadın, Allah’ın gazabına uğrar ve taşa dönüşür. Konya iline ait “Güllü Kaya

²³⁹ Saim Sakaoğlu, **Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu**, Kültür Bakanlığı MİFAD Yayınları, Ankara 1980, s.42

²⁴⁰ Halil Altay Göde, “**Isparta Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2002), s.335

Efsanesi”²⁴¹, Nevşehir efsanesi olan “Ekmeğe Hürmetsizliğin Cezası”²⁴², Antalya “Taşlaşan Koyunlar”²⁴³, Burdur’dan derlenmiş “Gelin Taşı”²⁴⁴, Denizli’de yaşayan “Koca Kız Taşı Efsanesi”²⁴⁵, Karaman “Taşlaşan Ana ve Yavrusu”²⁴⁶ efsane örneklerinde, çocuğun altını ekmekle temizleyen kişi cezalandırılmış ve taşla dönüşmüştür. Bir başka ekmeğe saygısızlık efsanesi Bayburt’ a ait “Kaybolan Nehir”²⁴⁷ efsanesinde bulunmaktadır. Efsanede çocuğun altını ekmekle temizleyen kadın ekmeği suya atar. Sonucunda su azalır. Görüldüğü üzere Anadolu efsanelerinde ekmeğe saygısızlık cezalandırılma için bir neden teşkil etmiştir. Allah’ın verdiği bir nimete yapılan saygısızlık, Allah’a yapılmış gibi görülmüştür. Saygısızlık sonucunda kişi veya kişiler taşla dönmüş ya da dünya nimetlerinde azalmalar görülmüştür. Tüm Türk toplumlarında ve İslamiyet’te “ekmek” ve “un” önemli yer teşkil etmektedir. Ekmeğe yapılan saygısızlık ve hürmetsizlik affedilemez. Diğer Türk boylarında ekmeğe yapılan saygısızlık sonucunda kişi veya kişiler taş olmuştur. Bugün Anadolu ‘da yere düşen ekmeğin öpülüp yüksek bir yere kaldırılır. Bugün hala devam eden bu inanç, ekmeğin yeri ve önemini gözler önüne sermektedir.

Hızır Baba, Anadolu’da önemli bir yere sahip olduğu için bu efsanelerde de önemi vurgulanmıştır. Saim Sakaoglu’nun “Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu” adlı eserinde, “yapılmakta olan işin failine, o işi yapmaması hususunda ikazda bulunulur. Ama işi yapanlar ikazı dikkate almazlar ve taşla çevrilirler... Bunları umumiyetle Hızır ikaz etmektedir.” Örneğin; “Burdur-Çeç Tepe”²⁴⁸ efsanesinde, Hızır birinden saman ister. Kişi samanı açgözlülüğü ve cimriliği yüzünden vermez. Hızır kişiyi kargışlar ve samanları taşla döndürür. Bir başka efsane örneği olan “Giresun-Çoban

²⁴¹ Seyit Emiroğlu, “**Konya Efsaneleri (İnceleme-Metin)**”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1993), s.173

²⁴² İmran Gündüz Alptürker, “**Nevşehir Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)**”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir, 2013), s.184

²⁴³ Hıdır Tekin, “**Antalya Bölgesi Efsaneleri**”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2003), s.32

²⁴⁴ Hakan Acar, “**Burdur Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma**” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2013), s.152

²⁴⁵ M. Metin Türktepe, “**Denizli Efsaneleri**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli 2012), s.207

²⁴⁶ Saim Sakaoglu, **101 Anadolu Efsanesi**, Akçağ Yayınları, Ankara 2013, s.45

²⁴⁷ Saim Sakaoglu, **101 Anadolu Efsanesi**, Akçağ Yayınları, Ankara 2013, s.54

²⁴⁸ Hakan Acar, “**Burdur Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma**”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2013), s.156

Kayası”²⁴⁹ efsanesinde, ihtiyar biri çobandan çorap için yün ister. Çoban cimrilik yapıp, ihtiyarın isteğini yerine getirmez. İhtiyar bu durun karşısında beddua eder ve çoban ve koyunları taşa dönüşür. Diğer efsane örnekleri olan, “Isparta- Eşek Taşı”²⁵⁰ , “Nevşehir-Garin, Karlık, Tağar ve Hızır”²⁵¹, “Trabzon- Taş Kesilen Köylüler”²⁵² , “İzmir- Gelin Taşı ve Dede Tepesi”²⁵³ efsanelerde, Hızır’a, ihtiyara ya da dilenciye yardım etmeme ya da açgözlü olmanın sonucunda kişi veya kişiler taşa dönüşerek cezalandırılmıştır. Bir başka cezalandırma örnekleri de, “Düzce -Efteni Gölü”²⁵⁴ efsanesinde, Hızır bir kadından ekmek ister. Kadın ekmek vermeyi kabul etmez bunun üzerine Hızır beddua eder ve köy göle dönüşür. Türk toplumların da ve İslamiyet inançları içerisinde yaşlıya, düşküne, yardım isteyen bir çaresiz kişiye veya dilenciye kayıtsız kalmak kabul edilmeyen bir davranış olmuştur. Bu tür davranış ve düşünceye sahip olanların toplum içinde hoş karşılanmayacağı gözler önüne serilmiştir. İslami öğelerinde içinde bulunduğu efsane örneklerinde, insanı doğruya sevk eden, inançlı olmayı vurgulayan ve en önemlisi iyi insan olmayı öğütlemektedir. Efsane örnekleri, kabul edilmiş davranış biçimlerini sürdürme işlevi görmektedir.

Anadolu efsanelerinde sıkça karşılaştığımız cezalandırma anne- babaya saygısızlık, büyüklere saygısızlık ve hürmetsizlik sonucunda gerçekleştiğini efsane örneklerinden anlaşılmaktadır. Örneğin, “Giresun- Gelin Kayası-3”²⁵⁵ efsanesinde kayınvalidesine saygısızlık eden gelin, kayınvalidesi tarafından kargışlanarak taşa dönüşür. “Taşa dönme” ile cezalandırma Türk Dünyası efsanelerinde var olduğu gibi, Anadolu efsanelerinde de görülmektedir. Toplum yapısı, gelenek-görenekleri, inançları ve kuralları içerisinde kayınvalidenin sözünü dinlemeyen, saygısızlık eden bir gelinin hangi algıyla karşılandığını efsane örneğinden anlamaktayız. Anadolu’da var olan diğer örneklerden olan “Niğde-

²⁴⁹ Cengiz Gökşen, “**Giresun Efsaneleri**” , (Bilim Uzmanlığı Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon, 1999),s. 118

²⁵⁰ Halil Altay Göde, “**Isparta Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2002, s.343

²⁵¹ İmran Gündüz Alptürker, “**Nevşehir Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)**”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir 2013), ss.100-101

²⁵² Neşe Işık, “**Doğu Karadeniz Efsaneleri Derleme ve Araştırma (Trabzon, Rize ve Artvin)**”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 1998), s.136 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)

²⁵³ Saim Sakaoğlu, **101 Anadolu Efsanesi**, Akçağ Yayınları, Ankara 2013, s.25

²⁵⁴ Saim Sakaoğlu, **101 Anadolu Efsanesi**, Akçağ Yayınları, Ankara 2013, s.130

²⁵⁵ Cengiz Gökşen, “**Giresun Efsaneleri**” , (Bilim Uzmanlığı Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 1999),s. 127

Boztepe”²⁵⁶ efsanesinde babasının sözünü dinelemeyen kişi taşa dönüşür. “Kötü Evlat”²⁵⁷ efsanesinde annesini öldürmek isteyen oğul, elindeki bıçakla taşa dönüşür. “Yozgat-Oğlan Kayası”²⁵⁸ efsanesinde de annesini öldürmek isteyen oğul elindeki baltayla birlikte taşa dönüşür. “Kastamonu-Kastamonu Adı-1”²⁵⁹ efsane örneğinde ise babasının sözünü dinlemeyen babasına ihanet eden kız öldürülerek cezalandırılır. Diğer efsane metini olan “Niğde-Taş Olan Oğul Meşelik Olan Bağ”²⁶⁰ efsanesinde de, babasına üzüm vermeyen oğul cezalandırılır. Oğul, babasına karşı yaptığı cimriliğin ve saygısızlığın bedelini taş olarak öder. “Ankara-Karyağdı”²⁶¹ efsanesinde de babasının istemediği oğlanla evlenen kız bedduaya uğrar ve ölür. Tüm efsanelerin genel işlevine bakıldığında ise büyüklere saygısızlık yapmamayı ve büyüklere hürmet ve hizmet etmek gerektiğini, büyük sözünden çıkılmaması gerektiği, cimrilik yapmamayı telkin etmektedir.

Anadolu efsanelerinde kişi veya kişiler, yaptıkları kötülükler sonucunda bedduaya maruz kalıp ve taşa dönüştüğü örneklerde sıkça karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, “Nevşehir-Peri Bacası”²⁶² efsanesinde, köye gelen düşmanlara kadın beddua eder ve düşmanların hepsi taşa dönüşür. Başka bir beddua üzerine “Amasya- Kız S...n Kayası”²⁶³ efsanesinde kişi taşa dönüşür. Efsanede kıza tecavüz etmek isteyen kişi beddua sonucunda taşa dönüşür. Bu iki efsane örneğinde toplum düzen ve yapısı içerisinde kabul görmeyen davranışların nasıl cezalandırılacağı açıkça gösterilmiştir.

Anadolu efsanelerinde, Allah’a verilen sözün yerine getirilmemesi durumunda taşa dönüşen kişi veya kişiler sıkça efsanelerin konusu olmuştur. Örneğin, “Giresun-Çoban

²⁵⁶ Bayram Sönmez, “Niğde Efsaneleri (Tahlil- Metinler)”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1994), s.319

²⁵⁷ Neşe Işık, “Doğu Karadeniz Efsaneleri Derleme ve Araştırma (Trabzon, Rize ve Artvin)”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 1998), s.38

²⁵⁸ Zekai Karadavut, “Yozgat Efsaneleri (İnceleme-Metin)” (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1992), s.167

²⁵⁹ Gülşah Yüksel, “Kastamonu Efsaneleri”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bozok Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yozgat 2011), s.151

²⁶⁰ Bayram Sönmez, “Niğde Efsaneleri (Tahlil-Metinler)”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1994), s.322

²⁶¹ Saim Sakaoğlu, **101 Anadolu Efsanesi**, Akçağ Yayınları, Ankara 2013, s.122

²⁶² İmran Gündüz Alptürker, “Nevşehir Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir 2013), s.120

²⁶³ Tuğrul Balaban, “Amasya Efsane, Menkabe ve Memorantları (Derleme-İnceleme-Metin)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2013), s. 506

Kaya”²⁶⁴ ve “Ağrı-Taş Olan Çoban”²⁶⁵ efsane örneklerinde zor durumda kalan çoban Allah’a dua eder. Kurtulması durumunda koyun kurban edeceğini söyler. Allah ona yardım eli uzatır. Ancak koyun kurban edeceğine, yerine bit öldürür. Bu Allah’a karşı yapılan suçtur ve sonucunda cezalandırılır. Allah’ a yapılan saygısızlık sonucunda çoban koyunlarıyla birlikte taşa dönüşür. “Kastamonu- İncili Bebek”²⁶⁶ efsane örneğinde de Allah’ a verilen sözün yerine getirilmemesi durumunda cezalandırılmayı anlatmaktadır. “Giresun- Oturan Kaya”²⁶⁷ efsanesinde ise, kıbleye doğru abdest bozmuş kişi Allah’ın gazabına uğrar ve taşa dönüşür. Diğer bir efsane olan “Afyon- Şahitler Kayası”²⁶⁸ efsane örneğinde, yalan konuşmayacağına dair yemin edip yalancı şahitlik yapan kişiler Allah tarafından taşa dönüşür. İncelediğimiz efsane örneklerinde kahramanı ya da kahramanları bir suç ya da günah sebebiyle Tanrı tarafından cezalandırılarak veya bedduaya uğrayarak taşa dönüştürüldüğü görülmektedir. Özellikle bünyesinde taş kesilme motifini barındıran efsanelerde halk hafızası dinleyiciye bazı mesajlar vermekte, taş kesilme motifi aracılığı ile simgesel manada, ahlâkî bazı kavramlar teminat altına alınmaktadır. Efsanelerde Allah tarafından, babanın bedduası ile taşa dönüşmenin halkı Allah’a verilen sözün cayılmaz ve kutsal olduğuna iyiliğe, doğruluğa, güzel ahlaklı bir insan olmaya sevk etme işlevi açıkça işlenmiştir.

“Bingöl- Voyo- Bıra (Bacı- Kardeş) Kayalığı”²⁶⁹ ve “Giresun- Lanetleme Yeri”²⁷⁰ efsanelerinde, kardeşlerin cinsel birleşmelerinin yasak olduğunu ve kardeşe tecavüzün kabul edilmeyeceğini belirtmektedir. Toplumunun inanç ve toplum kuralları içerisinde kardeşlerin cinsel birleşmelerde bulunmasını lanetlediğini ve taşa dönüşerek cezalandırılacağı açıkça bu efsane örnekleri ile belirtilmiştir.

²⁶⁴ Cengiz Gökşen, “**Giresun Efsaneleri**”, (Bilim Uzmanlığı Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 1999), s.118

²⁶⁵ Saim Sakaoğlu, **101 Anadolu Efsanesi**, Akçağ Yayınları, Ankara 2013, s.33

²⁶⁶ Gülşah Yüksel, “**Kastamonu Efsaneleri**”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bozok Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yozgat 2011), s.196

²⁶⁷ Cengiz Gökşen, “**Giresun Efsaneleri**”, (Bilim Uzmanlığı Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 1999), s.120

²⁶⁸ Saim Sakaoğlu, **101 Anadolu Efsanesi**, Akçağ Yayınları, Ankara 2013, s.44

²⁶⁹ Recai Bazancir, “**Bingöl Efsaneleri**”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2010), s.103

²⁷⁰ Cengiz Gökşen, “**Giresun Efsaneleri**”, (Bilim Uzmanlığı Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 1999), s.145

Anadolu efsanelerinde karşılaştığımız “hayvana dönüşme” ile cezalandırma sık sık karşılaştığımız motiftir. Amasya efsaneleri olan, “Ayı”²⁷¹ ve “Köstebek”²⁷² cimrilik yapan kişilerin bedduaya uğrayarak hayvana dönüşmesini konu edinilmiştir. Bu efsane örnekleriyle cimriliğin Allah tarafından cezalandırılmanın mümkün olduğunu göstererek, caydırma görevi görmektedir.

Bingöl efsanesi olan “Haval Kadın”²⁷³ örneğinde, Allah’a çok isyan eden ve sürekli böbürlenen bir kadın, Allah tarafından cezalandırılır ve köpeğe dönüşür. “Gaziantep-Şempanze”²⁷⁴ efsanesinde yalan söyleyen kişi şempanzeye dönüşür. Başka bir Gaziantep efsanesi olan “Kaplumbağa-I”²⁷⁵ efsanesi ise, ölçüde hile yapan tüccar kaplumbağaya dönüşmüştür. “Yozgat- Tosbağa”²⁷⁶ efsanesinde de cimri ve hilekâr olan tüccar, müşterilerin bedduasına uğrar ve tosbağa dönüşür. Diğer bir Anadolu ili Burdur efsanelerinde de “hayvana dönüşme” motifi sıklıkla karşılaştığımız motiftir. Örneğin, “Kaplumbağa”²⁷⁷ efsanesinde babasına saygısızlık yapan kız, babası tarafından bedduaya uğrar ve kaplumbağaya dönüşür.

Mardin efsanesi olan “Köstebek-I”²⁷⁸ efsanesinde, bir karı-koca misafirlerine cimrilikleri yüzünden tavuk kesip yemek yapmak yerine, evdeki köpekleri kesip misafirlerine ikram ederler, misafirler o yemeğin köpek olduğunu anlayınca ev sahibi karı-koca utanmışlar ve yünün içine saklanmışlar. Allah’ta onları köstebeğe dönüştürmüş. Efsane örneği cimriliğin, misafirlğe yapılan saygısızlığın verdiği sonuçları vurgulamaktadır. Toplum düzen ve yapısı içerisinde misafire verilen önemin altı çizilmektedir. Cimriliği ve gelen misafire yapılan her saygısızlık toplum içinde hoş karşılanmadığını ifade etmektedir.

²⁷¹ Tuğrul Balaban, “**Amasya Efsane, Menkabe ve Memorantları (Derleme-İnceleme-Metin)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2013), s. 514

²⁷² Tuğrul Balaban, “**Amasya Efsane, Menkabe ve Memorantları (Derleme-İnceleme-Metin)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2013), s. 513

²⁷³ Recai Bazancir, “**Bingöl Efsaneleri**”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2010), ss. 121- 122

²⁷⁴ Yahya Özdemir “**Gaziantep Efsaneleri (İnceleme-Metin)**”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep 2003), s.139

²⁷⁵ Yahya Özdemir “**Gaziantep Efsaneleri (İnceleme-Metin)**”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep 2003), s.139

²⁷⁶ Zekai Karadavut, “**Yozgat Efsaneleri (İnceleme-Metin)**”, (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1992), s.180

²⁷⁷ Hakan Acar, “**Burdur Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma**” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2013), s.164

²⁷⁸ Nuriye Sancak, “**Mardin Efsaneleri**”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2008), s.97

Başka bir efsane örneği olan “Kaplumbağa (Tosbağa)”²⁷⁹ efsanesinde, kadın hamurlu elleriyle çocuğun altını temizler ve ellerini yıkamadan tekrardan hamura dokunur. Nimete yapılan saygısızlık nedeniyle kadın kaplumbağa dönüşür. “Leylek-I”²⁸⁰ adlı başka bir “hayvana dönüşüm” efsanesinde, tüccar olan bir kişinin yaşlı bir kadına cimrilik yapması ve kadınınla alay etmesi sonucu Allah’ın lanetine uğrar ve leyleğe dönüşür. Nevşehir iline ait “Hep Büyük Kuşu”²⁸¹ efsanesinde, karnı çok aç olan yaşlı bir adama, cimriliği yüzünden karpuzun küçüğünü seçmeye çalışan adam, beddua sonucunda kuşa dönüşür. Diğer bir varyantı Yozgat efsanelerinde bulunan “Hepbüyük”²⁸² efsanesi, cimriliği nedeniyle kargışlanarak kuşa dönüşür. Efsane örnekleriyle toplum düzen ve yapısı içindeki bu davranışların kabul görülmediğini vurgulamakta, topluma efsane örnekleriyle kişileri iyiye ve doğruya sevk etmektedir.

Anadolu efsanelerinde hayvanların birtakım özellikleri, insan algısı ve mantığı çerçevesi ve ışığında açıklanır. Acaba neden böyle sorusuna aranan cevaplar efsane örnekleriyle de açıklık getirmektedir. “Yılan-I”²⁸³ adlı Amasya efsanesinde, yaptığı hatalı bir iş yüzünden ayaklarını kaybetmesini anlatır. Allah tarafından cezalandırılmış sürüngen bir hayvan haline gelmiştir. Bu efsane Allah’a karşı yapılan hatalı işin nasıl cezalandırılacağı gözler önüne serilmiştir. Burdur efsanelerinden seçtiğimiz “Yarasanın Tüysüzlüğü”²⁸⁴ efsanesi de, Hz. Süleyman’ın sözünü dinlemeyen yarasa tüysüz kalarak cezalandırılmıştır. Başka bir örnek olan “Katır”²⁸⁵ efsanesi Hz. İbrahim’in bedduasına uğrayan katır, kısır bir hayvan olmuştur. İncelediğimiz bu efsane örneklerinde, Allah’a ve din büyüklerine yapılan hatalar cezalandırılmıştır. Anadolu toplumunun yapısı, düzeni ve inanç sistemi içerisinde bu gibi durumların hoş karşılanmayacağına vurgu yapılmıştır.

²⁷⁹ Nuriye Sancak, “**Mardin Efsaneleri**”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2008), s.195

²⁸⁰ Nuriye Sancak, “**Mardin Efsaneleri**”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2008), s.96

²⁸¹ İmran Gündüz Alptürker, “**Nevşehir Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)**”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir 2013), ss. 169-170

²⁸² Zekai Karadavut, “**Yozgat Efsaneleri (İnceleme-Metin)**” (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1992), s.178

²⁸³ Tuğrul Balaban, “**Amasya Efsane, Menkabe ve Memorantları (Derleme-İnceleme-Metin)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2013) s. 518

²⁸⁴ Hakan Acar, “**Burdur Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma**”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2013), s.160

²⁸⁵ Hakan Acar, “**Burdur Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma**”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013), s.166

Anadolu efsanelerinde sıkça rastladığımız “mükâfatlar” motif grubu ise çoğunlukla karşımıza çıkmaktadır. Özellikle, efsanelerde yaşadığı zorluk karşısında kişiler, Allah’a dua ederek “taşa dönüşme” yi diler. Bu kişi veya kişiler için mükâfatlandırılmazdır. Örneğin, “Konya- Taş Kesilme Efsanesi”²⁸⁶, “Amasya- Gelin Kayası(I)”²⁸⁷, “Gaziantep – Kırk Kız”²⁸⁸ efsane örneklerinde, düşman eline düşmek istemeyen kadınlar taş olmayı dilemişlerdir. Anadolu efsanelerinde de diğer Türk boylarında olduğu gibi hürriyet, düşman eline düşmek istememe çok büyük önem teşkil etmektedir. Nevşehir efsanesi olan, “Üç Güzeller”²⁸⁹ efsanesinde kızlarının düşman eline düşeceğini anlayan anne, kızlarının taşa dönüşmelerini diler. Kızlar orada taşa dönüşür. Efsanelerde pek çok kişi zor durumda kaldığında kurtuluşu Allah’a sığınmada arar. İnsanlara hürriyetin önemini göstererek eğitime işlevi görmektedir. Kastamonu efsanesi olan “Sandıkkaya”²⁹⁰ efsanesinde, namusunu korumak isteyen kız Allah’a yalvarır ve kız taşa dönüşür. Efsane örneğinde, bir kişinin namusunu ya da hürriyetini kaybedeceğine, taş olup kalmayı kabul etmesi gerektiğini vurgulanmaktadır. Böyle düşünen insanların Allah tarafından mükâfatlandırılıp onu kötülerden kurtaracağını ifade eder. Isparta efsane örneği olan “Uyuyan Güzeller”²⁹¹ efsanesinde kayınvalidesinin iftiralara dayanamayan kız kurtulmak için taşa dönmeyi diler ve gelin ilahi güç ile taşa dönüşür. Gelin iftirallardan kurtulmuş ve mükâfatlandırılmıştır. İlahî güç, onun duasını kabul eder ve toplum tarafından ayıplanmasını değil yüceltilmesini sağlar. Halkın bazı değer yargılarına verdiği önem her şeyden önemlidir. Bunu bilen insanlar bu ibret kanıtlarını yeni nesillere gösterir; değer yargılarının sahiplenilmesini ve onlara ne olursa olsun sahip çıkılmasını sağlar.

Anadolu efsanelerinde, sevmediği ile evlenmek istemeyen kız ya da sevgilisiyle kaçan kız yakalanacağını anlayınca taş olmayı diler. Allah, kızın bu duasına kayıtsız kalmaz ve onu taşa çevirir. Duası kabul olan kız ya da sevgisiyle birlikte taşa dönüşür. Böylelikle

²⁸⁶ Seyit Emiroğlu, “**Konya Efsaneleri (inceleme-Metin)**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1993), s.174

²⁸⁷ Tuğrul Balaban, “**Amasya Efsane, Menkabe ve Memorantları (Derleme-İnceleme-Metin)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2013), s. 504

²⁸⁸ Yahya Özdemir “**Gaziantep Efsaneleri (İnceleme- Metin)**”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep 2003), s.155

²⁸⁹ İmran Gündüz Alptürker, “**Nevşehir Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme- Metinler)**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir 2013), s.118

²⁹⁰ Gülşah Yüksel, “**Kastamonu Efsaneleri**”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bozok Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yozgat 2011, s.177

²⁹¹ Halil Altay Göde, “**Isparta Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2002), s.341

sevgilisinden ayrılmamış ya da başkasıyla evlenmekten kurtulmuş olur. Bu mükâfatlandırma motifi, “ Mardin- Gelin- Damat Taşı”²⁹², “Gaziantep (Nizip) – Âşık Taşı”²⁹³, “Nevşehir- Ağ Gelin”²⁹⁴,

“Burdur-Gelin Taşı”²⁹⁵, “ Denizli-Kız-Oğlan Kayası Efsanesi”²⁹⁶, “Denizli-Gelin Kayası Efsanesi”,²⁹⁷ “ Giresun-Gelin Kayası (II)”²⁹⁸ ve “ Yozgat-Çatalkaya”²⁹⁹ efsane metinlerinde geçmektedir.

Saim Sakaoglu, Anadolu- Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu adlı eserinde, “*bazı kahramanlar, kurtulmaları için taş olmaya yani ruhsuz bir taş olarak kalmaya razıdır*” taş dönüşüm konusunda açıklık getirmiştir.

Anadolu efsanelerinde, insanların zor durumdan kurtulmak amacıyla ettiği duaları sonucunda kişi veya kişilerin “hayvana dönüşme” mükâfatlandırıldığını örneklerde sık sık görülmektedir. Örneğin, “Bingöl-Kekavu Kuşu”³⁰⁰, “Burdur-Guguk Kuşu”³⁰¹, “Isparta-Baykuş”³⁰² ve “Ankara- Kumru”³⁰³ efsanelerinde üvey anne eziyetinden bıkmış kızın, duası sonucu kuşa dönüşüp, kurtulmasını anlatmaktadır. Efsane örneklerinde zor durumda kalan kişi veya kişilerin iyi niyet ve düşünceleri barındırdıkları için dualar ederek, o anki durumdan kurtulmuşlardır. Yani efsaneler, mükâfat niteliği taşımaktadır.

²⁹² Nuriye Sancak, “**Mardin Efsaneleri**”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2008, s.104

²⁹³ Levent Başarkanoğlu, “**Nizip Efsaneleri**”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep 2010), s.88

²⁹⁴ İmran Gündüz Alptürker, “**Nevşehir Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)**”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013), s.120

²⁹⁵ Hakan Acar, “**Burdur Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma**”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2013), s.154

²⁹⁶ M. Metin Türkteş, “**Denizli Efsaneleri**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli 2012), s.210

²⁹⁷ M. Metin Türkteş, “**Denizli Efsaneleri**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli 2012, s.208

²⁹⁸ Cengiz Gökşen, “**Giresun Efsaneleri**”, (Bilim Uzmanlığı Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 1999), s.126

²⁹⁹ Zekai Karadavut, “**Yozgat Efsaneleri (İnceleme- Metin)**”, (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1992), s.167

³⁰⁰ Recai Bazancir, “**Bingöl Efsaneleri**”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2010), s.193

³⁰¹ Hakan Acar, “**Burdur Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma**”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2013), s.159

³⁰² Halil Altay Göde, “**Isparta Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2002), s.350

³⁰³ Saim Sakaoglu, 101 Anadolu Efsanesi, Akçağ Yayınları, Ankara 2013, s.147

Bir başka kuşa dönüşme motifini içeren efsane örneği, Nevşehir efsanesi olan “Kumru”³⁰⁴ efsanesidir. Efsane de kıza tecavüz etmeye yeltenen birinden kurtulmak için, kız: “Allah’ım ya bunu taş et, ya beni kuş et!” demiş. Orada hemen kuş olup uçup gitmiş. Bir başka kuşa dönüşüm örneği, “Amasya-İbibik Kuşu”³⁰⁵ efsanesinde, istemediği kişiyle evlenmeye zorlanan kız, kuş olmayı diler ve duası kabul olur. Efsaneler de kızın çaresizliği karşısında edilen dua kabul olmuştur. Kuş, özgürlüğü temsil eder. İsteddiği yere kolayca gidebilir. Zor durumda kalanlar bundan kurtulmak isterler. Özgürlüğü çağrıştıran kuşa dönüşüm efsanelerde sıkça rastlanan motiflerdendir.

Türk toplumların da ve İslamiyet inançları içerisinde yaşlıya, düşküne, yardım isteyen bir çaresiz kişiye veya dilenciye kayıtsız kalmak kabul edilmeyen bir davranış olmuştur. Anadolu efsanelerinde yer alan “Antalya-Gelin Pınarı”³⁰⁶ efsanesinde, Abdal Musa bir yaşlı kadın ve gelininden su ister. Suları az olduğu için yaşlı kadın vermek istemez ama gelin dayanamayıp su ikram eder. Abdal Musa geline dua eder ve o günden sonra gelinin suyu bollaşır. Gelin yardımseverliğinin meyvelerini alır. “Niğde Elması”³⁰⁷ adlı Niğde efsanesinde, yaşlı biri aç olduğu için bir çobandan tek olan elmasını ister. Çoban dayanamayıp elmasını yaşlı adama verir. Çobanın cömertliği hoşuna giden yaşlı adam “Rabbim bu toprakların elmasını lezzetli ve sulu, insanların da güzel ve cömert kıl” diye dualar eder. Bu efsane örneklerinden anlaşıldığı üzere, mükâfatlandırma bir sınav ve sınavın geçişi sonucunda olmuştur.

Mardin efsaneleri olan, “Hıdır (A.S) ile İlgili Bir Efsane-1”³⁰⁸ ve “Hıdır (A.S) ile İlgili Bir Efsane-2”³⁰⁹ efsanelerinde evlerine gelen dilenci kılığındaki Hızır’ı en iyi şekilde ağırlayan kişiler mükâfatlandırılmıştır. Efsanenin birinci varyantında dilenciye hürmet eden, onu en iyi şekilde ağırlayan ev sahibi, dilencinin duası sonucunda erkek çocuğu olmayan ev sahibi, erkek çocuğu sahibi olur. İkinci varyantta ise dilenci ev sahibinden otuz tane böbrek

³⁰⁴İmran Gündüz Alptürker, “Nevşehir Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme- Metinler), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir 2013), s.168

³⁰⁵ Tuğrul Balaban, “Amasya Efsane, Menkabe ve Memorantları (Derleme-İnceleme-Metin)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2013), s. 513

³⁰⁶ Hıdır Tekin, “Antalya Bölgesi Efsaneleri”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2003), s.40

³⁰⁷ Bayram Sönmez, “Niğde Efsaneleri (Tahlil-Metinler)”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 1994) , s.411

³⁰⁸ Nuriye Sancak, “Mardin Efsaneleri”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2008), s.170

³⁰⁹ Nuriye Sancak, “Mardin Efsaneleri”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2008), s.170

istemiş. Misafiri iyi şekilde ağırlamak için ev sahibi tüm koyunlarını keser ve dilencinin önüne getirir. Yaptığı cömertlik sayesinde sınavı geçmiş olur ve dilenci kılığındaki Hızır koyunlara tekrar can verir. Efsanelerde öğüt içeriği mevcuttur. Anadolu’da gelen dilenciye ya da açılan bir avuca Allah rızası için bir şeylerin verilmesi gerektiği, Allah’ın verilen nimetlerin kişiye kat kat fazlasını vererek, kişileri mükâfatlandıracağı inancı vardır.

Bingöl efsanesi olan “Kızılbaş”³¹⁰ efsanesinde, Kızılbaşlar cenge gitmişler ve Hıristiyan askerleri ile bizim askerlerimiz iç içe girmişler ve karışmışlar. O zaman Allah tarafından bir vahiy gelir ve onlara kızıl bir taç verilir. Vahiye, “Peygamber soyundan, Ehl-i Beyt yolundan, en halis Müslüman Kızılbaş” diyormuş. Efsane de askerliğin ne kadar yüce bir görev olduğunu topluma aşlamak istenmiştir. Vatan için savaşan kişilerin Allah katındaki yerini göstererek, asker olmanın ve askerliğin önemi belirtilmiştir.

Denizli yöresine ait incir meyvesiyle ilgili efsane örneğinde, insanlar olan Havva anamız ve Âdem babamız yasak meyve yüzünden cennetten kovulup dünyaya dönünce edep yerlerini kapatabilmek için incir ağacından yaprak istemişler. İncir ağacı beş yaprak Havva anamıza, üç yaprak da Âdem babamıza atmış ve onlar edep yerlerini atılan bu yapraklarla kapatmışlar. Bu iyilik üzerine incir ağacına “Senin ömrün uzun, meyven tatlı olsun, kullar hep yesin doysun” diye dua etmişler. O zamandan beri incirin ömrü uzun, meyvesi çok tatlı imiş. Meyve ağacının oluşumu hakkında bilgi vermekle beraber yardımsever olmanın değeri vurgulanmıştır.

Konya’da yaşayan “Angut Kuşu Efsanesi”³¹¹ örneğinde, soğuk ve fırtınalı bir gün yaşlı kayıkçı yine ava çıkmış ve bir akıntıya kapılmış, kayığı parçalanmış. Yüzerek bir adaya kendini zor atmış. Hava çok soğukmuş, nerde ise donacakmış. Birden dostu Angut Kuşu gelmiş. Kuş adamın bu halini görünce, ateş yakmış ısınan diğer avcıların yanma gelmiş. Bir parça ateşli dal almış ve balıkçıya götürmüş ve yaşlı balıkçı donmaktan kurtulmuş. Yaşlı balıkçı bunun üzerine dua etmiş. "Eğer her kim Angut Kuşuna tüfek atarsa tüfeği parçalansın." duası kabul olmuş. Her ne zaman Angut Kuşuna kim tüfek atarsa tüfeği parçalanırmış. Efsane de yapılan iyilik soncunda angut kuşu toplum içinde hoş karşılaşılan bir hayvan olmuş.

³¹⁰ Recai Bazancir, “Bingöl Efsaneleri”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2010), s.96

³¹¹ Seyit Emiroğlu, “Konya Efsaneleri (İnceleme-Metin)”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1993), s.184

Sonuç olarak Anadolu efsanelerinde görüldüğü gibi, toplumsal yapıyı ve düzeni korumak amacıyla efsanelerde sıkça mükâfatlandırma ve cezalandırma motifleri kullanılmıştır. Bu cezalar sıkça yukarıda da bahsettiğimiz gibi, dönüşüm şeklinde de karşımıza çıkabilmektedir. Yasağın ihlali, anne- baba sözü dinlememe, cimrilik, yalan, Allah'a karşı dil uzatma ve kardeşlerin cinsel ilişkiye girmesi gibi davranış ve özellikler hoş karşılanmadığı gibi yapılmaması için mesajlar verilmektedir. İyi insan olmayı ve Allah'a inanmayı iyi niyetli insanların ettiği duaların kabul olabileceğini pekiştiren efsanelerde de mükâfatlandırılan insanları gözler önüne sererek, efsanenin işlevselliğini ifade etmektedir. Efsane örneklerinde toplumun inanç ve ahlak değerlerine gönderme yapan, onları sürdürmeyi, önemli addetmeyi öğütleyen birçok mesajları içermektedir. İlahî gücün yardımı, bazı olayları cezalandırması, çaresizlik içinde kalan insanların kurtuluşları, dönüşümleri bu efsanelerde mevcuttur.

BÖLÜM IV

METİNLER

1. Türk Dünyası Efsaneleri

1.1. Azerbaycan Efsaneleri

1.1.1. Ceza Motifli Efsaneler

Ağrı Dağı'nın Eteğindeki Taşlar³¹²

Bir çoban Ağrı Dağı'nın eteğinde hayvan otlatıyormuş. Öğleyin bakar ki, hem kendisi, hem de sürüsü susuzluktan ölmek üzere. Hiç bir yerde de su yok. Allah'a yalvarıp: "Burada bir pınar yaratırsan sana yedi koyun kurban edeceğim" der. Sonra da: Bir de bakar ki, karşı tarafına bir pınar meydana geldi. Kendisi de içer, sürüsü de. Sonra da: "Bir su için yedi hayvanı niye keseyim, deli değilim ki" , diye düşünür. Koltuğundan yedi tane bit tutup öldürür ve: "Bunlar da Allah'ın yedi kurbanı" der.

Hemen o an çoban, sürüsüyle birlikte taşa döner. İşte Ağrı Dağı'nın eteğindeki taşlar, ta o zamandan kalmıştır.

Ayı³¹³

Denildiğine göre, vaktiyle ayı insanmış; değirmende çalışmış. Günlerden bir gün, yemek yerken yakasından ekmeğin üstüne bir bit düşer. Adam, tembelliğinden biti hemen orada ekmeğin üstünde öldürür, sonra da o ekmeği yer. Onun bu hareketi Tanrı'ya hoş gelmez ve değirmenciyi ayıya döndürür. Bu yüzden ayı en pinti hayvandır.

³¹² Metin Ergun, *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi C.2*, TDK Yayınları, Ankara 1997, s. 388

³¹³ Metin Ergun, *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi C.2*, TDK Yayınları, Ankara 1997, s. 392

Taş Gelin³¹⁴

Söylendiğine göre, bir gelin çocuğunun ağlamasına kulak asmadan çamaşır yıkıyormuş. Bu sırada gelinin babası da yoldan geçiyormuş. Kızının lakaytlığına dayanamayan adam, onu kargışlar: “ Ay taş olasin emi, körpeni avutsana”.

Adam, kızına yaptığı bu kargıştan sonra arkasına dönüp bakar ve korkunç bir manzaranın şahidi olur. Kızı, kucağında çocuğuyla birlikte, bir eli çamaşır leğeninde öylece taşa dönmüş. Adam pişman olmuş ama iş işten geçmiş.

Şimdi çokları bu taşa bakınca:“ Baba sözü, nefesi ağırdır. Onun kargışı evladı taş da eder, kuş da”, der.

Taş Olan Ana ve Çocuklar³¹⁵

Bir kadın hamur yoğuruyormuş. Bakar ki, küçük çocuk ağlıyor. Demeyesin, sanki kendini parçalıyor. Kadın ayağa kalkmaya üşenir. Elinin hamuruyla çocuğun altını siler.

İşte o an kadın da, çocukları da taşa dönerler.

Mengelen Ata³¹⁶

Efsanelere göre, Mengelen Ata, Bir sihirbazmış ve bin yıl yaşamıştır. Mengelen Ata'nın bir kızı varmış. Günlerden bir gün Mengelen Ata, çok susamış ve kızına:

“ Kızım, bana pınardan su getiriver. Yalnız, tez gel”, demiş.

Kız, pınara gidince pınarın arkadaşlarıyla sohbeta tutuşmuş ve babasının sözleri aklından uçup gitmiş. Mengelen Ata, ha gözlemiş, de gözlemiş, fakat kızı bir türlü çıkıp gelmemiş. Sonunda susuzluğa dayanamayıp pınara doğru yürümüş. Kızını kızlarla sohbet ederken görünce de:-“ Taş olasin kızım, emi. Niye gelmedin, biliyorsun ki susuzum ?” , demiş.

Kız, hemen o an oracıkta çiğnindeki bardakla birlikte taş oluvermiş.

³¹⁴ Metin Ergun, **Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi C.2**, TDK Yayınları, Ankara 1997, s. 461

³¹⁵ Metin Ergun, **Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi C.2**, TDK Yayınları, Ankara 1997, s. 412

³¹⁶ Metin Ergun, **Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi C.2**, TDK Yayınları, Ankara 1997, s. 411

1.1.2. Mükâfat Motifli Efsaneler

Taş Bebek³¹⁷

Bir gelin, vakti gelip vadesi yetişince doğurur. Çocuğa bakınca az daha deli oluyormuş. Çocuk anadan ölü doğmuş. Gelin kocasının korkusundan hemen çocuğu saklar ve yerine beşiğe taş koyup başlar sallamaya.

Adam eve dönünce, karısının yükünü yere koymasına çok sevinir. Dayanamayıp beşiğe bakmak için beşiğe doğru gider. Gelin hemen yerinden kalkıp alelacele kocasının yanına varıp: “Daha yeni uyudu, uyandırırısın” , der.

Bunun üzerine kocası gitmeyip durur. Bir süre bekler, fakat sonunda sabrı tükenir ve karısını sözünü dinlemeden kendini bırakır, beşiğe doğru. Varıp bakar ki, beşikte güzel bir çocuk yatıyor. Karı, koca ikisi de hayrete düşer. Gelin beşiğe koyduğu taşın çocuk olduğunu görür. Kocası ise bir günlük çocuğun:

“ Ne atam var, ne anam, yaratılmışım taştan ben” , diye şarkı söylemesine şaşırır, kalır.

Lele Efsanesi³¹⁸

Yahşı ile Zaman evlenirler. Aradan uzun bir süre geçer, fakat çocukları olmaz. Zaman’ın birde küçük kardeşi varmış. Günlerden bir gün Zaman ile kardeşi, Aras’ın karşı tarafına, Karadağ tarafına sefere çıkarlar. Zaman’ın kardeşi yola çıkmak üzereyken yengesine:

“ Yahşı, Allah’a yalvar; köleye, hizmetçiye yalvar. Her ne yaparsan yap, bir çare bul. Eğer çocuğun olmazsa seni kardeşimden ayıracağım” , der.

Günlerden bir gün Yahşı, ağlaya ağlaya Lele dağına çıkar. Şalını açıp nar dallarının üzerine beşik kurar. Lele dağından aldığı gök bir taşı da beşiğin içine koyar. Az sonra bir de bakar ki, beşikte bir bebek ağlıyor. Çok sevinir, çocuğu alıp eve döner.

³¹⁷ Metin Ergun, **Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi C.2**, TDK Yayınları, Ankara 1997, s. 421

³¹⁸ Metin Ergun, **Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi C.2**, TDK Yayınları, Ankara 1997, s. 459

Kardeşiyle Zaman, dönüp gelince beşikte bebek görüp çok sevinirler. Yahşı, bebeği Lele dağının verdiğini söyler. Yalnız olduğu için bu dağa “Lele Dağı” derlermiş. Dağın adından dolayı bebeğin de adını Lele koyarlar.

Ejderha Burnu³¹⁹

Geçmişlerde Arpaçay’ın kenarında bir adam varmış. Onun da bir kızı varmış ki, eşi benzeri yokmuş. Bu kız bir oğlanı seviyormuş. Bir ejderha da bu kıza bağlanmamış, sürekli kızı takip edermiş.

Günlerden bir gün, oğlanla kız görüşür. Ejderha da bunu görür. Çok kızar. Kızla oğlanı yemek ister. Tam o sırada kızın babası dağın böğründen çıkar. Durumu anlar ve yüzünü göklere tutarak:

“ Allah, onları ejderhadan kurtarsın”, diye yalvarır.

Adamın duası kabul olur ve ejderha taş olur. O zamandan beri bu taş “Ejderha burnu” , demişler.

Kırk Kız³²⁰

İstisuyun yanındaki kayalığa “ Kırk kız” , derler.

Rivayete göre, Zar şehrinde zalim bir hükümdar varmış. Bu hükümdar, güzel kızları tutup zorla haremine götürürmüş. Bir gün kırk güzel kız, hareme gitmeyip kaçmışlar. Zalim hükümdar, onları tutup haremine getirmeleri için arkalarından asker göndermiş. Kızlar, askerleri görünce Allah’a yalvarıp kendilerini taş etmesini istemiş. Allah da onları taşla döndürmüş.

³¹⁹ Metin Ergun, **Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi C.2**, TDK Yayınları, Ankara 1997, s. 424

³²⁰ Metin Ergun, **Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi C.2**, TDK Yayınları, Ankara 1997, s. 436

Oğlan- Kız Taşları³²¹

Evvel zamanlarda bir kızla bir oğlan varmış. Bunlar birbirlerini kalpten severlermiş. Günlerden bir gün bunların elini, obasını düşmanlar basar. Köy darmadağın olur. Çaresiz kalan kızla oğlan el ele tutup kaçarlar. Yalnız, düşmanlar, onları görür ve hemen peşlerine düşerler. Oğlanla kız yakalanmak üzereyken ellerini kaldırıp:

“ Ey Allah’ım, düşman eline düşmektense bizi taş et” , diye yalvarır.

Onların bu yalvarışı kabul olur ve kızla oğlan birer ak taş olup yanyana dizilirler.

Yapalak Kuşu³²²

Geçmiş zamanlarda biri erkek, biri kız iki kardeş varmış. Zalim üveyanaları, bu çocukları çok incitir, çok işkence yaparmış. Günlerden bir gün üveyana çocuklara:

“ Öküzü götürüp ormanda otlatın. Eğer kaybederseniz ikinizin başını da dibek taşının altına koyup ezerim” , demiş.

Çocuklar, öküzü alıp ormana otlatmaya götürmüşler. Akşam dönmek üzereyken öküzü kaybetmişler. Kız, ormanda kalmış. Oğlan ise ağlaya ağlaya gelip olanları üveyanasına söylemiş. Kadın, oğlanı bayıltana kadar dövüp:

“ Gidin, öküzü bulup getirin. Eğer bulup gelmezseniz, ikinizin de gözünü çıkartırım” , demiş.

Oğlan, geri dönüp kardeşine söylemiş. Çocuklar, dört bir yanı aramışlar ama öküzü bir türlü bulamamışlar. Korkularından geri de dönememişler. Sonunda göğe yüz tutup kuş olmak için yalvarmışlar. Çok geçmeden ikisi de yapalak kuşu oluvermiş. Bugün de biri “ Buldun mu?” , diye, diğeri de “Yok” , diye öterek öküzü arar dururlar.

³²¹ Metin Ergun, **Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi C.2**, TDK Yayınları, Ankara 1997, s. 467

³²² Metin Ergun, **Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi C.2**, TDK Yayınları, Ankara 1997, s. 483

1.2. Özbek Efsaneleri

1.2.1. Ceza Motifli Efsaneler

Taş Develer Mağarası³²³

Özbekistan'ın güney sınırında Susıztav üzerinde bir mağara vardır. Bu mağaranın içinde taş develer vardır. Bu taş develerin efsanesi şöyledir:

Günlerden bir gün Tanrı, insanları imtihan etmek için mukaddes bir mağara yaratmış. Bu mağara öyle kutsaldır ki, oraya girip te dua eden, Tanrı'ya yalvarıp yakaran her insan oradan günahsız olarak çıkarmış. Günahkârlar, dua etmeyenler ise taş haline gelirmiş. Tanrı'ya yalvarmayan, dua etmeyen kadınların hepsi de orada taş olmuşlar. Bu günahkâr kadınlar, develer gibi katar katar olup dizilip kalmışlar. Çocukları da ellerinde, kucaklarında öylece taş olup kalmış. Bu taş develer, bugün de halâ daha oradadırlar ve insanlara ibret verirler. Bu yüzden bu mağaraya Uştursengata (Taş Develer Mağarası) adı verilmiştir.

Kaplumbağa³²⁴

Bir bakkal varmış. Sürekli insanların hakkını yediği için Allah'ın kahrını, gazabını çekmiş. İnsanlar onu kargışlamaya başlamışlar. Bunun üzerine Allah, onu önceleri bağışlamış, dokunmamış. Fakat sonunda dayanamamış. Terazinin bir kefesini adamın altına, bir kefesini üstüne koyarak:

“Ölüp yitmeden cezayı bu şekilde çek”, deyip göndermiş.

Baykuş³²⁵

Baykuş, bir zamanlar, bütün dünyada tanınan meşhur bir zenginin tembel, yaramaz, şımarık oğluymuş. O, oldukça büyüüp gelişmesine rağmen hiçbir zaman atasının sözünü girmez; onu dinlemezmiş. Atası:

“Namaz kıl”, dese kılmazmış.

³²³ Metin Ergun, *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi C.2*, TDK Yayınları, Ankara 1997, s. 555

³²⁴ Metin Ergun, *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi C.2*, TDK Yayınları, Ankara 1997, s. 556

³²⁵ Metin Ergun, *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi C.2*, TDK Yayınları, Ankara 1997, s. 532

“ Oruç tut” , tutmazmış. Şunu yap dese yapamazmış; bunu yap dese yapmazmış. Atası bıkıp usanıp Tanrı’ya:

“Oğlum sözümü dinlemiyor. Onu korkutsanız, cezalandırsanız” , demiş. Tanrı:

“Tamam”, demiş. Bir süre sonra mucize meydana gelmiş ve zengin adamın oğlu birden kuşa dönüvermiş. İnsanlar, Tanrı’ya bu nasıl kuş, ne kuşu diye sormuşlar. Tanrı:

“ Bu ağanın oğlu, bayoğlu baykuştur” diye cevap vermiş.

İşte o zengin adamın oğlu o zamandan baykuş olup kalmış. Baykuş utandığı için insan içine girmez, el arasına karışmaz, yalnız yaşar.

Harman Tepe³²⁶

Bir tepenin adı, Çaş tepedir. Onun bu adı alması iki, üç sebebi vardır. Büyük bir tepe, büyük tepenin önünde iki tepe daha vardır. Bu tepeler, aslında üç kardeşmiş. Üç kardeş bir can, bir ten olarak yaşarlar ve karşılıklarına çıkan herkese iyilik yaparlarmış. Her yıl buğday ekip biçerlermiş ve bunları bir yere toplayıp büyük bir harman yaparlarmış. Harmanı dövüp ayırırlar ve çıkan buğdayı üç pay ederlermiş.

Günlerden bir gün büyük kardeş ticaret yapmaya çıkmış. Harman kaldırma işi ortanca oğlanla küçük oğlana kalmış. Bunlar buğdayı ekip biçip dövmüşler. Sıra buğdayları paylaşmaya gelmiş:

“ Ağabeyimiz buğdayın ekilmesine, biçilmesine ve dövülmesine katılmadı. Ticaretten zengin olup döndü. Bunun için samanı ona verelim, buğdayı kendimiz alalım” , deyişip samanı yere yığmışlar. Bu şekilde ağabey, kardeş buğdayı paylaşmaya başlamışlar. Biri:

“ Seninki çok, benimki az” demiş. Diğeri ise:

“Yok seninki çok, benimki az” , demiş. Kavga edip yumruklaşmaya başlamışlar. İkisi de kana belenmiş. O sırada ağabeyleri gelmiş. Durumu görünce onunda akli başından gitmiş:

³²⁶ Metin Ergun, **Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi C.2**, TDK Yayınları, Ankara 1997, s. 556

O sırada ak sakallı, kırmızı donlu, kolunda asası ile Hızır Baba gelip kavganın sebebini sorup onları anlaştırmaya çalışmış, fakat çabası sonuçsuz kalmış. Kardeşler anlaşılamamışlar. Bunun üzerine Hızır Baba büyük oğlanı samana çevirmiş. Samanla karıştırmış ve saman tepe adını vermişler. Küçük oğlanları ise toprağa çevirip iki küçük tepe yapmış. Böylece kardeşler arasındaki ittifaka zarar gelmiş ve dağa, tepeye dönüşmüşler. Hızır Baba, imanı olmayanları, dili bozuk olanları, niyeti kötülerini dağa, taşaya veya hayvana çevirmiş.

Şirin Kız³²⁷

Şirin adındaki kız, öyle güzel bir kızmış ki, büyüyüp boya posaya yettikten sonra güzelliğinin ünü, şöhreti bütün âleme yayılmış. O zamanlarda ay, kendini yeryüzünün en güzeli sayarmış. Herkes, güzellikte dengi yok, diye ayı övermiş. Şirin büyüyüp güzelliği gündün güne artmaya başlayınca insanlar, ayı övmeyi, beğenmeyi bırakıp, Şirin'i övmeye, onun güzelliğini dillere destan yapmaya başlamışlar. Ay, O'nu kıskanmış ve:

“ Demek ben dururken Şirin'i översiniz ha! Şirin'le güzelliğimizi ölçüselim. O zaman, benim kim olduğumu görürsünüz siz demiş”, demiş.

Ay, Şirin'i yanına çağırıp:

“ Sen kim, ben kimim? Halkın dilinde güzelliğinin şöhreti âleme yayılmış. Gel, ikimizde teraziye çıkıp tartılalım. Kimin güzel olduğu terazide belli olur?”, demiş. Şirin utanıp:

“ Güzellikte siz fazlasınız; koyun, beni utandırmayın. Ben güzellik davası yapmıyorum”, demiş. Buna Ay çok kızmış ve:

“Sen güzellik davası yapmazsın ha! İnsanların gözünde güya sen benden daha güzelmişsin. Terazide tartılmazsak olmaz” deyip Şirin'i bırakmamış.

Önceden kendisi büyük bir terazi kurduğunu. Şirin'i tutup o terazinin önüne getirmiş. Gösteriyeye halk da gelip toplanmış. Ay, gururlanıp:

³²⁷ Metin Ergun, **Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi C.2**, TDK Yayınları, Ankara 1997, ss. 554-555

“İşte Şirin, işte ben, şimdi göreceksiniz, güzellikte kimin galip çıkacağını?”, demiş ve terazinin bir kefesine çıkmış. Şirin, utana utana çaresiz varıp sağ ayağını “Bismillah” deyip terazinin boş kefesine koyar koymaz, Ay, fırlayıp gökyüzüne çıkıp gitmiş. Ay, utandığı için bir daha yeryüzüne inemeyip gökyüzünde kalmış.

1.2.2. Mükâfat Motifli Efsaneler

Samanyolu³²⁸

Evvel zaman içinde fakir bir adam varmış. Bu adam, her gün arabasıyla pazara saman götürüp satar, bu yolla elde ettiği kazançla geçimini sağlamaya, güç belâ gün görmeye çalışırmış.

Günlerden bir gün, korkunç bir fırtına kopmuş. Sanki ihtiyarı atıyla, arabasıyla birlikte gökyüzüne uçurup götürecekti gibiymiş. O zaman ihtiyar adam, hemen feryad ü figan etmeye başlamış ve Tanrı’ya:

“Ey Tanrım; acı rahmet et! Biz gariplerden merhametini, rahmetini uzak tutma. Sağ salım gidip pazara varayım, yoksa yolunu gözleyen çocuklarım açlıktan kırılıp yok olacaklar”, demiş.

Fakir samancıya Tanrı’nın rahmeti gelmiş ve ona, gökyüzünde yol yapıp vermiş. İhtiyar, ondan sonra her gün o yoldan giderek pazara saman götürüp satmaya başlamış. Arabadan dökülen samanlar ise günden güne çoğalmış ve git gide ihtiyarın geçtiği bu yol ağarmaya başlamış. İşte, bundan dolayı insanlar bu yola “ Saman Yolu” adını vermişler.

³²⁸ Metin Ergun, *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi C.2*, TDK Yayınları, Ankara 1997, s. 549

Bülbül ve Turgay³²⁹

Turgay aslında sofu bir insanmış. Bir zamanlar Tanrı'ya şek, şüphe koştığı için turgaya döndürülmüş. Turgay ile bülbül aslında insanmış ve yakın dostmuşlar. Tanrı taala onlara koşuk söyletip yarıştırmış. Bir gün Tanrı:

“Kim daha çok ve daha güzel koşuk söylese o el arasında kalacak ve küyünü, koşuğunu bağlarda, bahçelerde söyleyecektir. Yenilen ise çöllere, beyabanlara düşüp oralarda inleyip bozlayacaktır”, demiş.

Ondan sonra bülbül ile turgay, nöbet nöbet, sırasıyla küy küyleyip koşuk söylemeye başlamışlar. Bülbül bin koşuğa ulaşmış. Turgay ise bin koşuk söyleyememiş.

O zaman Tanrı taala:

“Bülbül senin yerin burası, insanların arası olsun. Bağlarda, bahçelerde küyleyip şakıyiver. Turgay, senin mekânın çöl olsun. Taa kıyamet gününe kadar oralarda inleyip bozlayıver”, demiş. O zamandan beri bülbül, güller arasında, bağlar, bahçeler içinde aşktan, muhabbetten, vefa ve sadakatten söz ederken; turgay çöllerde, kırlarda eleminden, kederinden bozlayıp inlemiş.

³²⁹ Metin Ergun, **Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi C.2**, TDK Yayınları, Ankara 1997, s. 535

Üvey Anadan Kaçan Kız³³⁰

İşittiğimize göre Aykız, adlı bir kızın üvey anası varmış. O kadın, Aykız'ı hem üvey olduğu, hem de güzellikte dengi olmadığı için onu sevmez, kötü görür, onu yok etmek için türlü türlü bahaneler bularak döver, söver, eziyet edermiş.

Günlerden bir gün ne olduysa olmuş üvey anayla Aykız, çok fazla etmişler, dalaşmışlar. Aykız'ın güzelliğini çekemeyen üvey ana, kızın suratına kir bezini atmış. Biçare Aykız'ın yüzü leke olmuş. Bu işkenceye dayanamayan Aykız, evden kaçıp bir dağa çıkmış ve:

“ Yine aşağı inersem, üvey anamın eline esir olurum, gel, yerde azap görerek dolaşacağıma, gökyüzünde hür kuş olup yaşamak daha iyi” , diye düşünüp uçup gökyüzüne çıkmış ve düşündüğü gibi kuşa değil, tersine semanın, gökyüzünün aydınlatıcısı aya çevrilmiş.

İşte o zamandan beri o kız, gökyüzünde yaşar, üvey anasından korktuğu için gündüzleri değil, sadece geceleri dolaşmaya, seyre çıkar. Hâlâ daha ondan kaçmaktaymış.

Dört Bakire³³¹

Evvel zaman içinde Buhara yakınlarındaki köylerden birinde dört güzel kız varmış. Bu bakire sahib-i cemaller, erkeklere hiçbir zaman bakmaz, kendilerini de onların gözlerinden saklarlarmış.

Günlerden bir gün, bunların karşısına tesadüfen bir erkek çıkmış. Kızlar, şaşırıp nereye gizleneceklerini bilemeyip öylece kalakalmışlar. Sonunda:

“Namahreme gözümüz düşeceğine, namahremi göreceğimize bizi taşa çevir” , diye Tanrı'ya yalvarmış.

Bu temiz masumların dileği kabul olmuş ve dördü de durdukları yerde öylece taşa çevrilmişler.

Sonradan orada kurulan köye ve kaleye de o dört bakirenin adıyla bağlı “Çarbekr” adı verilmiş.

³³⁰ Metin Ergun, *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi C.2*, TDK Yayınları, Ankara 1997, s. 546

³³¹ Metin Ergun, *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi C.2*, TDK Yayınları, Ankara 1997, s. 535

Kız Bibi³³²

Anlattıklarına göre, bir zamanlar, iyi geçinen, birbirine tutkun bir aile varmış. Bu ailenin öyle güzel bir kızı varmış ki, şöhreti, namı uzaklara, bütün dünyaya yayılmış. Çok geçmeden dört yandan elçiler, dünürler akıp gelmeye başlamış.

Bu arada kızın babası ölmüş. Aile reisi abi olmuş. Kardeşine elçiler gelmeye başladığını gören oğlanın kalbine şeytanlık düşmüş, oğlan, güzel kardeşine kendisi gönül akıtmış ve:

“ Kardeşimle kendim evleneceğim” diyerek gelen elçilerin hepsini geri çevirmiş.

Bu kötülüğe dayanamayan kız, bir gün başını alıp evden çıkıp gitmiş ve uzakta bir yerde bir dağın eteğine varıp:

“ Dünyada böyle zulümler, kötülükler varken insanlar arasında yaşayacağıma ölmem daha iyi” deyip hüngür hüngür ağlamış. Bir süre sonra büyük kayanın önüne varıp:

“ Ey taş! Bağrını açıp beni koynuna al. Ağabeyime karı olacağıma ilelebet senin buz gibi koynunda taş olup kalmam daha iyi!” diye bağırılmış.

Bunun üzerine kaya ikiye ayrılmış ve kız onun içine girip gitmiş.

³³² Metin Ergun, **Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi C.2**, TDK Yayınları, Ankara 1997, s. 542

1.3. Kırgız Efsaneleri

1.3.1. Ceza Motifli Efsaneler

Kar³³³

Bir zamanlar karın yerine un yağarmış. Aç olan kimse de yokmuş. Bir gün utanmaz bir adam tuvalete gidip temizlenmek için bir şey bulamayınca unu kullanmış. İnsanoğlu unu bu şekilde kötü kullandığı için Allah çok öfkelenmiş ve insanları cezalandırmak için bütün unu soğuk kara çevirmiş. Çok öfkelenildiği için kan o kadar soğuk yapmış ki, kar yağdığında insanlar yaptıkları kabahatleri yüzünden çok üşüyorlarmış.

Isık Gölü³³⁴

Şehirdeki halk hiçbir dine inanmayan inançsız bir halkmış. İçlerinden kötü bir kadın çıkmış ve şehirde ahlaksızlık yayılmış. Allah, bu dinsiz halkı cezalandırmak için şehri halkı ile birlikte suyun altına batırmış. Şehrin yerinde ise Isık Göl meydana gelmiş

Armut³³⁵

Eskiden bir yaylada büyük bir bahçe varmış. Onun içinde her türlü meyveler yetişirmiş. Günlerden bir gün bütün meyveler kendi özelliklerinden bahsetmeye başlamışlar. O zaman armut bal gibi tadım, güzelliğini söyleyip kendini övmeye başlamış ve nara tahkir ederek şöyle demiş: “Nar, kırmızı bir rengin olmasına rağmen biber gibi acısın. Senin gibi acı bir meyveyi insanlar nasıl yiyorlar!” Armutun söylediklerini zorla dinleyen nar, sinirlenerek armuda şöyle cevap vermiş: “Armut, kendini bu kadar çok övmeye gerek yok. Acı tadım ile birlikte çok lezzetliyim. Üstelik insanlar beni ilaç olarak yiyorlar.” Böylece kavga başlamış ve bahçenin içi savaş alanına dönüşmüş. Elma, şeftali vb. meyveler yetişinceye kadar nar, sinirlenip dikeniyile armudun yüzüne vurmuş. Bundan dolayı armudun yüzü yaralanıp, güzel yüzünde ben peyda olmuş.

³³³ Aygerim Dıykanbayeva, “**Kırgız Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metin)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2004), s. 301

³³⁴ Aygerim Dıykanbayeva, “**Kırgız Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metin)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2004), s. 307

³³⁵ Aygerim Dıykanbayeva, “**Kırgız Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metin)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2004), s. 322

Tüylü Ayva³³⁶

Çok eski zamanlarda dünyadaki bütün hayvan ve bitkilerin dilini anlayabilen bir Peygamber varmış. O, ilaç yapıp hastalara verirmiş. Peygamber, dağa çıktığında bütün otlar toplanıp hangi hastalığa iyi geldiklerini anlatırmış. Günlerden bir gün ona bir hasta gelmiş ve ondan ilaç istemiş. Fakat onun hastalığına çare bulunmamış. Hastanın ümidi kesilmiş ve yola üzgün üzgün koyulmuş. Yolda dinlenmek için bir ağacın altına oturmuş. Ağacın meyvesi o kadar güzelmiş ki, adam dayanmayıp iki meyveyi yemiş ve evine dönmüş. Hasta evine dönünce gitgide iyileşmeye başlamış. Buna şaşırarak adam Peygambere gidip olayı anlatmış. Peygamber ise ondan kendisini ağaca götürmesini istemiş. İkisi söz konusu ağaca geldiklerinde Peygamber bakmış ki, bu ağaç ayva ağacıymış. O zaman Peygamber öfkelenmiş ve ayvaya: “Niye sen bana kendi özelliğinden bahsetmedin? Senin susman yüzünden bir adam az kalsın ölecekti. “Vicdansız, yüzünde tüy çıksın” diye beddua etmiş. Ayvanın yüzü bu yüzden tüylüymüş.

Ekmek Hakkında Efsane³³⁷

Çok eski zamanda ekin eken çiftçi yokmuş. O zamanlar insanlar değirmeni de bilmiyorlarmış. Ekmek kendi kendine pişirmiş. Çocuklar hazıra alışmış, ekmekten top yapıp oynuyorlarmış.

Ekmek, yaramaz çocukların yaptıkları bu işe çok darılmış. Günlerden bir gün ekmeğin başı olan “buğday” bütün tahılları toplayıp; “Böyle hakarete dayanılmaz, bundan sonra göz görmeyen, kimsenin bilmediği bir yere gidelim.” demiş. Sinirlenen tahılların hepsi, buğdayın fikrine katılmış. Bu şekilde bütün tahıllar anlaşmışlar ve denize doğru yol almışlar. Denize ulaştıkları vakit, onun dibine saklanmayı düşünmüşler ve “Yaramaz çocuklar o zaman erkeklerse bizi bulsunlar.” demişler. Yolun başını, herkesin büyüğü olan arpa çekmiş. Kalanları onu izlemiş.

³³⁶ Aygerim Dıykanbayeva, “**Kırgız Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metin)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2004), ss. 322-323

³³⁷ Aygerim Dıykanbayeva, “**Kırgız Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metin)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2004), ss. 325-326

Ekmeği tepeleyerek oynayan yaramaz çocuklar, o gece olanlardan habersiz uyumuşlar. Adetlerince, öğle vakti yüzlerini yıkamadan sokağa çıkmışlar. Çok tuhaf! Tek bir ekmeğ bile yokmuş. “Mısır yesek” deseler bile tahıl yokmuş. Buna anaları da üzölmüş. O vakit yaşlı bir ana; “Tahılların bizden kaçıp gitmesinden sizler sorumlusunuz çocuklar. Sizler onlara kötölük edip horlamasaydınız hepsi birden şimdi burada olurlardı. Şimdi erkekseniz ekmeğ bulun. Hemen gidip Akıl dedenizden sorun, ne yapmak gerektiğini bir tek onun bilmesi mümkün” diyerek çocuklara nasihat vermiş.

Akıl dedelerine giden yol çok ıztıraplıymış. Oradan buradan zorlukla sorup dedeye bin bir güçlükte bulmuşlar. Çocukların geliş sebebini. Akıl dedesi daha çocuklar söylemeden bilmiş. Yaramaz çocuklara, onlardan hiç razı olmadığını söylemiş, öfkesinden bunalmış dede bir vakitte şöyle demiş: “Olacak iş oldu. Günahı sizin. Fakat iyilikten ümit yitirmeyiniz. Hepinizin takdiri erkek köpeğin elinde”

Duyduklarım anlamayan çocuklar, birbirlerine bakmışlar, fakat birisi dahi ses çıkarmamış. Bunu fark eden dede, köpeğin yapacağı işi anlatmış. O, dedenin hürmet ettiği köpekmiş. Çocuklar dedeye fazla inanmamışlar, fakat Akıl dede, çocuklarla dalga geçmemiş, gerçeği söylemiş.

Tahılın ve ondan yapılan ekmeğin hepsini kaçtığı gece, sadece Akıl dedesiyle sarı köpek uyanıklarmış. Felaketi hemen anlayan Akıl dede, sarı köpeği hemen peşlerinden göndermiş.

Sarı köpek, kaçakları hiç durmadan izlemiş. Tabanı taş kesilmiş, kuyruğu donmuş. Sonunda yetişip önlerine çıktığı kaçaklar, mavi denize kaçıp saklanmışlar. Olanı da bir avuç ekmeğ ve tahıl olmuş, bu da köpeğin rızkına kalmış. Geriye, o bir avuç ekmeği çoğaltma işi kalmış. Akıllı çocuklar bunu anlamışlar.

“İşte böyle”, demiş Akıl dede. “Tahıl olmayan yerde, ekmeğ de olmaz. Onun için toprak sürüp, kalan ekini serpmemiz gerek”, demiş.

İşte o günden beri, insanlar çiftçiliği meslek edinip, ekin ekip, sulayıp durmuşlar. Un eleyip ekmeğ yapmayı sonra da değirmen yapmasını öğrenmişler. “Ekmeği hor görme, kıtlık olur” denen söz bundan çıkmış, derler. “Köpek adamın dostu” denen akıl sözü de o zamandan bugüne gelmiştir.

Ayı ile Tilki³³⁸

Eskiden ayı ile tilki kan-koca imiş. Sözü dinlemedikleri için Allah onları cezalandırmış, erkeği ayıya, kadını da tilkiye çevirmiş. Adam ayı olmazdan önce kaim boyunlu, güçlü bir erkekmiş. Ayı olduktan sonra da bu özelliği kalmış. Tilki olan kadın ise cennetteki huriler kadar güzelmiş. Tilki olmazdan evvel kendi kendine; “Güzelim, kurnazım, nazlıyım” deyip gezermiş. Allah bunların kızlarını da maymuna çevirmiş.

Sıçan Olan Gelin³³⁹

Sıçan, eskiden bir zenginin geliniymiş. Kadın, hamile kalmış. Bir gün kaynatası namaz kılarken onun önünden geçmiş. Kaynatası buna kızmış;

“Ey edepsiz! Allah seni sıçan etsin.” diye kargış vermiş.

İşte o an gelin sıçan olmuş. Gelin hamile olduğu için sıçanın kursağı da oradan kalmıştır

Sütak (Keçisağan)³⁴⁰

Çok eski zamanlarda bir kocakarının oğluyla gelini varmış. Bunlar çok fakirlermiş. Tek varlıkları inekleriymiş. Geçimlerini onun sütüyle sağlarılarmış. Süt az olduğu için bunlara yetmezmiş. Bu yüzden gelin kaynanasına verdiği süte su katarmış. Kadın bunu bildiği halde ses çıkarmazmış.

Günün birinde bunu kocası fark etmiş, karısını annesine yaptıklarından dolayı cezalandırmak istemiş;

“Hey, sütün rengi boz mudur, yoksa ak mıdır?” demiş. Karısı da;

“Aktır” diye cevap vermiş. Kocası;

“Hayır sütün boz” demiş. O yine;

“Yok, süt ak.” demiş. Kocasının cini tepesine çıkmış;

“Kör olası, sen renkleri ayırt edemez olmuşsun.” deyince; karısı

³³⁸ Aygerim Dıykanbayeva, “**Kırgız Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metin)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2004), s. 326

³³⁹ Aygerim Dıykanbayeva, “**Kırgız Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metin)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2004), s. 327

³⁴⁰ Aygerim Dıykanbayeva, “**Kırgız Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metin)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2004), s. 340

“Hayır, bu boz değil ak” diye inatlaşmış. Bunu üzerine kocası;

“Ölene kadar süt ak diye öt” diyerek beddua etmiş.

O an gelin Allah’ın kudretiyle kuş olmuş ve o gündür bu gündür “süt ak süt ak” diye ötmekteymiş. Bu yüzden kendi adı unutulmuş ve “Sütak kuş” diye anılmaya başlamış.

Kumru Gelin³⁴¹

Muhammed Peygamberin biricik oğlunun karısı varmış. Fakat bu kız, çok şımarık büyüdüğü için canı iş yapmak istemezmiş, bu bakımından tembelmiş.

Günlerden bir gün Peygamberin hanımı ekmek yapıyormuş. O sırada gelin onun karşısına oturmuş, yüzüne bir şeyler sürüyormuş. Buna çok kızan Peygamberin hanımı; “Senin gibi gelin olacağına olmasın daha iyi. Allah’ım seni kuş etsin, uçup git. Bu eve bir daha hiç gelme!” diye kargış vermiş ve elindeki çekici gelinine atmış. Çekiç gelinin göğsüne deymiş. Kız o anda kuş olup uçup gitmiş. Bu kuş ‘Mişica’ (kumru) kuşu imiş. Bu kuşun hiç kimseye kötülüğü yokmuş. Bu yüzden ona “Peygamberin gelini” denirmiş.

Kırlangıcın Kuyruğunun İkiye Bölünmesi Efsanesi³⁴²

Uzun yıllar önce suyun dünyayı kapladığı zamanlarda Nuh peygamber her bir hayvandan bir cinsi gemisine alıp engin denizlere açılmış. O sırada fare geminin tabanını kemirip delmiş ve gemi su almaya başlamış. Her şey su altında kalmaya başladığında yılan, su giren deliği bedeni ile kapatmış. Nuh peygamber bu yardımından dolayı yılanı: “Dünyadaki bütün lezzetlerden nasibini al!” diye dua etmiş ve dünyadaki en tatlı şeyin ne olduğunu öğrenmesi için sivrisineği göndermiş. Dünyayı gezen sivrisinek insan kanının en tatlı kan olduğunu öğrenip geri dönerken önüne kırlangıç çıkmış ve onu aldatarak her şeyi öğrenmiş. Sivrisineğin dilini koparıp onun yerine Nuh peygambere gelerek kurbağanın kanının tatlı olduğunu söylemiş. Yılan kırlangıca çok kızmış ve ona kuyruğuyla öyle bir vurmuş ki kırlangıcın kuyruğu ikiye bölünmüş. Nuh peygamber kurbağayı yılanı yiyecek olarak ayırdığından yılan hep kurbağa yermiş.

³⁴¹ Aygerim Dıykanbayeva, “**Kırgız Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metin)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2004), ss. 341-342

³⁴² Aygerim Dıykanbayeva, “**Kırgız Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metin)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2004), s. 320

1.3.2. Mükâfat Motifli Efsaneler

Ay İle Kız³⁴³

Eskiden yetim bir kız varmış. Annesiyle babası o daha küçükken ölmüşler. Günlerden bir gün kızın yaşadığı evin üstü delinmiş. Soğukta ne yapacağım bilmeyen kız, mecburen ağlaya ağlaya, oldukça zengin olan amcasının evine gitmiş. Fakat amcasıyla karısı çok taş yürekli, cimri kötü ve acımasız kişilermiş. Kız varır varmaz bütün ağır işleri yaptırmaya başlamışlar. Kız, sabahtan akşama kadar hiç oturmazmış. Günlerden bir gün kız suya gitmiş. Varıp bakmış ki, pınar donmuş. Eve dönünce amcasının karısı onunla merhametsizce kavga etmiş ve ;

-Su alıp gelmezsen eve gelme, demiş. Kız, çaresiz bir halde, soğukta, suyun buzunu taşla kırarak su alıp gelirken yolda düşüp suyu yere dökmüş. Susuz gelen kız, bey ile karısı bir güzel dövmüşler. Biçare kız, tekrar suya gitmiş. Suya vardığında artık karanlık basmış. Kız çok üşümüş. Tam bu sırada gökyüzünde ay görünmüş. Kız, ağlayıp sızlayarak halini aya anlatmış; arzusunu, dileğini aya söylemiş;

-Beni yanına alır mısın? demiş. Ay kızın haline üzülmüş ve;

“-Şu kız kendimle birlikte götüreyim. Her zaman geceleri çıkıp yıldızlardan başka bir şey görmüyorum. Şu kız eğlence olarak alayım.” deyip kız kendine almış.

Aynın Yüzündeki Leke³⁴⁴

Evvel zamanlarda küçük bir kız varmış. Babası üvey olduğu için kıza her türlü kötülüğü, gaddarlığı yaparmış.

Günlerden bir gün soğuk bir kış gününde bu adam, kız suya göndermiş.

-Varıp buzu kırıp iki bakraç su al, gel! deyip eline sılıkla bakraçları tutuşturmuş. Kız, üzerinde herhangi bir kaim giyecek olmamasına rağmen suya gitmiş. Yolda soğuğa dayanamayan çaresiz kız; arzusunu, dileğini aya söyleyip kaderine üzülüp ağlamış. Kızın

³⁴³ Aygerim Dıykanbayeva, “Kırgız Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metin)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2004), s. 316

³⁴⁴ Aygerim Dıykanbayeva, “Kırgız Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metin)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2004), s. 316

gözyaşını gören ay, acıyıp ona doğru kolunu uzatmış ve kızı çekip yanına almış. O günden itibaren kız ayda mutlu bir halde yaşamış.

Kedi³⁴⁵

Günlerden bir gün Peygamberlerden biri temiz hava almak için dışarıya çıkmış. O arada gökten bir kuş gelip yılanı yakalamak istemiş. Bunu gören Peygamber, elini yılanı uzatmış o da yenin içine girip koynuna yerleşmiş. Bir gün Peygamber yılanın inmesini istemiş, fakat yılan onu dinlemeden iyiliğe kötülük yapmış. Peygamberin yanına bir kedi gelmiş ve mırıldanmaya başlamış. Yılan ise mırıldanan kimseyi görmek için Peygamberin yakasından başına çıkarmış ve başını eğdiğinde kedi yılanı başından yakalayıp koynundan çıkarmış. O zaman Peygamber kediyi belinden sıvazlayıp: “Senin sırtın hiç bir zaman yere değmesin! İnsanların koynunda beslen! İnsanın evinde yemek ye!” diye dua etmiş. Bu yüzden kedi yüksek yerden düştüğü zaman daima ayaklan üzerine düşmüş.

Üç Kardeş³⁴⁶

Bir zamanlar Analak, Mınalak ve Çolpon adında üç kardeş varmış. Analak ve Munalak çok zenginmiş. Çolpon’un ise sadece üç koyunu varmış. Çolpon: “Ey Allah’ım neden benim de ağabeyleriminki gibi çok malım yok.” diye Allah’a yalvarmış. Günlerden bir gün Çolpon tarlasındaki çadırda uyuyup kalmış. Rüyasında; “Gürültü, patırtı duyduğunda gözünü aç.” diye bir ses duymuş. Çolpon aradan biraz vakit geçtikten sonra koyunların melemesini, ineklerin möölemesini duymuş. Gözünü açtığı zaman göz alabildiğince çok inek ve koyun görmüş. “Bunların hepsi senin.” diye bir ses duymuş. O günden sonra bu topraklar Çolpon-Ata diye adlandırılmış. “Bala dilersen Mancılığa var, mal dilersen Çolpon-Ata’ya var” diye söylenen atasözü de buradan çıkmıştır.

³⁴⁵ Aygerim Dıykanbayeva, “**Kırgız Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metin)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2004), s. 317

³⁴⁶ Aygerim Dıykanbayeva, “**Kırgız Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metin)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2004), s. 317

Işık Göl ve Yıldız³⁴⁷

Eski zamanlarda çok güzel ve yakışıklı bir kızla yiğit varmış. Onlar bir-birini çok severlermiş.

Fakat onların aşkına engel olan bir han, bu kızını almaya karar vermiş, kızının anne-babasına dünür göndermiş. Kızın anne-babası böyle zengin birisine kızını vermeye razı olmuş. Bunu öğrenen kız, sevgilisine bir tepede gün batarken buluşmak için haber göndermiş. Gün dağın arkasına saklandığında gökyüzünde ilk yıldızlar peyda olmaya başlamış. Fakat sevgilisi gelmemiş. Kız, sevgilisi onu bıraktı diye düşünerek acıya dayanmayıp kendini aşağıya atmış. O anda kız yere düşer düşmez onun sevgisiyle dolu sıcak kalbi gibi ılık Isık Göl'e çevrilmiş. Biraz sonra bir sebeple geç kalan yiğit gelmiş. Kızın öldüğünü görüp aya: "O kerametli ay! Ben sevgilimden ayrıldıktan sonra bu dünyada yaşayamam. Beni kendine çek!" diye yalvarmış. O zaman ay yiğidin acısını dinleyip onu en parlak yıldızla çevirerek yanına almış. O zamandan beri geceleri parlak yıldız olan yiğit, kendi sevgisini göl olan kıza saçarmış.

Altın Beşik Dağı³⁴⁸

Çok eskiden Orta Asya'yı işgal eden Ruslar, dağdaki Kırgızları takip ederlermiş. Bu sırada Altın Beşik Dağında yaşayan Kırgızlar, Rusların geldiğini öğrenip sağa sola kaçmışlar. Beşikte çocuğu olan bir kadın fazla uzaklaşamamış. Rusların kendisine iyice yaklaştığını gören ve öldürülmekten korkan kadın Allah'a şöyle yalvarmış: -Ey Allah'ım! Beni uzun saçlı kâfirlere esir edeceğine şurada taş et, daha iyi! Kadının dileği kabul olmuş ve beşikteki çocuğuyla birlikte taş olup kalmış.

O günden bu güne kadar Altın Beşik Dağı'nın üstünden geçenler orada beşik sallayan bir kadın halindeki kayayı görürler. Hatta bazıları da kadının çocuğuna ninni söylediğini duyduklarını söylerler.

Bu hadiseden dolayı o dağa Altın Beşik adı verilmiştir

³⁴⁷ Aygerim Dıykanbayeva, "Kırgız Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metin)", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2004), s. 307

³⁴⁸ Aygerim Dıykanbayeva, "Kırgız Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metin)", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2004), s. 343

Sepetle Gelin³⁴⁹

Çok eskiden bir gelin tandırda ekmek yapıp ekmek dolu sepeti başına koyarak evine dönerken aniden iki eşkıya atla gelip geline kılıçlarıyla vurmuşlar. Gelin; “Oo, Allah’ım bunların kılıcından öleceğime beni taş a döndür.” demiş. Allah’ın kudretiyle biçare gelin hemencecik orada taş kesilmiş. Bu taş bugünlerde Batken bölgesinin Kara- Bulak köyünde bulunmaktadır. Anıtın yanından geçildiğinde gerçekten de bu taşın sepeti ile olan geline benzediği görülür.

Kayberen(Geyiklerin Koruyucusu) Efsanesi³⁵⁰

Eskiden ata-babalarımız geyiklerin koruyucusu olduğunu söylerlerdi. Bunun dışında avcılar tarafından damgalanmış geyikler görüldüğü söylenir.

Bir zamanlar, bir ünlü avcı, yavrusu olan bir geyiği yaralamış. Avcının mermisi tükenip, geyiğin arkasından kovalamaya başlamış. Geyiğin arkasından bir mağaraya girince; “Kendi çocuğunu vursun!” diye kargışlayan birinin sesi duyulmuş. O sırada bir yaşlı kadın gelip; “Otur yavrum, ayran iç!” deyip bir geyik toynağına ayran koyup vermiş. Avcı; “Bunu bir yudumda içerim” diye düşünmüş, ayranı içmiş ama hepsini bitirememiş, ama ayran hiç eksilmemiş. Yaşlı kadın:

-Yavrum bundan sonra yavrulu geyiği avlama! Günah, sana bir haller olur, diyerek avcıyı göndermiş. Avcı evine geldikten sonra iki üç ay geçmeden zengin olmuş ve soyu çoğalmış. Kayberen’in elinden bir şey tadan kişi hemencecik zenginliğe ulaşmış. Avcı o günden sonra tamamen avcılığı bırakmış derler.

³⁴⁹ Aygerim Dıykanbayeva, “**Kırgız Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metin)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2004), s. 345

³⁵⁰ Aygerim Dıykanbayeva, “**Kırgız Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metin)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2004), ss. 392-393

1.4. Tatar Efsaneleri

1.4.1. Ceza Motifli Efsaneler

Niçin Kavak Ağacı Meyvesiz Kalmış?³⁵¹

Eski zamanlarda kavak ağacı da diğer meyve ağaçları gibi meyve verecekti. Boyu posu da onlarla bir ölçüde imiş. Yalnız o, niçindir bilinmez ama, sebepsiz yere kendi kendine gururlanmaya ve kibirlenmeye, “Ben başkalarıyla eş değilim, ben onlarla denk değilim.” diye mırıl mırıl söylenmeye başlamış. Söylenmeye başlamasıyla birlikte kalbi değişmeye ve rüzgârsız günde bile yelpirdemeye başlamış. İşte bundan dolayı daha da kibirlenip, burnunu gerektiğinden fazla göğe yükseltip yeşermeye tutunmuş. Böyle gerinerek uzanırken bütün meyve ağaçlarından daha büyük ve daha uzun olmuş.

Yalnız onun böyle kendine verilmiş olandan daha fazla büyümesinin kavak ağacına faydası olmamış. O böyle “Ben ben miyim, ben kimim?” deyip kendine hayranlık duyarken, ağaçlara meyve, ceviz, fındık vb. paylaşımı başlamış. Elma ağacı elmasını, fındık ağacı fındığını, kuşüzümü, kartopu, üvez vd. kendi meyvelerini alıp yemişli olmuşlar. Yalnız kendi kendine akli giden kavak ağacının bunu göreceği vakti olmamış. Güya, başını ve burnunu yukarı yükseltmenin sonucunda meyve paylaşımından mahrum kalmış.

Bu yüzden eski şairlerden biri şöyle söylemiş: “ Kavak ağacı gibi yaparak gerekli şeylerden mahrum kalma.” Bu sözde de böyle kuruluşuna gururlanan kavak ağacına örnek vermişler.

Yarasa Niçin Aydınlıkta Uçamaz?³⁵²

Öyle mi olmuş, böyle mi olmuş bilinmez ama güya pek eski zamanlarda kuşlar ile dört ayaklı hayvanlar arasında çok şiddetli bir savaş olmuş. O savaşı anlatsak bile insan söylese insan inanmaz, ama ben sana söyleyeyim: Bir tarafta demir kanatlı laçınlar, kanca ayaklı kartallar, iftiracı saksaganlar, uzun kaval kemikli balıkçıl kuşları, yük çeken yelveler, tübetey tepen kız kuşları, kedi başlı puhu kuşları; diğer tarafta yeledi yeledi aslanlar, yavaş

³⁵¹ Gülhan Atnur, “Başkurt- Tatar Efsaneleri Üzerine Karşılaştırmalı Motif Çalışması”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2002), ss.700-701

³⁵² Gülhan Atnur, “Başkurt- Tatar Efsaneleri Üzerine Karşılaştırmalı Motif Çalışması”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2002), ss.713-715

hareket eden ayılar, ağlamaklı ses çıkaran kurtlar, arsız hamsterler, kokarca, hatta baykuş başlı kediye kadar bir tek hayvan bile kalmamış. O kadar savaşımlar ki havada yünler de telekler kadar uçmuş.

Bilindiği gibi yarasa da oradaymış. Bir anda kuşlar dört ayaklı hayvanları yenmeye başlayınca yarasa,

-Biz yeniyoruz, biz! deyip onların arasında bir o tarafa, bir bu tarafa uçup durmuş. O da olmamış, bir süre sonra dört ayaklı hayvanlar kuşları yenmeye başlamış. Hayırsız yarasa paraşütten inmiş gibi bazen bir tarafa bazen diğer tarafa uçup gelip inmiş ve çabucak parmak perdelerini toplayıp sarmış. Sarmış da,

-Biz yendik! Biz yendik! diye onların yanında bağırpı yaya yürümeye başlamış.

Çabuk mu olmuş, geç mi olmuş; işte bir gün bu korkunç kanlı savaş da bitmiş. İki grup arasında imzalar atılıp, bütün ömür boyunca devam edecek olan bir anlaşma yapılmış. Sonra kim sağ, kim yok, kim nasıl savaşımlar, diye kontrol etmeye başlamışlar. Kontrol edince hepsinin durumu ortaya çıkmış. Yalnız şunu bilememişler: Yarasa kimin yanında savaşımlar? Kimileri onun hayvanlar yanında, kimileri de kuşlar yanında savaştığını söylemiş. Bir gün kuşlar ve hayvanlar onu çağırılmışlar. Yarasa gelince görmüş ki bir tarafta hayvanlar, diğer tarafta da kuşlar dizilip oturmuşlar. Ondan sormuşlar:

-Sen yarasa, kuşların yanında savaşımlar, doğru mu?

Yarasa kuşların tarafına bakıp şöyle söylemiş:

-Kuşların yanında savaşmayınca ya kimin yanında savaşsaydım? Benim kanadım var.

Kuşlar şöyle söylemişler:

-Öyleyse sen hem kanatlı hem de kuş olduğuna göre, niçin hayvanlar yendiğinde “Biz yendik!” deyip onların arasında bağırpı yürüdün?

Yarasa hayvanlara bakıp söylemiş:

-Hayvanların yanında yürümeyeceksem ya ben kimin yanında yürüyeceğim? Kanatlı deyince ben kuşum öyle mi? Benim kanadım yok ki... Bu parmak aralarındaki şeyi kanat diye düşünmeyin. Onun tamamı davul perdesi yalnızca. İşte aranızda benim kardeşim sıçan da oturuyor. Benim hayvan olduğumu o da söyler.

Sıçan bir tek söz söylememiş.

Bunun üzerine hayvanlar yarasaya çok öfkelenmişler ve şöyle söylemişler:

-Ha! Yarasa öyleyse sen iki tarafa da destek verip gezmişsin. Biz böyle canlıyı hayvan sınıfına koymayız. Sen bizim aramızdan git!

Kuşlar ise şöyle söylemişler:

-Bizim de sana ihtiyacımız yok. Sen kuş da değilsin, hayvan da. İki tarafa satılıp

yürüyeni biz de içimize almayız.

Böylelikle yarasa birdenbire iki tarafın da güvenini kaybetmiş. İki taraf da onu kendinden kabul etmemiş. Şimdi onu ne yapmalı? O gelecekte de iki taraflı olup yine bizi aldatmasın, diye düşünmüşler ve kuşlar onu gözetlemesi için kendi aralarından kedi başlı puhu kuşunu yarasaya göndermişler. Hayvanlar ise, onu gözetlemesi için tam aksine, baykuş başlı kediyi seçip göndermişler.

İşte bu zamandan beri yarasaya gün ışığı bitmiş. Ona şimdi ay ışığı da yok, güneş ışığı da. Ay ışığında onu kedi başlı puhu kuşu, gün ışığında da baykuş başlı kedi yakalamak için beklermiş. Bunun için o şimdi, gündüz ve gece çatı arasına girip saklanarak yatarmış. Yalnız güneşin batıp, gurubun çıktığı vakitte, güneşin aydınlığının da gecenin aydınlığının da olmadığı anda, kedi ile puhu kuşunun gözlerinin bağlandığı saatte, yarasa gizlendiği yerden çıkıp, gürültüyle uçar ve ay yükseldiğinde yine çatı arasına girip kaybolur.

Hayırsız Oğul³⁵³

Ne zamandır bilinmez, bu olay çok eski zamanlarda bizim köyde olmuş. Köyün dışındaki harabe bir evde tek başına bir nine yaşarmış. Onun bir oğlu varmış. Oğlan, yakışıklı ve gayet güçlüymüş. Ama haydutluk ederek yaşarmış. Bir gün büyük bir yolda serseri bir şekilde dolaştıktan sonra kendini takip edenlerden kaçıp, karanlık bir gecede annesinin kapısını çalmış. Annesi onu azarlayıp içeri girmesine izin vermeyince, öfkelenen oğlu, kapıyı zorlayarak içeri girmiş ve bıçağı çekip annesinin üzerine atılmış. Ama annesi, oğlunu korkunç kargış sözleri ile kargışlayıvermiş ve merhametsiz yiğit hemen o dakika beline kadar toprağa batıp taşa dönmüş.

O zamandan beri annelerinin sözünü dinlemeyen çocukları, kargışlanarak taşa dönen adamın yanma getirirlermiş ve “Dinlemezseniz siz de şu hâle gelirsiniz.” derlermiş.

³⁵³ Gülhan Atnur, “Başkurt-Tatar Efsaneleri Üzerine Karşılaştırmalı Motif Çalışması”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2002), s.655

Tahta Kurusu ve Güveyi Efsanesi³⁵⁴

Çok eski zamanlarda bir karı koca yaşarmış. Onlar zengin olsalar da çok cimriymişler. Bir gün köydeki toy-düğün vaktinde kardeş ve kabiledaşları bunları misafirlige çağırmış. Bunlar gidip ikramlanıp gelmiş. Ama şimdi onların kardeşlerini çağırmaları gerekiyormuş. Ne yapmalı? Onlara ne yedirmeli?

Kadın aç gözlülük edip,

-İhtiyar, olmazsa şu horozu kesip pişirelim mi? Nasıl olsa pek yaşlandı, etini yemekle de sevinmezler, dişleri geçmez, demiş. Kocasını öfkelenip,

-Niçin sen yalnız yaşarken misafirlere horoz gibi bir horozu kesip yediresin? İşte evde kedi hastalanmış yatıyor, hiç olmazsa alıp onu keselim, diye cevap vermiş.

Düşündüklerinde bu fikri çok beğenmişler. "Misafir davet edenin biz olmamız çok iyi." deyip gerçekten de kalkıp o kediyi kesmiş ve misafirleri çağırılmışlar. Kedinin başını ocağın arkasına atmışlar.

Misafirler gelince sofraya oturmuşlar. En önce önlerine çorbayı getirdiklerinde onu tatmışlar. Tadıp bakanlar birbirlerine bakışıp ev sahibinden,

-Bu ne çorbası? diye sormuşlar.

Ev sahibi onlara:

-Horoz çorbası, demiş. Böyle dese de misafirler inanmamışlar.

Cimriliği bütün memleket tarafından bilindiği için misafirlerin arasındaki yaşlı bir teyze "Durun, bunlar kötü bir şey yedirmesinler?" diye şüphelenerek yerinden kalkmış, kalkmış da yemek yapılan yere gidip etrafa göz atmış. Ocağın arkasındaki kedi başını bulunca onu alıp gelmiş. Misafirler bunu gördüklerinde akılları başlarından gitmiş.

Bundan sonra bu karı kocayı karşılıklarına dikerek,

-Siz bizi kedi yemeye mi çağırdınız? Utanmazlar! deyip kedinin başını onların önlerine atmış.

Evin sahibi utancına dayanamayarak hemen evin önüne çıkmış; çok mahcup olduğu için orada duran yün küfesine girmiş ve gömülüp yatmış. Misafirler kalkıp gitmiş olsalar

³⁵⁴ Gülhan Atnur, "Başkurt-Tatar Efsaneleri Üzerine Karşılaştırmalı Motif Çalışması", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2002), ss.838-839

da o yaptığı işe yanıp yakıldığı için, yine yünün içinde yatarmış. O böyle yatarken utanç ve pişmanlığından güveye dönmüş.

Karısı da utancından kıpkırmızı olup, yüzünü nereye saklayacağını bilemeyerek, odanın tahtasına yapışıp kalmış. Böyle dururken çok vakit geçtiği için, o, bir süre sonra kurumaya başlamış. Kuruya kuruya tahtaya yapışıp, yarık arasına girmiş. Orada böyle kuruyunca tamamen tahta kurusuna dönüşüp kalmış.

Eğer bundan ders almak gerekirse, tahta kurusu ile güvenin dünyada ortaya çıkması hatırlanmalı.

Bildiğiniz gibi bu da yalan Yarığa
girmez cimri.

Yine de cimriyi tanı,
O güveden bile yaman.

1.4.2. Mükâfat Motifli Efsaneler

Zühre Yıldızı³⁵⁵

Zamanında Zühre isimli çok güzel, çok akıllı ve çok çalışkan bir kız varmış. Onun becerikliliğine, cesurluğuna, her işi bilmesine ve insanlara karşı her zaman iyiliksever olmasına etrafındakiler bile hayret ederlermiş. Lâkin o güzelliği ve cesurluğu ile ne kibirlenir ne de böbürlenilmiş. Onun kötü bir üvey annesi varmış. O, Zühre'yi çok kıskanır, her zaman sebepsiz yere azarlayıp öfkelenir, ona zor işler yapmasını emredermiş. Zühre sabah gün ışıırken başlayıp geceye kadar çalışmış. Üvey annesi onu yorarmış; insanların yılan, yırtıcı hayvan çok diyerek gitmediği korkunç ormanlara Zühre'yi kuru odun toplaması için gönderirmiş. Zühre ise hiç karşı çıkmayıp kendine emredilen işleri yapar, kimseye bir şey söylemezmiş. Ne kadar öfkelenirse ve kendisini ne kadar çalıştırsa da Zühre, üvey annesine karşı bir tek kötülük yapmazmış. Onun kalbi her vakit iyilikle doluymuş. Elinden gelen işleri gece demeden, gündüz demeden yapmış. Her durumda üvey annesini razı etmeye çalışmış. Zühre'nin bu sabırlılığı, bu dayanıklılığı üvey annesini daha da öfkelenmiştir.

³⁵⁵ Gülhan Atnur, “Başkurt-Tatar Efsaneleri Üzerine Karşılaştırmalı Motif Çalışması”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2002), ss.695-696

Kız yine bir gün, sabahtan akşama kadar çalışıp, çok yorulup dönmüş. Ama üvey annesi Zühre'ye, dipsiz küpe su taşımalarını emretmiş. Çok öfkelenip,

-Eğer tan atıncaya kadar dolduramayacak olursan evime ayak basma, döverek öldürürüm, demiş.

Zühre tek bir söz söylemeden saka sığıyla kovalarını alıp suya gitmiş. Gün boyu çalıştığı için kollan yorulmuş, ayaklan yürümek için zorlukla adım atıyormuş, omuzları boş kovaları taşırken bile sızlıyormuş. Ayın çok güzel olduğu bir gece imiş.

Ay, gökyüzünden gümüş gibi beyaz ve parlak ışıklarını yeryüzüne gönderiyor, bütün yeryüzü toprağa gömülüp ferahlayarak sessizce yatıyormuş.

Zühre, yar boyunda bir akan suya, bir gökteki aya, bir de etrafına bakıp düşünceye dalmış. Onun aklına annesinin güzel sözleri ve sıcak koynu gelmiş. Bu sırada talihsizliğini düşündüğünde, ılık gözyaşları yüzünden ve boynundan yere yuvarlanmış. Hıçkırığa hıçkırığa ağlamış, "of!" diye soluyup kovalarıyla su almış. Su dolu ağır kovalar onun omuzlarında daha fazla ağırlık yapıyormuş. O yine aya bakmış. Ay devamlı ışıdayıp dolaşmış. Kız talihsizliğine yanmış; lâkin talihsizliği için hiç kimseyi ayıplamamış. Kalbinde üvey annesine karşı bir kötülük yokmuş. Ona yalnızca sevgi beslemiş. Gökyüzünden bir yıldız kayınca dünya daha da aydınlanmış. Zühre'nin gönlünde de bir hafifleme olmaya başlamış. Kalbi her vakit iyi olan Zühre'yi, parlak bir yıldız her gün gözetleyip dururmuş. İşte o yıldız yeryüzüne inerek, Zühre'yi ışıklarıyla yükseltmeye başlamış. Zühre de yükseltildiğini sezmiş, kovalan hafifler gibi olmuş. Onun yüreğindeki ağır düğüm bitmiş, kalbi pek yumuşak, pek hafif ve pek rahat olmuş. O sırada uzun kirpikli gözlerini açıp bakınca, kendini ayın ortasında bulmuş.

Siz eğer doğmakta olan aya gözlerinizi dikip bakarsanız, ayın ortasında kovalarım saka sığına asmış olan Zühre kızın hâlâ ayakta durduğunu görürsünüz. Ayın yanında parlayarak yanan yıldız vardır. Bu Zühre'yi gökyüzüne yükselten yıldızdır Ona Zühre yıldızı derler.

Kilin Dağı³⁵⁶

Evvel zamanda Ufa nehri kıyısındaki bir köyde bir kız yaşamış. Büyüyüp genç kız olmuş. Kız, çalışkanlığı ve güzelliğiyle şan kazanmış. Vakti gelince istediği bir yiğitle evlenmiş. Ama onun kaynanası çok kötüyümüş. Kocasını evde yokken türlü bahaneler bulup her zaman onu utandırıp azarlarmış. Gelin onun zorlamasına ve zulmüne dayanamamış. Bir gün Ufa nehrine su almaya indiğinde,

-O kadar aşağılanarak yaşayacağıma, taş olup kalsaydım, diye dilek dilemiş. Daha sonra Ufa nehrinin büyük yarına gelir gelmez taş heykele dönüvermiş. Gerçekten de bizim köyden uzak olamayan Ufa nehrinin kıyısında, bir taş dikilip durur. O, kova ve saka sırtığı taşıyan kız heykeline benzer. Halk ona “Kilin dağı” der.

Yerin Urazlı'yı Yutması³⁵⁷

Bu, Bereze köyünde ihtiyar dedelerin söylediği, Öşkete köyünde ihtiyar dedelerin “pek doğru” diye onayladıkları eski bir olaydır; dedelerimizin sözüdür. Öşkete ile Bereze arasında büyük bir nehir var. Öşkete'ye yol nehre çaprazlama varır. Yolun güneyinde, daha yukarıda, tahminen üç yüz sajen Öşkete tarafında, nehrin yanında çok derin, kuru ve susuz çukurlar vardır, çukurların sulu olanları da mevcuttur. Bu alanda bir köy varmış. Köyün ismi Urazlı imiş. Bu köy Müslüman köyüymüş. Derler ki akşamleyin köye bir dilenci gelip uyumak için ev istemiş. Köylülerin hiçbiri onu içeri almamış. Sadece bir ihtiyar kadın izin verip içeri almış. Lâkin o dilenci, gece ihtiyar kadında uyumamış, çıkıp gitmiş. Kadına şöyle söylemiş: -Sen ses- gürültü işitsen de yarın öğle olmadan evinden çıkma.

Sabahleyin güneş doğup ufukta yükseldiğinde, hayvanlar bağırmaya, köpekler uluyup ürümeye, horozlar ötmeye başlamışlar, insanların sesleri yükselmiş. O arada tozlar uçup, köy yere batmış. İhtiyar kadın pencereden bakıp oturmuş. Sadece bu ihtiyar kadın ile evi kurtulmuş.

³⁵⁶ Metin Ergun, **Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi C.2**, TDK Yayınları, Ankara 1997, s.668

³⁵⁷ Gülhan Atnur, “**Başkurt-Tatar Efsaneleri Üzerine Karşılaştırmalı Motif Çalışması**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2002), s.757

Göğün Yükselmesi³⁵⁸

Eski zamanlarda gökyüzü yere çok yakın dururmuş. Elini uzatarak onu kaldırmak da mümkünmüş. O zamanlarda çocuklu bir kadın, çocuğunun altını saman ile temizlemiş ve kirlenen samanı göğün bir kenarına sıkıştırmış. Mavi gökyüzü bu işi hor görüp öfkelenmiş ve yeryüzünden ayrıлып yukarıya çıkmaya başlamış. İnsanlar göğün böyle yapmasından çok korkmuşlar ve göğe: “Gitme gök, dur!” diye yalvarmaya başlamışlar. Lâkin gök onları dinlemek istememiş ve yükselmesine devam etmiş. Göğün böyle gittiğini görünce köpek ile kedi de üzülmüşler. Onlar da göğün yeryüzünü bırakıp gitmemesini rica ederek yalvarmışlar. Gök, köpek ile kedinin yalvarmalarını işitip onlara acımış ve yükselmesini durdurmuş. Lâkin yeryüzüne olan eski yakınlığına dönmemiş.

O zamandan beri insanlar kedi ile köpeğe kıymet verip evlerinde tutmaya başlamışlar

1.5. Başkurt Efsaneleri

1.5.1. Ceza Motifli Efsaneler

Umırzaya (Kardelen)³⁵⁹

Bu olay çok eski zamanda olmuş. Etrafını büyük büyük dağların, yeşil ormanların sardığı bir yerde, Digenek adlı kötü bir han yaşamış. İşçilerini sabah güneşin doğuşundan, akşamın karanlığına kadar başlarını kaldırtmadan, bellerini doğrultmadan çalıştırmış. Kendi ise bütün ömrünü keyif ve sefa içinde geçirmiş. Bir gün komşu han ona konuk olsa, ertesi gün, o, ona gidermiş.

İlkbaharın güneşli günlerinin birinde üç çocuk dünyaya gelmiş. Birincisi Digenek Hanın oğlu, İkincisi komşu hanın kızı, üçüncüsü Digenek Hanın ırgatının kızıymış.

Digenek hızlı atlarını eyerleyip komşu hana gitmiş. Bunlar, beşik kertme âdeti gereğince, çocukları büyüdüğü zaman düğün yapıp dünür olmaya karar vermişler. Yıllar geçmiş. Hanın oğlu Karay da ırgatının kızı Umırzaya da büyümüşler. Babasıyla annesinin yaşlandığını gören ciğerli kız Umırzaya, onları dinlendirmek istemiş. Onların yerine kendisi

³⁵⁸ Gülhan Atnur, “Başkurt-Tatar Efsaneleri Üzerine Karşılaştırmalı Motif Çalışması”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2002), s.694

³⁵⁹ Gülhan Atnur, “Başkurt-Tatar Efsaneleri Üzerine Karşılaştırmalı Motif Çalışması”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2002), s.310

işe gitmiş. Yay gibi kara kaşlı, kara Frenk üzümü gibi kara gözlü, kara saçlı bu kıza, Hanın oğlu Karay bir görüşte âşık olmuş. Umırzaya da yiğidi çok sevmiş.

Umırzaya bulûğa erip, boyu posu uzadığı zaman, babası ile annesi ölmüş. Kızın tek ümidi Hanın oğlu Karay imiş.

Kız ile yiğit, gizli gizli dağ başında buluşmaya başlamışlar. Bu haber Hana yetiştirilmiş. İlk önce o buna inanmamış. Nasıl olur da han neslinden bir hanın oğlu, bir hizmetçi kıızı sever! Yine de işi hızlandırmak için komşu hana dünürcü göndermiş.

Karay babasının bu işini sezmiş, gürültü patırtı ile düğün başlayınca Umırzaya'yı alıp kaçmış.

Digenek Han bir gece oğlunun yanına gelmiş ki kimse yok. Han sarayına gitmiş ki gürültü, patırtı, bağırış çağırış... Aramışlar, aramışlar, Umırzaya da Karay da yok. Han bütün vezirlerini ve askerlerini yanına çağırıp:

-Hemen o utanmazları bulup getirin! diye emretmiş.

Üç gün üç gece aramışlar, bulamamışlar; takatleri bitince askerler gen dönmüşler. Sabrı tükenen Han yola çıkmış... Altı gün altı gece aramış. Yedinci gün tan ağarırken bir dağın eteğinde gücünü toplamak için oturmuş. O zaman bunun yanına bir karga gelip konmuş "Kar, kar!" diye ötmüş.

-Niye ötüyorsun? diye sormuş Han.

-Sen onlara kargış et, babanın kargışı tutar onları, demiş.

-Ne deyip kargışlayayım?

-Kar da kar, donup kal, diye kargışla oğlunu, demiş karga.

Han o sözleri söylemeye başlar başlamaz oğlu Karay dolu olup donup kalmış, derler.

Daha da kargışlayayım mı? diye sormuş Han.

-Kar da kar, kar ardından sen de var, diye kargışla. Kar ardından var da düşüp ağlayarak kal, diye söyle demiş karga.

Önceki gibi Han bu sözleri de söylemiş. Umırzaya kederle dikilen bir çiçeğe dönmüş.

Bu çiçeğe kardelen ismi koymuşlar. Bu yüzden yaz günü değil kar eriyip bitmeden çıkarmış sevdiği Karay'ı görmek için, onun karın arkasından geldiğini söylerler.

Turataş³⁶⁰

Turataş denilen dağın güney eteklerinde, eskiden Kölheri denilen bir köy varmış, onun aşağısında ise Kölheri isimli bir nehir akarmış. O nehir hâlâ var, fakat suyu kurumaya başlamış.

İşte o Kölheri köyünde fakir bir aile yaşarmış, oğullarına eş olarak ise zengin bir ailenin kızını istemişler. Bu gelin, kayın pederi ile kaynanasını hiç umursamamış bile. Verilen işleri de gelişigüzel yaparmış.

Bir gün yine kaynanası gelininden Turataş'ı geçerek su getirmesini istemiş. Gelin gitmiş ama çok uzun süre gelmemiş. Kaynanası beklemiş beklemiş ve yorulmuş. Öfkelenip “O dağın başında taş olup kalırsın inşallah.” diye kargış etmiş. Gelin su ile dağ başına çıkınca taş olup kalmış.

O taş uzun zaman durmuş; o kovalı, saka sııklı insan şeklini kaybetmemiş. İnsanlar sonradan traktör ile toprağı sürmeye başlayınca bu taşı kırmışlar. Dağa şimdi de Turataş denmektedir.

1.5.2. Mükâfat Motifli Efsaneler

Yedigir Yıldızı - Yedi Kız³⁶¹

Eskiden bir adamın yedi kızı vatmış. Yedisi de güzel, yedisi de bahadırmış. Kıra çıktıkları zaman hep birlikte yürürlermiş. Bunlara hayran olmayan insan ve kıskanmayan canlı kalmamış.

Bir gün, bu kızlar dağa çıkmışlar. Devlerin padişahı bunları görünce arkalarına düşmüş. Bunlar el ele tutuşarak dağ başına çıkmışlar. Devlerin padişahı da kızları yakalamak için arkalarından gelmiş. “Şimdi tutacağım, şimdi ele geçireceğim.” derken kızlar birer birer gökyüzüne sıçrayıp çıkmışlar. Yedisi yedi yere saklanmışlar. Ayrılmamak için birbirlerine yakın durmaya çalışmışlar. O yedi kız, yedi yıldız olarak parlamaya başlamış. Sonra onlara Yedigir yıldızı diye isim vermişler.

³⁶⁰ Gülhan Atnur, “Başkurt-Tatar Efsaneleri Üzerine Karşılaştırmalı Motif Çalışması”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2002), ss.394-395

³⁶¹ Gülhan Atnur, “Başkurt- Tatar Efsaneleri Üzerine Karşılaştırmalı Motif Çalışması”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2002), s.302

Ay İle Zühre³⁶²

Eskiden (Zühre adında) bir kız varmış. Çok küçükken annesi ölüp gitmiş. Babası üvey anne alıp gelmiş. Üvey annesi kıza gün göstermemiş. Vurmuş, dövmüş, kalbini kırmış, gücünün yetmediği de ağır işlere koşmuş.

Bir gün, gece vakti, üvey annesi Zühre'ye su taşımasını emretmiş.

- Sabaha kadar tekneyi su doldur, eğer doldurmazsan başını ezerim, demiş. Bu sırada kendisi teknenin dibini delmiş.

Zühre kız gece boyunca su taşımış. Teknedeki su hiç artmamış. Ağır saka sırtığı taşıdığı için kollarının başı oyulmuş, beli bükülmüş. Bütün takati bitip, yere yığılmış. O gece dünya çok sessizmiş. Küçük bir ses bile işitilmiyormuş. Gökyüzünde yalnızca ay geziniyormuş. Zühre kız o vakit aya bakıp demiş:

- Ey güzel ay'ım, hâlimi sadece sen biliyorsun! Kurtar şu çileli başımı, demiş.

Ay yine sessiz duruyormuş.

Zühre kız ağlayarak daha çok yalvarmış:

- Al beni kendine! demiş.

O zaman ay aydınlanmış. Nurunu göndermiş ve Zühre kıızı kendisine almış. İşte o zamandan beri ay'ın yüzünde saka sırtığı taşıyan kız durmaktadır.

Guguk Kuşu³⁶³

Kekük, su padişahının oğlunun ismiymiş. O yeryüzüne çıkıp gezdiği zaman bir padişahın kızı ile evlenmiş. Bir süre birlikte yaşadıktan sonra bu yiğit, "Ben anne ve babamı göreceğim." diyerek suyun altına inmiş ve bir daha çıkmamış. Kız onu özleyip, ağlayıp, inleyip, suyun kenarında yürürmüş.

Bir gün kız saçını tarayıp otururken dilek dilemiş: "O gelmeyecekse ben de ya bu dünyadan yok olayım ya da kuş olup uçayım." demiş. Orada hemen kuş olup uçup gitmiş.

³⁶² Gülhan Atnur, "Başkurt- Tatar Efsaneleri Üzerine Karşılaştırmalı Motif Çalışması", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2002), s.305

³⁶³ Gülhan Atnur, "Başkurt-Tatar Efsaneleri Üzerine Karşılaştırmalı Motif Çalışması", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2002), s.316

Onun saçının bir kısmı örülü, bir kısmı ise örülü değilmiş. Onun için guguk kuşunun bir kanadı sarkıktır.

Kızın ömrü, su padişahının oğlu Kekük'ü arayıp inlemekle geçmiş. Onun için de gugugu "inleyen kuş" diye adlandırılırlar. O şimdi de "guguk, guguk" diyerek yiğidi ararmış.

1.6. Uygur Efsaneleri

1.6.1. Ceza Motifli Efsaneler

Moğollar Niçin Manti Yemezler?³⁶⁴

Bu zamanda değil, o zamanda, yağmur yerine ateş yağdığında, yurt viran olduğunda, insanlar açlıktan perişan olduğunda, Allah'ın emri ile peygamberlerden biri yurdun derdine çare olmak için çölü geçip, yurtları dolaşarak Yupur bölgesindeki Moğol denen yere gelmiş. Yolculuktan dolayı yorulan peygamber, kendine yoldaş olup, ayaklarının yükünü hafifleten devesini bağlayıp, bir söğüdün gölgesine yatıp uykuya dalmış. Aradan uzun zaman geçmeden, hazır deveyi ganimet bilen Moğollardan biri, peygamberin devesini çalarak, etinden mantı yapıp yemiş. Peygamber uyanıp bakmış ki, devesi yerinde yok. O, araştırarak devesinin kaybolma nedenini öğrendikten sonra, sinirlenmiş ve Moğollar için: "Bugünden itibaren, mantı yedikleri anda ölsünler!" diyerek beddua etmiş. O günden beri, Moğol halkı mantı yemekten kaçınır olmuş ve halk arasında: "Moğollar peygamberin bedduasını almış, mantı yerlerse ölürlər." şeklindeki rivayet yayılmış.

Niçin Kar ve Yağmur Yağar?³⁶⁵

Çok eski zamanda, Tanrı'nın şefaati ile gökten insanların yemesi için un, susuzluğunu gidermesi için de yağmur yağarmış. Bu karşılıksız gelen yiyecek içeceğin kadir kıymeti, günden güne azalarak insanlar arasında müsriflik çok artmış.

Bu günlerden birinde, bir kadın yufka ile çocuğunun poposunu silmiş. Tanrı buna kızıp, yağmuru insanların yaşamadığı dağa yağdırmış, unu da kara dönüştürüvermiş. Bu

³⁶⁴ Adem Öger, "Uygur Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme ve Metinler)", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2008), s.532

³⁶⁵ Adem Öger, "Uygur Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme ve Metinler)", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2008), s.539

olaydan sonra, insanlar yiyeceksiz kalıp acı çekmişler ve yiyecek aramak için yağın karları kazmışlar. İnsanların yiyecek içeceğin kıymetini anladığı bu dönemde, Tanrı yine merhamet edip, onlara hububatların tohumunu vermiş. O günden sonra insanlar, kendi elleriyle ekin ekip zahmet çekerek yetiştirdikleri yiyeceklerini elde etmişler.

Ayın Yüzündeki Dağ Hakkında Rivayet³⁶⁶

Anlatılanlara göre, Allahuteala ayı çok güzel yaratmış. Ay, kendi güzelliğiyle övünüp, başkalarını hor görürmüş. Hatta Allahuteala'nın kendini çok güzel yarattığını unutup çok küfre girmiş. Allahuteala bu duruma çok kızmış ve bir miktar kül alarak ayın yüzüne saçmış. O günden sonra ayın yüzünde dağ oluşmuş.

Yılanın Niçin Ayağı Yok?³⁶⁷

Eskiden yılanın ayağı dışındaymış. O cennete su giren oluğun basında nöbet tutarmış. O zamanlar şeytan cennetin dışında yaşarmış. O, cennete girmeyi düşünerek yılanın yanına gelmiş ve kendisini cennete almasını istemiş. Fakat yılan bunu kabul etmemiş. Şeytan tekrar yalvarmış. Yılan merhamet edip şeytanı sırtına alıp su yolundan geçirmiş. Bunun üzerine Allah, yılanı lanet etmiş ve içini dışına çevirerek cennetten kovmuş. O günden sonra yılan ayaksız kalmış.

Fare Hakkında Rivayet³⁶⁸

Eskiden fare kasapmış ve ticarete adil değilmiş. Müşterilere eti daima yarım kilo az vererek sahtekârlık yaparmış. Müşteriler, eti doğru tartmadınız dese, terbiyesizlik yapıp kavga edermiş. Fakirlere büyük eziyet edermiş. Bundan dolayı bir kişi bile onun için iyi söz sarf etmezmiş. Hatta “Allah’ım, sahtekâr yalancılığın basında patlar, Allah’ım cezanı verir!” diyerek bütün insanlar ona beddua edermiş.

³⁶⁶ Adem Öger, “Uygur Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme ve Metinler)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2008), s.542

³⁶⁷ Adem Öger, “Uygur Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme ve Metinler)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2008), s.573

³⁶⁸ Adem Öger, “Uygur Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme ve Metinler)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2008), s.579

Günler geçmiş, bu kasap aniden hastalanıp yatağa düşmüş. O elinden gelen bütün çarelere başvurmuşsa da iyileşememiş. Yavaş yavaş onun güzelliği gitmeye ve vücudunda tüyler çıkmaya başlamış. Bunun sonucunda bu kasap, sadece bir gecede insan olmaktan çıkıp, bir fareye dönüşmüş. Onun ağzının iki tarafından dışarı çıkan iki diş, aslında onun kasaplık yaparken kullandığı bıçaklarıymış.

Hüthüt Kuşu Hakkında Rivayet³⁶⁹

Hüthüt kuşu, aslında çok iyi ilim sahibi bir hocaymış. Bu hoca, birçok hocanın bilmediği “İsmi Azam” denilen değerli sureyi çok iyi bilirmiş. Bu değerli sureyi bilen kişi, her türlü isin üstesinden gelirmiş. Zor bir işe maruz kaldığında onu okursa, işleri kolaylaşmış veya bir dileği olsa, hemen yerine gelir, muradına erermiş. Onun için bu sureyi öğrenmeyi bütün hocalar istermiş.

Günlerin birinde “İsmi Azam”ı bilen bir hocanın yanına birçok kişi toplanıp, kendilerine bu değerli sureyi öğretmelerini istemişler; fakat bu hoca kıskançmış. Eğer sureyi bunlara öğretirsem, onlar benden vazgeçerler, diye endişelenmiş. Bu yüzden o sureyi hiç kimseye öğretmemiş. Herkes öfkelenip: “Bilimin, içinde kokup gitsin Allah’ım!” diye beddua etmiş.

Bunun üzerine bu hoca, bir gecede hüthüt kuşuna dönüşmüş. Şimdiki hüthüt kuşlarının tacı, aslında o dönemdeki hocanın basındaki sarığıymış. İlimi, içinde kokup kalınca hüthüt kuşu pis kokar olmuş.

³⁶⁹ Adem Öger, “Uygur Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme ve Metinler)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2008), s.589

İnek ve İnsan³⁷⁰

Dünya inşa edilip, insanlar yaratıldığı zaman inek, Allahuteala'nın insanlar ile ilişki kurmasını sağlayan elçi ve haberci imiş.

Bir gün Allahuteala ineği çağırıp:

- Sen yeryüzüne inip insanlara söyle, insanlar günde üç defa yüzünü yıkasın, bir defa yemek yesin, demiş. İnek yeryüzüne inip insanlara:
- Ben sizlere Allah'ın fermanını getirdim, Allahuteala sizin için, günde üç defa yemek yesin, bir defa yüzünü yıkasın dedi, demiş. İnsanlar:
- Biz Allah'ın fermanına uyarız, dediğini yaparız! demişler.
- İnek göğe çıkıp Allah'a, fermanı ulaştırdığını bildirmiş. Allah, her şeyi bilip gördüğü için, ineğin fermanı yanlış ulaştırdığını anlayıp ineğe sormuş:
- Nasıl ulaştırdın?
- Sizin söylediğiniz gibi, insanlara günde üç kez yüzünüzü yıkayın, bir kez yemek yiyin dedim, demiş.
- Yazık, sen benim fermanımı yanlış ulaştırdın, aziz kullarıma vebal yükledin.

Kullarımın günde üç defa yemek yemesi için, çok fazla çalışmaları gerekir; fakat kullarım bu çalışmayı kendi güçleriyle yapamazlar. Onlara, yardımcı gerekir. Sen gökten yeryüzüne inip, kullarıma yardımcı ol! demiş ve ineği yeryüzüne indirmiş. İnek o günden itibaren insanlara yardımcı olarak çalışmaya başlamış. Böyle iyi bir yardımcıya kavuşan insanlar, ineği saban koşmada, tarlayı tesviye etmede, arabayı çekmede ve yayık yaymada kullanmışlar. Çalışırken güçlerinin yetmediği her işe, inek yardım etmiş. İnek böyle ağır işleri yaparken, boynu kızarıp şişmiş ve yara olmuş, asla çare bulunamamış. Bunun üzerine Allahuteala'ya yalvarmışlar. Durumu anlattıktan sonra, Allahuetala ineğin boynuna sarması için bir havlu göndermiş. Bu havlu ineğin boynuna yapışıp iki ucu ve püskülleri boynunda kalmış. İneğin boynunda sarkıp duran deri, Allahuteala'nın verdiği o havlunun ucu imiş.

³⁷⁰ Adem Öger, “Uygur Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme ve Metinler)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2008), s.552

Papağan Nasıl Peyda Olmuş?³⁷¹

Eski zamanda, bir mahallede bir karı koca yaşarmış. Bunlar aynı mahallede doğmuş, küçüklükten itibaren birlikte oynamış ve birbirine büyük ask duyarak çok küçük yasta evlenmişler. Bunların neşeli, rahat yaşamı, kimseyle kıyaslanamayacak kadar iyiymiş. Bunlar “Hangimiz önce ölürsek, hayatta kalanımız bu dünyanın islerinden vazgeçip, kırk yıl boyunca bir yerde Allah’tan öleni tekrar diriltmesini isteyecek.” şeklinde anlaşmışlar.

Bunun üzerine kadın, daha on sekiz yaşına girdiğinde ölmüş. Kocası sözünde durup, bu dünyanın işlerini bırakıp, kırk yıl ibadet ederek Allah’a esini tekrar diriltmesi için dua etmiş. Allah bunun dileğini kabul edip, Hızır aleyhisselamı göndererek kadını diriltmiş. Bu sırada erkek, yetmiş yaşını geçmiş, karısı ise daha on sekiz yaşında bir kadınmış. Bunlar tekrar çiftçilik yapmaya başlamış. Bu ikisi de ormana odun getirmeye gitmiş. Odun toplayan kocası, biraz yorulmuş ve kadının dizine basını koyarak uyumuş.

Bu esnada, küheylân ata binmiş bir şehzade, buraya gelmiş ve kadına:

- Bu ormanda ne yapıyorsunuz? Kucağınızdaki bu adam kim? Babanız mı? diye sormuş. Kadın, utandığı için babam ya da kocam diyememiş. Şehzade tekrar:
- Bırakın bu yaşlıyı, ata binin, dolaşalım, demiş. Kadın bunun üzerine kocasının başını yere koyup, şehzadenin arkasına binerek kaçıp gitmiş. Kocasının kırk yıl Allah’a dua etmesi sayesinde, bu dünyaya geri döndüğünü unutmuş. Kocası bir süre sonra uyanıp bakmış ki karısı yok. Birkaç gün aradıktan sonra güç bela bulmuş; fakat karısı hiç çekinmeden kocasının ardından gelmiş. O tekrar imkân bulsa, genç yiğidin arkasından kaçmayı düşünürmüştü. Bu esnada, Hızır aleyhisselam ile karşılaşmış ve Hızır aleyhisselam kadının kocasına demiş:
 - Aranız bozulmadan altmış yıl yasadınız, karınız sizden kırk yaş daha az yaşadı. O, genç, onun için gönlü de genç yiğidi ister, yeniden kaçıp giderek sizi endişede bırakabilir. Bence, siz yaslandınız, hanım isteme devriniz de geçti. Bu vefasız karınızı bir çeşit kusa döndürsem, nasıl olur? demiş.
 - Kabul, demiş, kocası. Bunun üzerine Hızır aleyhisselam dua ederek kadını papağana dönüştürmüştü.

³⁷¹ Adem Öger, “Uygur Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme ve Metinler)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2008), ss.566-567

- Bu şu bileğimize kondurup, konuşmasını dinleyerek gönlünüzü eğlendirin, demiş Hızır aleyhisselam ve arkasından kayıp olmuş.
- O kişi de ömrünün geri kalanını papağanın güzel sözlerini dinleyip, mutlu yaşayarak geçirmiş ve bu dünyadan göçmüş.

1.6.2. Mükâfat Motifli Efsaneler

Süleyman Padişahın Çocuk Sahibi Olması³⁷²

Süleyman Padişah'ın bin esi varmış. Her esimden bir çocuğum olursa, bin tane eşimden bin çocuğum olur, diye düşünmüş. Fakat onca yıl geçmesine rağmen, bir tek bile çocuğu olmamış.

En küçük hanımının evde olduğu bir gün, Süleyman Padişah: “Benim soyumu devam ettirecek bir şey ver!” diyerek Allah'a yalvarmış. Aradan uzun zaman geçmeden, hanımının hamile olduğunu öğrenmiş. Buna çok sevinen Süleyman Padişah, hanımına çok iyi bakımı ve vakti saati geldiği gün hanımının gözleri parlamış. Doğum yaptıracak olan ebeler ve doğumun gerçekleşeceği evin etrafında kulaklarını açıp çocuk dünyaya gelir gelmez bu müjdeyi Süleyman padişaha iletip muştuluk almak isteye kişiler, annenin karnından çıkanın bebek değil, bir tulum olduğunu görüp şaşırılmışlar ve padişaha böyle bir haberi nasıl vereceklerini düşünmeye başlamışlar.

Sonunda, doğum yapan kadının babası ve Süleyman Padişahın sağ kolu olan vezir, çok utanarak da olsa bu haberi padişaha iletmış.

Süleyman Padişah, bu haberi duyunca ümitsizliğe kapılmış ve üzgün şekilde otururken bir anda uykuya dalmış ve rüya görmüş. Rüyasında bembeyaz sakallı bir kişi Süleyman Padişah'a: “Sen Allah'tan çocuk istemedin, bir şey istedin, Allah da sana dilediğini verdi. Şimdi sen, hanımın ve kayın baban, üçünüz bir araya gelip, kimseye söylemediğiniz sırlarınızı söyleyin, tulum bebeğe dönüşecek.” demiş.

³⁷² Adem Öger, “Uygur Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme ve Metinler)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2008), ss.478-479

Süleyman Padişah, rüyasından korkup uyanmış ve kayın babası ile hanımının odasına girmiş ve gördüğü rüyayı onlara anlatıp, hanımı ile kayın babasından insanlara söylemedikleri sırlarını anlatmalarını istemiş ve ilk önce kendisi:

- Bir kişi şikâyete geldiğinde eline bakardım, elma kadar da olsa yanında bir şey getirirse gönlüm sevinirdi. Bu, benim insanlara söylemediğim sırrımdı, demiş.

Süleyman Padişah'ın sözünün bitmesiyle birlikte tulumda bas belirmiş.

Kayın babası:

- Süleyman Padişah ölse, bütün memleketi ben idare etsem, diye düşünürdüm, demiş. Bunun üzerine çocuğun eli ve ayağı ortaya çıkmış.

Hanımı:

- Bin hanımı olan yaşlı Süleyman Padişah ölse de, genç bir erkekle evlenip eğlensem, diye düşünürdüm, demiş. Çocukta göz, kulak; burun, ağız ve başka uzuvlar oluşmuş, sağlam bir oğlan çocuğuna dönüşmüş. Bunun üzerine Süleyman Padişah, çok sevinip, bütün yurttaki kırk gün kırk gece toy düzenlemiş.

Çolpan Yıldız³⁷³

Bir varmış, bir yokmuş, açmış, tokmuş. Çok eskiden karlı dağın eteğinde, bir avcı dede yaşamış. Onun ailesinde saçları karlı dağın karı gibi bembeyaz yaşlı nine ile dal boylu, ay yüzlü, ahu gözlü ve sümbül saçlı güzel bir torunu varmış. Bu güzel sevimli kızın adı Çolpan imiş. Dede ile nine bu biricik torunlarını canlarından çok severlermiş, onun ayağına batacak olan diken, bizim gözümüze batsın, derlermiş.

Çolpan da saçlı sakalı bembeyaz olan dedesini ve ninesini çok severmiş, onlardan hiçbir şeyini esirgemezmiş. Çolpan, dedesi ile ninesine kim zerre kadar zarar verse, kesinlikle affetmezmiş. O, kaplan gibi hiddetli, güçlü; tilki gibi akıllı imiş. Dedesi ile ninesi yaşlandığı için, bu ailenin bütün işleri, Çolpan'ın sırtına yüklenmiş. O, avlanarak dedesi ile ninesine bakarmış. O, ak boz atına binip, okunu yayını asıp ava gittiğinde, dede ile nine ona hayırlı yolculuklar dileyip, gözlerinden yas dökerek onu uğurlarlarmış. Çolpan geyik-maralları ve ceylanları avlayıp geri döndüğünde, bu cesur torunlarından dolayı sevinirlermiş.

³⁷³ Adem Öger, “Uygur Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme ve Metinler)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2008), ss.543-545

Günler, aylar tıpkı tespih taneleri gibi birbiri ardından geçmeye başlamış.

Dede, iyice yaşlandığına aldırmadan, her akşam hayvanları yakalamak için tuzak ve kapan kurarmış. Her gün, tan vaktinden önce tuzak ve kapan kurduğu yerleri kontrol edermiş. Sansının yaver gittiği zamanlarda, tuzağa düşen tavsan, geyik; kapana kısılan keklik, sülün gibi avları getirerek nineyi sevindirirmiş. Bu ailenin yaşamı, Tanrı'nın yardımıyla iyi geçiyormuş. Böyle iyi günler uzun sürmemiş. Bunun sebebi suymuş: "Bir iyiyeye bir kötü her yerde var." sözündeki gibi, bu civarda bir başka kabile olup, onun kendinden başkasını yok sayan aksakalı varmış. O, her istediğini yapan ve hiç kimseyi dinlemeyen bir zalimmiş. O, günlerden bir gün yakınlarıyla beraber avlanırken, okunu hedefe zerre kadar şaşırmadan atan avcı kız Çolpan ile onun yiğidi karşılaşmış. O günden sonra, zalimin aklına şeytan girmiş ve bu güzel kızı oğluna alarak daha iyi bir devran sürmeye karar vermiş. O, geri döndükten sonra birçok hediye ile adamlarını, avcı dedenin evine göndermiş. Bu elçiler, amaçlarına ulaşmadan üzgün bir şekilde geri gelmişler.

Zalim, iyilikle amacına ulaşamayınca kötülüğe başvurmuş. Fırsatını bulup, Çolpan'ı esir ederek kendi kabilesine getirmiş. Bu is haber alan yiğit, öz kardeşleri ile komsu kabileler baskın yaparak, dayak tokmak, ok yayla onu kurtarmaya çalışmışlarsa da Çolpan'ı kurtaramamışlar. Durmaksızın devam eden savaşıardan birinde, zalimin oğlu da Çolpan'ın sevdiği yiğit de canından olmuş. O günden sonra zalim, Çolpan'ın ellerini ve ayaklarını sıkıca bağlayıp, onun kendi emri altında olduğunu ilan etmiş.

Çolpan ne kadar yalvarıp yakarsa da zalimin kalbini yumuşatamamış. Onu gece gündüz gözaltında tutmuşlar. Çolpan ise, dedesi ile ninesini bir dakika aklından çıkarmamış. Gücü elinden alındıktan sonra, onun bu dünyada yasama hevesi kalmamış ve o, Gök Tanrı'ya sığınarak:

- Ey ulu Tanrım! Beni zalimin zulmünden koru, beni namuslu, temiz bir şekilde kendi esime ulaştır. Beni, biçare, aciz dedem ile ninemi sabah vakti görme imkânından mahrum bırakma; çünkü dedem, her gün tan vaktinden önce kendi kurduğu tuzak ile kapanlarını kontrol eder, temiz kalpli ninem de tandan önce sana özlemine dile getirir. Benden merhametini esirgeme! demiş.

Tanrı, bu mert ve temiz kızın isteğini kabul etmiş. O anda onun ellerindeki ve ayaklarındaki ipler çözülmüş. Melekler onu yükseltip, evin çatı penceresinden uçurmuşlar ve her gün seher vaktinde yükselen en ışıklı yıldıza dönüştürmüşler. O günden itibaren bu güzel nurlu yıldızı, insanlar "Çolpan Yıldız" diye adlandırmış.

Çolpan, şimdi de seher vaktinde bembeyaz sakallı dedesi ile temiz kalpli ninesine doymadan bakarmış

Gelin Dağı³⁷⁴

Eskiden, nehir boyundaki köyde bir kız yaşarmış. O büyümüş ve yetişkin biri olmuş. Çalışkanlığı ve güzelliği ile namı yayılmış. Sonra bir yiğitle evlenmiş. Fakat onun kaynanası çok merhametsizmiş. Kocasının evde olmadığı zamanlarda, çeşitli bahaneler bulup onu aşağılamış. Gelin onun zorbalığına ve zulmüne dayanamamış. Kız bir gün nehre su getirmeye gitmiş ve: “Böyle aşağılanarak yaşayacağıma, tasa dönsem ya!” diye dilekte bulunmuş. Bu şekilde kız, nehrin yüksek uçurumuna gelir gelmez tasa dönmüş. Bizim köyden o kadar uzak olmayan bu nehrin kenarında bir tas görünür. O kova taşıyan kıza benzer. Halk ona “Gelin Dağı” der.

Güvercin ile Karga³⁷⁵

Eskiden bütün cihanı su basmış ve sadece Nuh aleyhisselam gemisiyle suyun üzerinde kalmayı başarmış. Nuh aleyhisselam, uzun zaman su üstünde ilerleyip, sonunda kuru bir yer bulup çiftçilik yapmak istemiş ve güvercin ile kargayı çiftçilik yapabilecek kuru bir yerin olup olmadığını öğrenmeye göndermiş.

Aradan uzun yılların geçmesiyle birlikte, yeryüzündeki su çekilmiş. Karga, birkaç gün öylece uçtuktan sonra bir çöplüğe konup, kendisine bir şey toplamaya başlamış. Güvercin ise gece gündüz cefa çekip cihanı dolaşmış ve sonunda sarı topraklı bir yer bulup yere inmiş. Güvercinin yere inmesiyle birlikte, iki ayağı da sarı toprağa batmış ve oradan uçarak Nuh aleyhisselamın yanına gelip gördüklerini anlatmış. O günden sonra güvercinin iki ayağı da sapsarı kalmış.

Karga ise kendi derdine düşüp geri gelmemiş. Nuh aleyhisselam, güvercine büyük minnet bildirip, ona hiçbir şeyin zararı dokunmaması ve günlerini hep tok geçirmesi için dua etmiş, karga için de pislik karıştırıp yarasın, diye beddua etmiş.

O günden sonra, güvercin haline şükredip, Allah’ı zikrederek hayatını iyi geçirmiş. Karga ise kışın ayazında, soğuşunda dağ dağ dolaşıp hor görülerek günlerini geçirmiş. Onun açgözlülük edip pislikte yaşamamasından dolayı, etini köpek bile yemezmiş.

³⁷⁴ Adem Öger, “Uygur Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme ve Metinler)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2008), s.631

³⁷⁵ Adem Öger, “Uygur Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme ve Metinler)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2008), s.565

Kedinin Sırtı Niçin Yere Gelmez?³⁷⁶

Eski zamanda, uluların devrinde insan çoğalmış ve bütün cihan insan denizine dönüşmüş. Bir gün Allah'tan Davut peygambere vahiy gelip:

- Ey Davut, ben kudretimle bütün cihanı suyla dolduracağım, cihandaki bütün insanları suya gark edeceğim, sen derhal bir ördek seklinde gemi yaparak ona bin! demiş.

Davut peygamber, gemiyi yapıp kedisiyle gemiye binmiş. Bütün cihan, su altında kalmış. Davut peygamber, gemi ile su üstünde uzun süre gitmiş. Bir gün gemi su almaya başlamış. Bakmış ki geminin tahtaları arasında bir fare delik açıyor. Bunun üzerine Davut peygamber, fareyi tutmak istemiş fakat tutamamış.

Sonunda kediye buyurmuş ve kedi fareyi hemen yakalamış, Davut peygamberi tehlikeden kurtarmış. Davut peygamber, böyle büyük bir tehlikeden kendini kurtaran kediye bakarak:

- Hey Allah'ın hayvanı, bundan sonra sırtın yere değmesin. Yiyeceğin yemek hazır, yatacağın yer sıcak olsun! diyerek dua etmiş. Allahuteala, Davut peygamberin duasını kabul etmiş. O günden sonra kedinin sırtı yere değmemiş, hazır yemeği yiyerek ve ocağın kenarında rahat uyuyarak yasamanı sürdürmüş.

Hızır Aleyhisselam ve Karakaş³⁷⁷

Rivayete göre, Hızır aleyhisselam “dilenci” kılığına girip eşeğine binerek sefere çıkmış Seher vaktinde uyuyup kalmaması için bir horozu kendine yoldaş olarak almış. Onun bu kez sefere çıkmasının amacı, yurtları ve şehirleri gezip, gittiği yerlerdeki halkların akıl ve anlayışını sınamak ve bunları karşılaştırıp görmekmiş.

“Dilenci” bir şehre gelmiş. Eşeğini yem teknesine bağlayıp, horozunu da kervansaray sahibine emanet ederek pazara çıkmış. Yaslı, takva sahibi birinin yanına varıp, tavuğun gözünden azıcık büyük yuvarlak madeni paradan birini uzatarak:

- Efendim, yanımdaki bütün param bu. Bu paraya bana yiyecek, eşeğime yem, horozuma da tavuk yemi bulup verseniz, demiş. Karsısındaki kişi sinirlenerek:

³⁷⁶ Adem Öger, “Uygur Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme ve Metinler)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2008), s.556

³⁷⁷ Adem Öger, “Uygur Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme ve Metinler)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2008), s.653

- Ey dilenci, bu paran ne ise yarar? Benim isime engel olma, diyerek yoluna devam etmiş. “Dilenci” utanarak “Pişmanlıkla yasayacaksın!” diye beddua etmiş. O günden beri, o memleketin insanları herhangi bir işi yaptıktan sonra “Keşke öyle değil, şöyle yapsaymışım!” şeklinde pişmanlık içinde yaşarmış.

“Dilenci”, birkaç gün sonra bir başka memlekete varmış. Yaslı, satıcının yanına varıp:

- Efendim, su paraya bana yiyecek, eşeğime yem, horozuma da tavuk yemi verir misiniz? demiş. Satıcı bu müşterinin parasına bakarak alay edip gülümsemiş:
- Bu paranıza hüthüt kuşu bile bir kez osuruvermez, demiş “Dilenci” üzülerək

“Birbirinizin peşinde olasınız! diye beddua etmiş. O günden beri, bu memleketin insanları birbirini gizlice izler ve biri diğerini çekemeyerek düşmanlık içinde yaşarmış.

“Dilenci” birkaç gün sonra, yine bir başka memlekete gelmiş. Bir bakkalın önüne gelip:

- Bu paraya bana yiyecek, eşeğime yem, horozuma da tavuk yemi verir misiniz, demiş. Bakkal öfkelenerek:
- Bu paran bir tane şeftali bile etmez. Önümden çabuk git, demiş. “Dilenci” çok üzölmüş ve bunun üzerine “Bulduğun boğazından artmasın!” diye beddua etmiş. O günden beri bu memleketin insanları ne kadar çalışsa da bulduklarını boğazından artıramayıp fakir olarak yaşarlarmış.

“Dilenci” bir hafta sonra Karakaş’a gelmiş. Eşeğini yem teknesine bağlamış, horozunu da kervansaray sahibine emanet ederek pazara çıkmış. On yaslarında bir çocuğu çağırıp:

- Bu paraya bana yiyecek, eşeğime yem, horozuma da tavuk yemi getir, demiş.

Çocuk bir süre sonra, bir kavun kucaklayıp getirerek “dilenci”ye vermiş. “Dilenci” kervansaraya gelip, kavunu yiyerek karnını doyurmuş. Kavunun kabuğunu eşeğine, çekirdeğini de horozuna vermiş. “Dilenci” sevinerek:

- Ey cömert Allah! Bu memleketin rızkını bol ver! diye dua etmiş. Allahuteala,

Hızır’ın duasını kabul etmiş. O günden beri, Karakas’ın yiyeceği, içeceği ve nimetleri bol; halkı da refah içinde yasarmış.

1.7. Altay Türkleri Efsaneleri

1.7.1. Ceza Motifli Efsaneler

Cüs Boyu³⁷⁸

Cüs soyundan gelen halk çok çoğalır. Tanrı bir de bakar ki çok hızlı çoğalıp, hırsızlık yapar olmuşlar. Tanrı'ya da saygı göstermezler. Baktıgan ile Buragan tanrılarına da saygı göstermezler. Eene ile Kara Kaya denilen taygalarına da tapınmazlar. Tanrı kızıp —*Yüzlerin yüz akçe etmesin, başları beş akçe etmesin. Ailelerin ahmak kişilerden oluşsun. Yüz kişiyi geçmeden, ölünüz.* der.

Onun için yüzün ailesinde bir kişi aklını kaybedip saf gibi olur. Yüzü geçseler bir kişi ölür. Yüz aileli halkı —Cüster diye adlandırırılar. Cüs boyundan olan halk onun için altmış yaşını geçemez, yüz kişiden sadece bir kişi yüz yaşına kadar yaşar.

Tembel Kadının Günahı³⁷⁹

Tanrı'nın yarattığı insanlar çoğalıp kalabalıklaşırlar. Hayvanlar da çoğalmaya başlayınca yiyeceklerin yetmediği görülür. Çünkü çoğalan insanlara hep daha fazlası gerekir.

Tanrı önceleri gökten un yağdırır, arada balıkların yağdığı zamanlar da olur. Bir gün tembel bir kadın, çocuğu altını pislettiğinde ağaç kabuğu getirip temizlemekten üşenir ve külde pişen ekmekle çocuğun pisliğini temizler. O günden sonra gökten un da balık da yağmaz. İnsanoğlu inek, at, geyik ve ot çöp yiyip yaşar. Onların yediği melek otu, yabani sarımsak, yabani soğan, şakayık çiçeği, sarımsak ve zambaktır. Ve bunların hepsi o vakit halkın yediği ottan, artıp kalandır. Bunları insanlar halen de yiyorlar. İnsanlar Tanrı'dan —*Bize yiyecek verseniz.* diye ricada bulduklarında Tanrı:

- Yiyeceğin kıymetini bilmezseniz, otları, sebzeyle beslenirsiniz, diye biraz da kızarak söylenir.

Ve İnsanoğlu o günden beri kendi uğraşısıyla yiyecek bulup, giyimini edinip yaşar.

³⁷⁸ Ferah Türker, “**Altay Türklerinin Efsaneleri (İnceleme-Metin)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2011), s. 476

³⁷⁹ Ferah Türker, “**Altay Türklerinin Efsaneleri (İnceleme-Metin)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2011), ss. 476-477

Guguk Kuşu Neden Yavru Beslemez?³⁸⁰

Eskiden bütün canlılar yaratılırken çok büyük bir bayram olur. O bayrama guguk kuşu gelmez, işleniyordur; yuva yapıyordur, ertesi gün yumurtlayacaktır. Bunun üzerine Tanrı onu çağırıp sorar:

- Neden sen dün, ben büyük bayram yaptığımda gelmedin?
- Yuva yaptığım için gelemedim.

Bunun üzerine Tanrı ona tükürür:

- Mademki sen benim bayramıma gelmedin, bundan sonra sen hiçbir zaman yavrunu kendin besleme!

Yarasa³⁸¹

Eskiden yarasa, bu yaz akşamlarında uçup duran şey, çok tembel biridir. İnsanları izleyip, onlara sövüp küfretmeye başlar. İnsanlar, gündüz kimseye görünmesin diye ona beddua ederler. Sadece akşam olunca insanlara görünür. Yarasa işte öyle yaratılır.

Kedi³⁸²

Kedi, evde şöyle söyler: Çoluk çocuğu olmasa, yatağa yatar idim, yumuşak yastığın üzerinde yatar idim, şımartılıp yaşar idim. Onun için bizim Altay halkı kedi beslemez. Onun düşüncesi kötü, derler.

³⁸⁰ Ferah Türker, “**Altay Türklerinin Efsaneleri (İnceleme-Metin)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2011), s.481

³⁸¹Ferah Türker, “**Altay Türklerinin Efsaneleri (İnceleme-Metin)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2011), s.492

³⁸² Ferah Türker, “**Altay Türklerinin Efsaneleri (İnceleme-Metin)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2011), s.480

Odunun Gelmeden Gitmesi³⁸³

İnsanlar çoğalınca Tanrı odunu onlara gidecek şekilde yaratır.

Bir gün kadının biri evinde kürk diker. Komşuları da sert iplikleri tokmaklayıp, çiğneyip, iplik yapmasına yardım ederler. Kadınlar konuşup otururken dışarıdan garip bir ses, bir uğultu duyulur.

- Bu da ne böyle? derler ve bir de bakarlar ki çok uzun melez ağacı odunları gelir. Bunu gören ev sahibi kadın
- Bu da neyin nesi! Ben de değerli, sevgili eşim geldi diye sevinmişim, oysa kurumuş melez ağacının sırıkları gelmiş! Boş yere sevinmişim, heveslenmişim! diyerek odunları azarlar. Ardından tükürüp beddua eder: —Sırıklar! Artık siz insanları boş yere heveslendirmeyin, o yamaçlarda kuruyup kalın!

O zamandan beri kuruyup kalan melez ağacının odunları evlere kendileri gelmezler, dağlarda uzayıp kururlar.

Kadının azarını duyan Tanrı şöyle söyler:

- Mademki sizin ayağınıza gelen odunlar sizi hayal kırıklığına uğrattıyor, odunları kendiniz getirip ateşinizi yakın! Ondan beri insanlar dağa çıkıp odun toplarlar.

1.7.2. Mükâfat Motifli Efsaneler

Keçinin Yaratılışı³⁸⁴

Erlik Bey koyunu yaratmak ister, ama onun yarattığı keçi olur. Sakallı, boynuzlu ve tüysüzdür. Keçi, Tanrı'dan kendisine tüy vermesini ister. Tanrı keçiye tüy verir. Öylece keçi insana faydalı bir hayvan olur.

³⁸³ Ferah Türker, “**Altay Türklerinin Efsaneleri (İnceleme-Metin)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2011), s.482

³⁸⁴ Ferah Türker, “**Altay Türklerinin Efsaneleri (İnceleme-Metin)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2011), s.478

Köpek³⁸⁵

Altay halkı köpek besler. Köpek şöyle der: Çoluk çocuğu çok olsa ne olur! Elini kolunu yalar, yemeğini alır yerim, çocuklarını yalarım! Onun için bizim halk köpeği her ne olursa olsun besler. İnsanlar kediye ise hiçbir zaman yedikleri kaptan vermezler, kötü, pis deyip tiksinipler. Ama insanlar köpeği severler. Köpeğin dili ilaç, derler. Köpekten hiçbir şeyi sakınmazlar. Ne zaman büyük bir yara olsa özellikle köpeğe yalattırlar o yarayı. Sonra o yara iyileşir.

1.8. Kazak Efsaneleri

1.8.1. Ceza Motifli Efsaneler

Akırtaş³⁸⁶

Günün birinde bir baba ve oğlu saray yapmaya karar verirler. Oğlu dağdan taş taşır, babası inşaat yapar. Babası oğluna çalışırken başka yere bakmamasını tembih eder. Oğul bu yasağı unuttur ve başka yere bakınca Düğme güzeli görür ve aşk olur. Düğme altı cariyesi ile oğlandan kaçınca oğlan kızı takip eder. Kızlar oğlanı taşlarlar, kızların attıkları taşlarla yedi tepe oluşur. Kaçmaktan takatsiz kalan Düğme Talas ırmağı kenarında ölür. Kızın babası orada bir kale yaptırır. Kalenin etrafına insanlar yerleşir. O yerin adı Düğmekent olur.

Ayşa Bibi³⁸⁷

Ayşa ile Karahan'ın birbirlerine aşk olurlar. Karahan Ayşa'yı Taraz'a davet edince Ayşa oraya geleceğine dair söz verir. Yıllar sonra Ayşa Taraz'a gitmek için babasından izin ister. Fakat babası izin vermez ve beddua eder. Ayşa yanına Baba Hatun'u alıp müstakbel eşine doğru yola çıkar. Taraz'a yaklaşıncı temizlenmek için suya girer. Asa ırmağında yıkanırken yılan sokunca Baba Hatun Karahan'a haber ulaştırır. Son nefesinde Ayşa verdiği sözünü tuttuğunu söyler. Ayşa ölmek üzereyken Karahan Ayşa ile nikâhını kıydırır.

³⁸⁵ Ferah Türker, “**Altay Türklerinin Efsaneleri (İnceleme-Metin)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2011), s.480

³⁸⁶Bibigül Ospanaliyeva, “**Kazakistan'ın Jambıl Bölgesi Efsaneleri(İnceleme-Metinler)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2011), s.150

³⁸⁷Bibigül Ospanaliyeva, “**Kazakistan'ın Jambıl Bölgesi Efsaneleri(İnceleme-Metinler)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2011), ss.162-163

Nikâhlandıktan sonra 3 defa kulağına “bibi” olduğunu söyler. Karahan Aysa’nın öldüğü yere Asa ırmağının kıyısına devetüyü ve sütünden karıştırılan çamurdan bir anıt mezar yaptırır. Baba hatun o mezarın bekçisi olur. Yaşlı nine vefat edince Karahan ona da anıt yaptırır.

Guguk Kuşunun Ortaya Çıkışı³⁸⁸

Evliya bir gün yeğenine evin önünde otlayan atını getirmesini ister. Fakat yeğeni çok tembelmiş. O yüzden evin önüne çıkar ve tekrar geri dönüp “Köke at jok” der. Üçüncü, dördüncü defasında da aynı şeyi söyleyince Kökek ol (Guguk ol) diye beddua eder. Duası kabul olur ve yeğeni guguk olup uçup gider.

Yer Sıçanı Hakkında³⁸⁹

Zengin bir adamın iki kızı ve iki oğlu varmış. O zamanlar yeryüzünde başka insan yokmuş.

Babaları bir yere gittiğinde büyük kız, kız kardeşine, “Kardeşlerimizden başka erkek yok onlarla beraber olalım” demiş. Kız kardeşi, Allah duyar, günah olur diye itiraz etmiş. Fakat ablası Allah’ın kulağının olmadığını söyler. Kız kardeşi ablasını dinlemeyince ablası onun iki gözünü oyup cesedini yere gömer. O günden beri yer sıçanı kör olarak yerin altında yaşar. Babası eve gelir gelmez durumdan haberi olunca büyük kızına beddua eder. Allah o kızı kediye çevirir. İkisi de insana benzer. Özellikle yer sıçanı, onun ön iki ayağı insanın kolu gibidir.

³⁸⁸Bibigül Ospanaliyeva, “**Kazakistan’ın Jambıl Bölgesi Efsaneleri(İnceleme-Metinler)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2011), s.250

³⁸⁹Bibigül Ospanaliyeva, “**Kazakistan’ın Jambıl Bölgesi Efsaneleri(İnceleme-Metinler)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2011), s.265

1.8.2. Mükâfat Motifli Efsaneler

Kaz Hakkında³⁹⁰

Her sene bahar ayında bu bölgeye iki sarı- ala kaz gelirmiş. Bunlardan bir tanesi fakir yiğitmiş, diğeri çok ünlü bir zenginın güzel kızı imiş. İki bir birine aşk olmuşlar ve evlenmek istemişler. Fakat kızın babası evlenmelerine karşı çıkınca yiğidin babası: “Size nasılsa rahat vermezler. O yüzden ikinizi kaza çevireyim” demiş ve dediğini de yapmış. O günden beri iki kaz ayrılmadan her baharda bu bölgeye gelirmiş ve onlara kimse dokunmazmış. Gerçekten de Tatti köyü Korağatı ırmağının boyuna iki kaz her sene gelir ve havalarda soğuyunca tekrar ılık bölgelere gidermiş. Bu efsaneden dolayı onlara kimse dokunmazmış. Bir tuhafı da bu iki kaz çoğalmıyormuş.

Akırtas³⁹¹

Akırtas’a düşmanlar saldırınca ülke halkı çok sıkıntı çeker. Halk bu eziyetten kurtulmak için Allah’a dua eder ve duaları kabul olur. Her şey taş kesilir.

Taş Olan Kırk Kız³⁹²

Geçmiş zamanlarda bir beyin kızının düğünü varmış. Düğün olurken kız, kırk kız arkadaşlarıyla, damat ta erkek arkadaşlarıyla dolaşmaya çıkmış. O zamanlar, eşkıyalık, düşmanlık zamanlarıymış.

“ Düşman geldi!” diye bir haber çıkmış. Bunun üzerine kızlar korkup:

“ Ey Allah’ım bizi düşman eline düşüreceğine, taş et! , demişler. Kızların hepsi de orada birden bire taş olup kalıvermişler.

³⁹⁰Bibigül Ospanaliyeva, “**Kazakistan’ın Jambıl Bölgesi Efsaneleri(İnceleme-Metinler)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2011), s.258

³⁹¹Bibigül Ospanaliyeva, “**Kazakistan’ın Jambıl Bölgesi Efsaneleri(İnceleme-Metinler)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2011), s.151

³⁹²Bibigül Ospanaliyeva, “**Kazakistan’ın Jambıl Bölgesi Efsaneleri(İnceleme-Metinler)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2011), s.151

1.9. Türkmen Efsaneleri

1.9.1. Ceza Motifli Efsaneler

Âşıklar Kalesi³⁹³

İki genç birbirine âşık olurlar. Âşık-maşukların sırrını anne babaları öğrenir. Âşık yiğidin ailesi zengin, maşuk kızın ailesi ise fakirdir. Aileler iki asiğe karşı çıkarlar, onların evlendirmelerine izin vermezler. Bu iki genç askerlerinden dolayı millete rezil olurlar. Bu durumu gören gençlerin ailesi, “Allah’ım utanç, hayâyı bırakan bu iki avareyi herkes bir tas atıp öldürsün” diye beddua eder. Anne babanın duası yerde kalmaz, kabul olur, Cenabı Allah bir gün köyün insanlarına onları taşlatır. Böylece iki tane tepe ortaya çıkar, tepelerin yanında yapılan kaleye Âşıklar Kalesi diye ad verilir. “Âşık ol ama yoldan çıkma” şeklindeki atasözü de buradan kalmıştır.

Harmancık³⁹⁴

Kırda, çok uzaklardan görünen, harmana benzeyen bir tepe vardır. O kıra, Nalacın Kır denilmektedir. Nalaç adlı bir adam değirmen ile o kırın üstüne su çıkarıp ekin eker. O sene onun buğdayı çok güzel yetişir. Nalaç, buğdaylarını bir yere topladığı sırada, yoldan geçen bir atlı onun yanına gelir O adam uzak bir yere gittiğini söyleyip namaz kılincaya kadar atına bir avuç buğday vermesini rica eder. Cimri Nalaç bir avuç buğday vermeye kıyamaz ve yem torbasının içine küçük taşlar koyup atın kafasına geçirir. Atın sahibi atına baktığında atının gözlerinden yas aktığını görür ve olayı anlar. Atlı adam atına eziyet ettiği için Nalaç’a “Harmanın tasa dönüşün” diye beddua edip gider. Sahibinin cimrilikinden dolayı harman tasa dönüşür.

³⁹³ Şerife Seher Erol, “**Türkmen Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2012), s.177

³⁹⁴ Şerife Seher Erol, “**Türkmen Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2012), s.189

Baykuş³⁹⁵

Baykuş, bedduaya maruz kalan bir kustur, o aslında bir insandır, onun gerçek ismi Bayoğlu'dur. Bayoğlu çocukken, annesiyle babası ona her istediğini alır, ona çocukluktan altın değerinde nasihatler verirler. Ürgenç'in en büyük âlimleri ona çeşitli ilimler konusunda dersler verirler ama hepsi boşa gider. Bayoğlu, Ürgenç sahrasında yetişmiş ceylan gibi bir kıza evlenir. Bayoğlu, kıza evlenmeden önce kendisinden başka kimseyi sevmeyeceği konusunda yemin ettirir ama kendisi zenginliğine güvenip annesiyle babasının da nasihatini dinlemeden, ikinci defa evlenir. Bayoğlu'nun ilk hanımı büyücüdür ve "sözünde durmayan eşten eş olmaz" der, boşanmayı beklemeden kendi eline çekip gider. Eşi giderken Bayoğlu'na, "İnsan şeklin değişsin" diye beddua eder. Bayoğlu tam o sırada, baktığı zaman gözleri insanın içinden geçen yırtıcı, korkunç bir kusa dönüşür. Bu olaydan sonra onun ismine "Bayoğlu" değil, "Baykuş" demeye başlarlar.

Baykuş³⁹⁶

Bir zengin bir oğlu olup, ona "Bayoğlu" diye ad verirler. Ana babası onu hiçbir şeyden noksan bırakmayıp, ona vatanı aziz görmeyi, halka vefalı olmayı salık verirler. Oğlan onların bu nasihatlerini unuttur ve köyüne düşman saldırdığında eline silah alıp düşman ile savaşmanın yerine kendi canını kurtarmanın tasasına düşer. Oğlanın babası, köylüleri düşman ile olan savaşta vefat ederler. Köy viran edilip, harabeye çevrilir. Vefasız oğlunun namertliğinden utanan annesi vücudunun son nefesinde: "Yurdun harabe olsun, Allah müstehakını versin!" diye oğluna beddua eder. Annesinin bedduası ile o oğlan baykuşa dönüşür. O zamandan beri hem baykuş harabelikte mesken tutar, hem de insanlar bu kuşu talihsizliğin, felaketin alameti sayıp, evlerinin çevresine konsa, onu kovarlar.

³⁹⁵ Şerife Seher Erol, "Türkmen Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2012), ss.326-327

³⁹⁶ Şerife Seher Erol, "Türkmen Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2012), s.327

Kaplumbağa³⁹⁷

Cimrilik ve kıskançlık, şeytan ile dost olup insana çok eziyet etmişler. Kaplumbağa da cimriliğin, kıskançlığın kurbanı olan bir insandır. Bir adamın, yiyecekleri tükenip aç kalır. Adam önüne gelen her şeyi yer fakat onların hiçbirisi ekmeğin yerini tutmaz. Büyücü komsusuna varıp ondan bir tabak buğday alır. Aradan biraz zaman geçtikten sonra adamın kendi buğdayı yetişir. O zaman fırsat kollayan şeytanın günü gelir ve adamın cimrilik damarına dokunur. Kıskançlık da hemen yetişir ve adama, “Ona büyücülük de ekmek kazandırıyor. Maşallah, onun ambarı tahıldan dolup taşıyor. Küçük bir tabağa koy da ‘İste senden aldığım buğday’ diye götür ver” derler. O adam çaresiz büyük tabağı bırakıp, küçük bir tabağa buğdayı koyup büyücü komsusuna götürür. Büyücü kimseye hakkını yedirmeyen biridir ve adama, “Komsu ne yapıyorsun? Sen geçen kış benden büyük tabakta buğday almıştın. Aldığın gibi getir” der. Adam, “Hayır, ben senden buğdayı bu tabakta aldım” diye cevap verir. Onlar epeyce tartışırlar ve şeytan, cimrilik yapanı bırakıp büyücünün kalbine girer. Şeytan büyücüye, “Sen bir büyücüsün. Ne istersen oluyor. İsteddiğini yapabiliyorsun. ‘Allah seni kaplumbağaya dönüştürsün, açgözlü cimri adam’ dedin mi her şey tamamdır” diye akıl verir. Şeytana aldanan büyücü, daha “Allah’ım seni kaplumbağaya dönüştürsün, açgözlü cimri adam” diye sözünü tamamlamadan, kudret ile adam kaplumbağaya dönüşür. İki tabak da onun vücuduna yapışır; kaplumbağanın üstündeki tabak büyük tabak, altındaki de küçük tabaktır. O zamandan beri de o adam kaplumbağa şeklinde, yaptığı ise pişman olarak yaşar.

Adam Öldürülen Geçit³⁹⁸

Kelat’ın geçitlerinden biri “Adam Öldürülen Geçit” diye adlandırılmaktadır. Geçidi koruyan askerlerin biri, oradan bir kadının birkaç koyun sürüp gittiğini görür. Asker, bir kap ile o kadının yanına varıp koyunlarından biraz süt sağıp vermesini ister. Kadın, “Koyunu tut, süt sağayım” der. Asker oturup koyunu tutar ve kadın asker için süt sağmaya baslar. Askerin gözü kadının çıplak ayağına kayar ve kadına saldırır. Kadın sinirlenip iki eliyle askerin

³⁹⁷ Şerife Seher Erol, “**Türkmen Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2012), s.324

³⁹⁸ Şerife Seher Erol, “**Türkmen Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2012), s.8

kafasına vurur, kaçıp kendini kurtarır Bu haber diğer askerlere, kadının ailesine ve Kelat'ın valisine kadar varır ama dile düşmemek için vakanın üstü örtülür. Kadının tayfasının başkanı bu vakadan haberdar olduktan sonra, geçide gelir ve askeri dağın basına götürüp sorguya çeker. Kimsenin olmamasından faydalanıp onu dağın başından aşağıya atar ve asker ölür. Tayfa başkanı Masad'a gidip Horasan valisinin huzuruna varır, olanları anlatıp Kelat'ın valisinden şikâyetçi olur. Horasan valisi de Kelat'ın valiliğini tayfa başkanına verir. O zamandan başlayıp o geçide “Adam Öldürülen Geçit” adı verilir.

Togalaktepe³⁹⁹

Cengiz Han İzmık Şirin kızını alıp Köneürgenç'e gelirken, yolda dinlenmek için durur. Onlar kızın altına birkaç keçe, üstüne de bir yorgan bırakıp uyurlar. Ertesi gün Cengiz Han kıza rahat uyuyup uyumadığını sorar. Kız gece yatarken böğrüne bir şey battığını ve rahat uyuyamadığını söyler. Cengiz Han askerlerine kontrol etmeleri için emir verir. Kontrol ettikten sonra görürler ki en alt keçenin altında bir yerde diken vardır. Cengiz Han, bu kadar nazik yetiştirilen bir kızın isine yaramayacağını düşünerek kızını dik durdurup, üstüne herkesin bir torba kum dökmesini ister. Böylece “Togalaktepe” mirası oluşur.

Usta Kuşun Talebesi⁴⁰⁰

Usta kusun talebesi yaptığı binalarla görenleri hayran bırakan yetenekli bir sanatkârdır. Dış kerpiçleri halı dokurmuş gibi sabırla örer, sabahın erken saatlerinden yassıya kadar çalışır, kendini sanatına adayan ustanın yorulması, üşenmesi yoktur. Bir gün ustası onu, hayatı boyunca ayak basamayacağı yere, han sarayına getirir. Han'dan yeni bir ferman gelir; kızının sanına yedi kıtada benzeri olmayan eşsiz bir köşk, sonra da kendi isminin ebediyen yasaması için, 'falan hanın yaptırdığı medrese' denilecek şekilde henüz hiçbir yerde olmayan büyük bir bina yapılmasını ister. Usta yiğit durmadan çalışır, özellikle de hanın güzel kızı Tavus için bina yapmak ona yarar. Han kızına olan bütün sevgisini yaptığı binaya yansıtır, çünkü çoktan beri gül bedenli Tavus'un askına düşen ustanın hali haraptır.

³⁹⁹ Şerife Seher Erol, “Türkmen Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2012), ss.162-163

⁴⁰⁰ Şerife Seher Erol, “Türkmen Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2012), s.192

Han köşkü görüp hayran kalır fakat içinden “buna yalan söyleyip gönlünü alayım, köşküme yedi iklimde belli olacak gibi yaptırayım. Şehrimiz dünyada eşsiz olsun. Sonra da böyle binaların başka yerde yapılmaması için cellâtlara ustayı öldürteyim” diye düşünür. Köşkü çok beğenen han, ustaya yeni bir görev verir ve ustaya ‘Falan Han’ı yaptırdığı’ denilmesi için köşkün yakınında, üstüne çıktığında üç günlük yoldan gelen atlıyı gösteren bir minare yap. Eğer isini beğenirsem kendi elimle kızımı sana veririm” der. Usta yiğit, hanın gül bedenli kızı Tavus’u kendisi gibi fakir bir yiğit için ulaşılmaz gördüğünden, handan bu sözleri duyunca çok sevinir. Kendisi için yapılan köşkü seyretmeye gelen han kızı ustayla karşılaşır ve yapılan binaya bakınca ustanın kendisine olan askını anlar. Usta, kıza, hanın vaatlerini söyleyip söylememekte tereddüt eder ve sonunda köşkü nasıl bulduğunu sorar. Kız, dünyada böyle güzel bir bina daha olmadığını, bu binada oturacak kızın da sadece onu kuran ustaya münasip olduğu söyler. Bu sözler üstüne usta kendini tutamaz ve babasının da öyle söz verdiğini ama daha bir minare yapacağını söyler.

Usta yiğit bundan sonra hayaller kurarak tüm gücüyle yorulmadan, usanmadan çalışır. Han, ustanın çalışmalarını takip eder, onu çalıştırmanın yolunu bulduğuna sevinir ve içinden kızının tırnağının dahi ona nasip olmayacağını, ustanın basını vurdurmak için Tavus ile konuşmasını bahane etmeyi düşünür. Usta isini bitirir, en son kerpicine güzel şekil verip, tepesine hanın göstermesiyle altından kubbe oturtur, minarenin bası göğe uzanır, uçan turnaların sırasını bozar. Han, etrafına yakın adamlarını toplayıp sinirli bir şekilde minareyi görmeye gelir. Han, kızı Tavus’la görüştüğünü, namusunu ayaklar altına aldığını bahane ederek ustanın basını kestirir. Ustanın bu toprağa haksız yere akan kanı yerin bağırını dağlar, yer buna dayanamaz ve titremeye baslar. Heybetli basını sevinçle kaldırıp duran minare kendisini kuran ustanın kana bulanıp yatmasına kıyamaz. Minare, büyük kalıplı gövdesini kan dökmenin keyfiyle sevinen han ve yakın adamlarının üstüne bırakır ve ustanın kurduğu minare hanı kendi yakın adamlarıyla beraber ustadan önce defneder. Han kızı Tavus, usta yiğit ile kendi köşkünde defnedilmelerini vasiyet edip köşkün tepesinden atlar. Asırlara bedel yasayacak minare böylece kendini kuran ustanın muratsız askının kanını saklamak için kendi güzel şeklini bir sürü harabeye çevirir. Eski Ürgenç toprağının çoğu yerinde harabeler, eski kalelerin kalıntıları çoktur.

Saksağan⁴⁰¹

Pirlerin biri (bazı varyantlarda Süleyman Peygamber) düşmandan kaçarken “beni sakla” diye bir ağaca rica eder. Ağaç bağını açar, piri içine alır. Bunlara şahit olan saksağan pirin nerde saklandığını düşmana haber verir. Pir o zaman saksağana “ömrün gaklayarak geçsin, doğurduğunda ağzından doğurasın” diye beddua eder. Pirin bedduası kabul olur.

Ceza⁴⁰²

İki tane çalışkan komsu vardır, evleri ziyaret yeri gibidir fakat komsuların birisinin hürmeti, mertebesi diğerinden biraz daha yüksektir, bundan dolayı diğer komsu onu çekemeyip ona hasetlik yapmaya baslar ancak kötü niyetli kulunu Allahû Teâlâ kendi niyetine göre kötü günlerle karşılaştırır. İki komşu karşılaşır selamlaşırlar, selamlaştıkları anda haset eden komsu bir çubuğa dönüşür, komsusunun kötü ikbaline üzülen iyi niyetli komsu onu yolun kenarında akan suyun yanına sokup gider. Aradan yıllar geçer, çubuk filizlenip büyük bir ağaç olur fakat dalları az, yaprakları seyrek, gülleri çirkin, gölgesi de boyuna göre değildir. Günlerin birinde bir yolcu bu ağaca rastlar ve yorulup ağacın gölgesinde gölgelenmek ister ama gölge yoktur, yaprakların arasından güneşin ışınları vurur, güneş ısınlılarının basını yaktığı yolcu yukarıya bakınca ağacın tepesinde bir tane meyve olduğunu görür. Yolcu bu duruma hayret edip yerinden kalktığı anda meyve yere düşer, Tanrı'nın nimetinden yüz çevirmeyi kibirlilik bilen yolcu ondan tadar ama hiç tadı yoktur, çekirdeğini kırıp içindekini yer ama o da zehir gibi acıdır. O zaman yolcu, “Bu bir haram çubukmuş” der ve oradan uzaklaşır, halk arasında da “Hasedin Bağı Göğörmez, Göğörse de Meyve Vermez” şeklindeki atasözü buradan gelir.

⁴⁰¹ Şerife Seher Erol, “**Türkmen Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2012), s.338

⁴⁰² Şerife Seher Erol, “**Türkmen Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2012), s.410

Abil ile Kabil⁴⁰³

Âdem Ata ile Havva Ana'nın iki oğlu olur, oğullarından birisine Kabil, diğerine Abil derler, Abil çobanlık yaparken Kabil hayatını çiftçilikle geçirir. Günlerin birinde oğlanların ikisi de Allah'a bir şey hediye etmek isterler. Kabil topraktan yaratılan güzel meyveler getirirken, Abil küçücük bir kuzu getirir. Kabil'in hediyesini kabul eden Tanrı, Abil'in yüzüne bile bakmaz. Sinirden dolayı Abil'in yüzü bir ağarır, bir göğerir. Bu duruma hayret eden Tanrı, "Bunda sinirlenecek ne var?" diye sorar. Abil, "Siz benim yüzüme bakmazsanız ne yapayım?" diyerek gönlünü kaldığını belli eder. Tanrı, "İyiliği çok yap, o zaman senin de hediyeni kabul ederim, eğer şer işlere bulaşırsan üstüne lanet yağar, sen de ona batar gidersin, benim nasihatimi tut, her zaman iyi niyetli ol" der. Fesatlıktan kendini alamayan Abil şerden uzaklaşamaz, bir keresinde fırsatını bulup kendi kardeşini öldürür, sonra da namertlik edip onu saklar. Tanrı onun peşini bırakmaz ve ona "Kardeşin gözüküyor?" diye sorar. Abil ise, "Ben onun çobanı değilim ki" diye cevap verir. Katilin bu cevabı Tanrı'yı sinirlendirir ve "Sen büyük günah isledin. Kabil'in kanının döküldüğü topraktan gelen kederli ses beni gece gündüz rahat bırakmıyor. Kardeşine el kaldıran insanın basına lanet taslar yağsın" der. Böylece ağabey Abil'in üzerine olan beddualar onu rahat yosatmaz, divane gibi kendini uzak yerlere sürükler, yalnız ve kıymetsiz bir yaşam sürer.

1.9.2. Mükâfat Motifli Efsaneler

Vezir kale⁴⁰⁴

Bir devletin padişahı, askerleri, serdarları ve bütün cephanesiyle uzak yerlere ava çıkmaya karar verir. Padişah ava çıkmadan önce vezirini yanına çağırıp, ben geri gelinceye kadar, kalenin çevresine cephe yap ki top oku etki etmesin, kus gelirse kanadından, at gelirse toynağından olsun, hiç bir düşmanın kaleyi alamayacağı kadar mükemmel olsun, der. Padişahın emrine uymayanın cezasının darağacı olduğunu iyi bilen vezir, padişahı uğurlar uğurlamaz ise koyulur. Ülkede yedi yasından yetmiş yasına kadar herkes kalenin inşaatında

⁴⁰³ Şerife Seher Erol, "Türkmen Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2012), s.438

⁴⁰⁴ Şerife Seher Erol, "Türkmen Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2012), s.173

çalışmaya başlar. Padişahın korkan vezir, ise geç kalanı, ise yaramayanı diri diri kale duvarının içinde bırakıp pek çok insanın çamurun arasında ölmesine sebep olur.

Kalenin yapımı biter ve çevresine büyük bir kanal kazdırılıp içi suyla doldurulur. Padişah avını tamamlayıp geri gelir fakat kale halkı padişaha kapıyı açmaz. Vezir elçi göndererek, kaleye kendisinin sahip olduğunu ve kendisinin padişah olduğunu söyler. Padişah buna sinirlenir, askerlerine savaş emri verir. Kalenin içinde vezirin askerleri, dışarıdan padişahın askerleri savaşa başlarlar. Padişahın askerleri iyi silahlanmamıştır, vezirin askerleri ise azdır fakat kalenin taşlı duvarları onları iyi korur. Padişahın cephesi yenilir ve padişahın boynuna ip bağlayıp vezirin karşısına getirirler. Vezir kalkar ve esir padişaha eskisi gibi basını eğip selam verir. Vezir padişaha “Padişahım hoş geldiniz. Emrinize ak yüreğimle itaat ettim.

İste tahtınız, iste kaleniz, kaleyi kimsenin alamayacağını size ispat etmiş oldum, der. O günden sonra padişahın kararıyla kalenin ismi “Vezir Kale” olur.

Anev Camisi⁴⁰⁵

Seyit Cemalettin caminin önünde otururken, yanına bir ejderha gelir. Ejderha pirden dağda kalan arkadaşına yardım etmesini ister. Pir, ejderhanın yanına ustasını verir, beraber dağda kalan ejderhanın yanına varırlar. Dağda kalan ejderha bir ceylanı yerken ceylanın boynuzu boğazına takılmıştır. Usta ejderhanın boğazından boynuzu çıkarıp alır. Ejderhalar kendi hazinelerinden püre altın, gümüş verirler. Seyit Cemalettin bu altınlarla Anev Camisi’ni yaptırır. Caminin ana kapısına ejderhanın seklini çizdirir.

Sultanyaz Bey’in Kalesi⁴⁰⁶

Sultanyaz Han büyüdüğünde Buhara padişahı Şahmurat Velnami’nin Ersari tayfasından sürekli haraç aldığı öğrenir. Buhara padişahı sadece haraç almakla kalmayıp, ordusu için yetişkin erkekleri de almaktadır. Sultanyaz da haraç olarak verilmiş olup, orada asker olarak görev yapmaktadır. Bir savaşta Şahmurat’ın etrafını düşmanları sarar, bütün

⁴⁰⁵ Şerife Seher Erol, “Türkmen Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2012), s.183

⁴⁰⁶ Şerife Seher Erol, “Türkmen Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2012), ss. 172-173

askerleri kaçar. Padişahın tek başına kaldığını gören Sultanyaz geri döner, tek başına orduyla savaşmaya başlar ve Şahmurat'ı onların elinden kurtarır. Savaşın sonra Şahmurat onun ismini sorar ve makamına çağırır fakat Sultanyaz gitmez. Padişah görevlilerine Sultanyaz'ı bulup getirmelerini emreder ve görevliler Sultanyaz'ı bulup padişaha getirirler. Sultanyaz, niye gelmediğini soran padişaha, savaşırken sadece görevini yerine getirdiğini, her askerin böyle davranması gerektiğini söyler. Aldığı cevaptan çok etkilenen padişah Sultanyaz'a üç gün mülhet verir, üç gün sonra Buhara'ya gelmesini emreder. Köyüne giden Sultanyaz yaşlı anasıyla bu konuyu istişare eder. Sultanyaz'ın anası padişahın halk için bir şey istemek lazım geldiğini söyler ve oğluna “halkımız zor geçiniyor, yağmacılık çoğaldı, halkı koruyacak, kollayacak bir bey lazım, Buhara padişahından beylik iste, beylik kalesini yaptır, adaletli bey olursan Ersari tayfası daha iyi yaşar” diye öğüt verir. Sultanyaz padişahın huzuruna çıkar ve ondan beylik ve kale yapmak için izin ister. Padişah bu isteği kabul eder ve o zamandan sonra Sultanyaz “Sultanyaz Bey” ismini alır. Sultanyaz Bey, Ersari tayfasından kendisine bir bölük asker alır ve Beylik Kalesi'nin yapılmasını emreder. Dere kenarında yaşayan her erkek her gün eşiğiyle birlikte kale yapımı için çamur getirir ve çoğunluğun gücüyle Beylik Kalesi bitirilir. Sultanyaz Bey, Ersari halkını dış düşmanlardan korur, haraç vermektan kurtarır, halk güzel ve tok yaşar. Onun Beylik Kalesi ise “Sultanyaz Bey'in Kalesi” ismini alır.

Taç Bağışlama⁴⁰⁷

Nedir Şah Hindistan'ın Şahı Muhammet Şah'ı yenip, Delhi şehrine girdiğinde onun hürmetine bir düğün yapılır ve düğüne yurdun bilinen insanları katılır. Düğünde Nedir Şah Muhammet Şah'ın kıymetli taşlarla süslü tacını onun kafasından çıkarıp kendisi giyer ve içine demir koyulup dikilen kendi tacını ise ona giydirir. Taç geniş olduğu için onun burnuna kadar gelir. Muhammet Şah bunun gibi saygı verilmesi üzerine Hindistan'ın 250 yıllık hazinesini Nedir Şah'a bağışlar.

⁴⁰⁷ Şerife Seher Erol, “Türkmen Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2012), s.228

Kırk Kız Ata⁴⁰⁸

Köymen Dağı'nda yasayan çeşitli obaların birinde kırk kız arkadaş vardır. Kırk kız arkadaş adeta kırk kardeş gibidir, her zaman birlikte olurlar, birlikte çalışıp eğlenirler. O yıllarda obaları eşkıyalar basmakta, insanları öldürüp, mallarını yağmalayıp, kıymetli eşyalarını alıp gitmektedirler. Bir gün kırk kız ayrı ayrı işlerle meşgulken obayı eşkıyalar basar. Kızlar bu gelenleri kâfir sanıp onlara görünmek istemezler ve “Bu kâfirler görmesin bizi. Dağ yarılınsın, biz de içinde tasa çevrilelim” diye dua ederler. Koca Köymen Dağı yarılr, kırk kız da içine girer ve orada hepsi birden tas kesilir. Bugün “Kırk Ata Kız” adı verilen bu yerde kızlara benzeyen kırk taş vardır, bu kızların şekilleri de taş kesildikleri zaman yaptıkları işleri gösterir. Tasların kimi yemek pişiren kıza, bir başkası çamaşır yıkayan kıza benzemektedir.

Yemek pişiren kızın kazanı da tasa çevrilir. Günümüzde bu kazana tepeden devamlı olarak su damlamaktadır, bu damlalar kızların gözyaşlarıdır. Orada bulunan mezar da kızların babalarının mezarıdır.

Kim Nasıl Han?⁴⁰⁹

Uzak boz kırlardan yola çıkan develi, yaşlı Kazak adam, Hive kalesine doğru gider. Develi, yaşlı Kazak adamı, herkes görür, o her karşılaştığı adama “Hanın yanına gidiyorum. Hana bir arzım var” der. Yaşlı Kazak adamla ilgili haber hanın kulağına da ulaşır ve onun için dokunmazlık ve takip etme fermanı çıkarır. Yaşlı Kazak, devesiyle şehre girip devesini hanın köşküne doğru sürer. Madreyim Han onu uzaktan izler. Develi Kazak, “Han ağa ben bir rüya gördüm! Han ağa ben bir rüya gördüm!” diye, bağıra bağıra gelir. Korumalar onu durdurmak isterler, köşke deveye girilmeyeceğini anlatmaya çalışırlar ama yaşlı adam dinlemez. Hanın yanına gelen Kazak ihtiyar, devenin üstünde oturduğu yerden hana bir rüya gördüğünü, rüyasında her tarafa saldıran bir kurt gördüğünü, sonra bir tilki gördüğünü, sonra da çok kahkaha duyduğunu söyler. Han anladığını söyler ve köşke neden deveye girdiğini sorar.

⁴⁰⁸ Şerife Seher Erol, “**Türkmen Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2012), s.210

⁴⁰⁹ Şerife Seher Erol, “**Türkmen Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2012), s.216

İhtiyar, “tahtımdan inmek istemedim” diye cevap verir. Han bu kez de yazın bu sıcağında neden kürk giydiğini sorar. İhtiyar, “kaderi önceden bildiğim için” diye cevap verir. Han, ihtiyara nereye gittiğini sorar. İhtiyar, “sevap kazanmaya” diye cevap verir. Han, develi Kazak ihtiyara güzel hediyeler verip saygıyla uğurlar. Hanın yanındakiler neyin ne olduğunu anlayamazlar ve hana bunun nedenini sorarlar. Han, “O, ülkedeki en akıllı adam. Direk yüzüme söylenemeyecek sözleri söyleyip gitti. Onun kurt dediği biziz. Her tarafa çapulculuk yapmamızı bir kurda benzetti. Bizden sonra tahta gelecek kişi tilkilik ile yani hile ile kendi tahtını korur. ‘Tilki gördüm’ demesinin anlamı budur. Ondan sonra tahta çıkacak kişi de rezil olup tahtını bırakır. ‘Çok kahkaha duydum’ demesinin yorumu da böyledir.” diye açıklar. Hana ihtiyarın deveden inmemesinin sebebini sorarlar. Han, “Hanların hepsi ne yapıp ne edip tahtı bırakmamaya çalışmaktadır. O bunu söyledi. Yazın kavurucu sıcağında kalın kürk giymesinin nedeni de yarın belli olur.” diye cevap verir. Ertesi gün develi yaşlı adamın gittiği tarafta hava birden bozulur, mevsimin yaz olur. Bu olaydan sonra insanlar o develi yaşlı adamın ferasetine inanırlar. İmasına rağmen çok büyük rüzgâr çıkar, çok yağmur yağar.

Köpeğe Dönüşen Baba ve Oğul Hakkında Bir Rivayet⁴¹⁰

Türkmenlerde “Baban it ise, sen de yal ye” diye bir söz vardır. Bir veli kul bir gün birine “İt olup havlayasın” diye beddua eder. Allah’ın kudreti ile o kişi köpeğe dönüşür. Onun oğlu, köpeğe dönüşen babasını kapısının önünde besler. İnsanlar uyuduktan sonra oğlu, köpeği yıkayıp, tarayıp bir yalakta onunla beraber yemek yer. Yedi yıl boyunca köpekle beraber yatıp kalkan oğul, onunla birlikte yemek yer. Veli, kuloğlunun ihlâsını görünce köpeği tekrar insan sıfatına dönüştürerek, “Sen yaptığın işler sebebiyle bu dünyada it gibi yaşamalıydın, ama sen çok iyi bir oğul yetiştirmişsin. O yüzden Allah seni yine insan sıfatına çevirdi” der.

⁴¹⁰ Şerife Seher Erol, “Türkmen Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2012), s.358

1.10. Karakalpak Efsaneleri

1.10.1. Ceza Motifli Efsaneler

Baykuş (Muradhasıl)⁴¹¹

Eskiden devleti geniş, itibarı çok olan, akıllı, bilge ve zengin bir bey yaşarmış. Bu beyin Tanrı'dan dilediği, canı gibi sevdiği biricik oğlu vardır. Oğlan büyüdükçe yaramaz ve şımarık olur. Ana- babasına kulak asmayan, büyük sözü dinlemeyen, kendi bildiğini okuyan biri olup çıkar. Aradan yıllar geçer, beyin karısı bir kız çocuk dünyaya getirir. Bu kız da büyüyünce, ana -babasının sözünü dinlemeyen, ama ağabeyinin sözünden çıkmayan tuhaf huylu biri olur. Ana-babaları bunları okutup, din eğitimi aldirmaya çalışırsa da bir sonuç alamazlar. En sonunda ana babaları onlara ağır sözler söyleyerek, kötü davranmaya başlar. Bu duruma çok sinirlenen çocuklar; “kendi yerimize gitsek, kus olup uçsak” diye düşünüp, birbirine sarılarak dertleşmeyi huy edinirler. Onların düşündüklerini anlayan bey; “Allah, söylediklerinizi başımıza getirsin!” diye ilenerek, Allah'a yalvarır;

- Ey Yaradanım! Evlatlarım, kendi kafalarına uyup, bildiklerini okuyan, anne ve babasına hiç önem vermeyen kötü çocuklar olup çıktı. Artık sen bunlara doğru yolu göstermezsen, biz bir çare bulamayız, diye yakarır.

Yaradan Tanrı;

- Ben cezalandırırım. Tek dileğin kabul oldu, diye cevap verir. Evlatlarına karşı tamamen soğuyan bey, tepesi atmış bir halde evine dönünce, aksi çocukları;
- Yine bize bağırarak, bu yüzden kuş olup kaçalım, diye bağırırlar. Bunları duyan bey sinirli bir şekilde;
- Ey baykuşlar! Evden de mi bıktınız, muradınıza hasıl olun, der. O zaman akıl almaz bir olay meydana gelir. Alaca karanlık basınca evin içinde beyin kızı ve oğlunun yerine; gözü keskin, görünüşleri insan “yüz”üne benzeyen bir çift kuş ortaya çıkar ve bu kuşlar kanat çırparak uçup giderler. Köylerden uzakta insan ayağı değmemiş yaban yerlere vararak, köhne damlara yuva yaparlar. Halk, bu nasıl kuş diyerek şaşırır.

⁴¹¹ Pınar Dönmez Fedakâr, “Karakalpak Efsaneleri (İnceleme-Metinler)” (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2008), s. 385

İnsanlar, aslını Tanrı'ya sorarlar.

Tanrı o zaman;

- Bunlar çocuklarına beddua eden beyin oğlu ve kızı, diye cevap verir. “Beyin oğlu”, “beyin kızı” zamanla “bayulu (beyoglu)”, “baykız (beykızı)” sonra da “baykuş (baykuş)” olmuş ve her bölgede cinsine göre farkı söylenir olmuş. Beyin kendisi ise bunlara “muradhasıl (muradına eren)” demiş, fakat bu uğursuz bir ad olarak bilinir ve çok kullanılmamış. O zamandan beri bütün halk arasında “bayıvlu (beyoglu)”, “baygız (beykızı)” ve “baygus (baykuş)” adları sık kullanılır olsa da, “muradhasıl (muradına eren)” adı seyrek olarak kullanılmış, fakat bu kus kendi ettiği ayıptan utandığı için insanların kalabalık olduğu yerlere gelemeyen, yerleşim yerlerinden uzakta yaşamış.

Eğer insanların yoğun olarak yaşadığı yere yuva yaparsa, insanlar onun yuvasını bozar. Bu kuş, kimin evinin tepesine konup ötsen, o evde yas olurmuş. Bu yüzden onun sesini duyan insanlar, “Kaygılı, kötü haber getirme!” anlamında, “Hak söyle, hak söyle!” diye kötülükleri engelleyerek, Tanrı'dan iyi haberler, sevinçli olayların haberini bildirmesini dilemiş. Böylece beyin çocukları, insanlardan uzakta yaşayan boş boğaz bir kuşa dönüşmüş.

Domuz (Kara Geyik)⁴¹²

Çok eski zamanda, Donas adlı bir balıkçı vardır. Bir gün Balıkçı Donas, insanoğlunun yardımcısı Hızır İlyas Baba'ya rast gelir. Donas, tuttuğu balıkları sırtına alıp, evine dönmeye hazırlanırken, Hızır Baba, Donas'ı sınamak için;

- “Bahadırın üzengisi, balıkçının oltası” denir. Evimde, çoluk çocuğum aç! Bana biraz balık versene, diyerek yardım ister.

Donas;

- Yok, ihtiyar! Heybemde senin düşündüğün gibi balık yok! Başka bir şey var, diye yalan söyler. Baba, balıkçının atası yaşındaki adamı aldattığını anlayarak; arkadaki taş olsun, tattığın haram aş olsun, insanoğlu sana düşman olsun, bastığın yer pislik olsun, üstün başın kir olsun, tiksindiğimiz Donas olsun! İnsan değil hayvan, Donas değil domuz olasın! diye beddua eder ve elleriyle yüzünü sıvazlayıp uzaklaşır.

⁴¹² Pınar Dönmez Fedakâr, “**Karakalpak Efsaneleri (İnceleme-Metinler)**” (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2008), ss. 398-399

Koşarak diğer hayvanların arasına karışan bu hayvanı, insanlar donas olarak değil, domuz olarak adlandırır. Müslümanlar, beş nedenden dolayı domuzun etinden iğrenirler. Bu nedenlerden ilki, domuz kendi pislediği suya girer. İkinci neden, domuz pislediği bu suyu içer. Üçüncü neden, kendi yavrusunu yer. Dördüncü neden, domuz etini yiyen insanın eti ile derisi arasında kurtçuklar oluşur ve bütün vücudu kaşınır. Beşinci neden ise, domuz etini çiğ olarak yiyen kişi, kötü kokar. Bu kötü kokuyu fark edenler, oradan uzaklaşır. Bu yüzden [domuz etini çiğ olarak yiyen] insan; sarımsak, soğan gibi kötü kokulu bitkileri [de çok yemek zorunda kaldığından, nefesi kötü kokar.]

Sığır gibi yassı burunlu domuz, hem korkaklığıyla insanları ürkütür, hem de insandan korkup kaçır. Bu nedenle domuz “şoşka”, domuz yavrusu ise “şoşık, şojık” olarak adlandırılır.³² Bundan dolayı, güyâ, domuz, şoşga ya da karageyik diye de adlandırılmış! Bu hayvan, Hızır Baba'nın bedduası nedeniyle çabuk ürer olmuştur.

Kara Domuz (Kara Şoşka)⁴¹³

Kara domuzun, insandan hayvana dönüştüğünü anlatan bir efsane vardır. Domuz, eskiden bir balıkçıdır.

Bir gün balıkçı avladığı balıkları bir torbaya koyar, torbasını da sırtına atıp [evine dönerken], karşısına Hızır çıkar. [Yaşlı bir adam kılığındaki] Hızır, balıkçıdan biraz balık ister.

Balıkçı;

- Amca, sırtımdaki balık değil, der. Balıkçının [göz göre göre] yalan söylediğini anlayan Hızır, kızgınlıkla;
- Arkadaki balıklar taşa dönsün! Ömrünce sırtında taşı, bataklık yerlerde bağırarak dolaş, diye beddua eder. Bunun üzerine balıkçı kara bir domuza dönüşerek, gölün kıyısındaki [bataklık yerlerde] yaşamaya başlar.

⁴¹³ Pınar Dönmez Fedakâr, “**Karakalpak Efsaneleri (İnceleme-Metinler)**” (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2008), ss. 389-390

Pırsık (Kedi)⁴¹⁴

Eskiden yiğitliği ve zenginliğiyle nam salmış bir bahadır vardır. Bu yiğidin bunca şöhretine rağmen yerine gelmeyen bir dileği vardır. Çocuğu olmayan yiğidin bütün istediği, habercilerin “Çocuğun oldu!” haberini getirmesidir. Bir çocuk sahibi olmak için bütün ömrünü harcayan yiğit, çok acı çeker, nice evliyalara gider, ama ne kadar yatır, evliya gezse de ziyaretleri kabul olmaz. Mezar ziyaretleriyle gününü geçirse de isteğine kavuşamaz. Altı dam dolusu değerli taş, altı tane hayvan sürüsünden oluşan servetini bırakacak kimseyi bulamayan yiğit, evlat hasretiyle hep kederlenir. Onun bu halini gören kardeşleri ve yakınları düzenledikleri bir toplantıda, ona bir çocuk bulup getirmeye karar verirler. Kardeşlerinin fikrini makul bulan yiğit, bu öneriyi kabul eder ve uzak bir akrabasının çocuğunu evlat edinir. Evlat edindiği çocuğun bir dediğini iki etmeden, bolluk içinde büyütür. Çocuk büyüdüğü zaman üvey evlat olduğunu öğrenir ve üvey anne ve babasından uzak bir yerde evini kurar ve babasına yabancı bir kişi gibi davranır. Kendi çıkarını kollayan bir “pırsık”⁴⁸ olan, ama diğer taraftan da büyüklerinin ve babasının sözünden çıkmıyormuş gibi görünen [bu ikiyüzlü] çocuğa, babası lanet eder.

Genç;

- Sonunda beni kendinden uzaklaştırdı, diyerek kendi payına düşen malları almak için ısrar ederek, bunu için akrabalarından yardım ister. Boyundan büyük işlere girişerek, arkasından iş çevirmesi babasını üzer. Yoksullarla alay edip, kimi görse dalga geçmesine ve kendisine hiç toz kondurmamasına rağmen, babasının yanında gayet sakin ve uysal biri gibi davranır.

Kendisini ne kadar “pırsık” biri gibi gösterse de, babası ikna olmaz. Üstelik babasının adını kullanarak herkesten yardım dilendiğini öğrendiğinde tüyleri diken diken olmuş bir halde;

- Ey şerefsiz adam! Gözün bunca zenginliği görmedi de, dilencilige mi başladın?

İtten türemiş desem, itin ölüsü bile senden kıymetli! Ahmaksın, akılsız! Böyle “pırsık” olacağına, bir hayvan olsan daha iyiydi, diye beddua eder.

Boğazından çığlık gibi bir ses çıkar, yer, gök duman içinde kalır. Duman dağıldıktan sonra tırnakları diken gibi, bıyıkları dikenli ot gibi bir hayvan ortaya çıkar.

⁴¹⁴ Pınar Dönmez Fedakâr, “**Karakalpak Efsaneleri (İnceleme-Metinler)**” (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2008), ss. 402-404

“Baba bedduası ok gibidir” sözüne uygun olarak, bu hayvan babasının bir bedduasıyla bu hale gelir. Babasının sözüyle bu hale gelen bu hayvana, insanlar “kedi”(“pısık”, “pısık”) adını verir. Zamanla “pısık” adı daha az söylenmeye başlanırken, bazı yerlerde “pisek” adı verildiği de görülür. Yeni doğmuş kedi yavrusunun gözü uzun bir süre açılmaz. Bu nedenle “kör” (“sokır”) adını alır. Biraz büyüdükten sonra ise “açıkgöz” (“pisigey”) adı verilir. “Kedi yavrusunun gözlerinin uzun süre kapalı olmasının nedeni, aldığı baba bedduasıdır ve oğlunun görgüsüz davranışları üzerine, babasının ettiği bedduanın sonucudur.” denir. Kedinin gözlerini kapatarak yemek yemesi ise onun görmemişliğinin belirtisidir. Kedi yaşadığı evdeki insanların hepsinin ölmesini ister; “Eğer herkes ölürse, yemeğin hepsini yalnız ben yerim!” diye düşünür. Kedi, öteki dünyada sorguya tutulup;

- Sahibin sana nasıl baktı, diye sorduklarında;
- Bana yiyecek vermedi, aç bıraktı, sokağa attı, sopayla vurdu, diye kötüler.

Köpek ise aç kalsa da, dayaktan ölse de bunların birini bile söylemez, denir. Dahası kendi sözünü yalanlayarak, sahibini över. Kediye sonsuza kadar cehennemde yanmaktan da köpek kurtarmıştır. Uyuklamakta olan peygamberin boynuna dolanan yılanı, köpeğin haber vermesi üzerine çekip alarak, gözünü oyan kedi, peygamberin dikkatini çekmiş ve peygamber onun sırtını okşamıştır. Kedilerin yüksekten düştüklerinde, sırtlarının üstüne düşmemelerinin ve daima dört ayaküstüne düşmelerini sebebi peygamberin merhametidir, denir. Peygamber kedinin sırtını okşadığında, hayvan [kötü huylarından kurtularak] düzelmiştir.

Müslümanlar, kedinin açgözlülüğünü öğrendikten sonra çoğunlukla kedileri beslerler, ama evde bakmayı hoş karşılamazlar. Kendi servetini tepen kedinin, hayvana dönüşmesinin sebebi, kendisine yardım eden insanın sözünden çıktığı için babasının bedduasına uğramasıdır, denir.

İbibik Kuşu⁴¹⁵

“Peygamberimizin çok güzel bir kızı varmış. Onu çok sevdiğinden şımartmış. Şımarık, edepsiz kız, bir gün babası bir yerden döndüğü sırada kapıda oturup saç taramaktaymış. Babası gelmesine rağmen o, halini bozmadan saçını taramaya devam etmiş.

⁴¹⁵ Pınar Dönmez Fedakâr, “**Karakalpak Efsaneleri (İnceleme-Metinler)**” (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2008), s.448

O zamanlarda kadınlar, örtüsüz dolaşmaz; başlarını örterlermiş. Bu yüzden peygamber, ona çok kızmış ve:

- O altın tarağın başına yapışıp kalsın, diye onu kargışlamış. Kız, hemen o an ibibik kuşuna dönmüş ve pırr diye uçup gitmiş. ‘Baba kargışı oktur’ derler. Sonra peygamber çok pişman olmuş, ama hiçbir faydası olmamış.

O tarağı, ibibiklerin başında bugün de görmek mümkündür. Tam tepesinde güzel bir şekilde süs gibi durmaktadır.”

Hekke, Savıskan (Saksağan)⁴¹⁶

Eskiden Savıskan, bir çobanın oğluymuş. Köylüler, koyunları kurttan, kuştan koruma görevini Savıskan’a verirlermiş. Savıskan, sürünün basında bekçilik yapar. Savıskan, çok dikkatli ve avcı sezgilerine sahip olduğu için hayvanları gütmek için daima o gönderilir. En küçük bir sesi dahi duyan Savıskan, yırtıcı hayvanların sürüye yaklaştığını kulak kabartarak hemen anlar.

Savıskan, her gün yerine getirdiği bu görevden sıkılır ve çobanları kandırarak [eğlenmeye] karar verir. Böylece, korkmuş bir şekilde köye doğru dörtlü at sürerken;
- Koyunlara kurt saldırdı! Koyunlara kurt saldırdı! Acele edin, koyunları dağıtıp, peslerine düştü, diye bağırarak insanları derin uykularından uyandırıp, sabah sabah herkesi telaşa düşürür. Bağıra çağıra dolaşıp herkese haber verir. Onun sözüne aldanan çobanlar derhal harekete geçip, koşturarak sürünün olduğu yere vardıklarında hayvanların sakin sakin durduğunu görürler. Ters tarafa doğru hareket ederek, sakin sakin yayılmakta olan koyunlar her tarafa dağılmıştır, ama sürü tamdır. Savıskan’ın yalan söylemesine çok kızan insanlar, geri dönerler.

Bir süre Savıskan, insanları yine böyle daha kandırarak, boşuna telaşlanır. Halkın güvenini kaybeden Savıskan, günlerden bir gün, gerçekten sürüye bir kurdun saldırmakta olduğunu görür, canını kurtarmak için kaçarken;

Koyunlara kurt saldırdı, diye bağırdıysa da kimse onu dinlemez. Ona gider, buna gider, ama kimseyi inandıramaz. En sonunda yorulur ve kurtları kaçırmak için kendisi uğraşır, fakat bunu başaramaz. Pek çok koyunu kurtlar parçalar, bir kısmını yaralı bırakır,

⁴¹⁶ Pınar Dönmez Fedakâr, “**Karakalpak Efsaneleri (İnceleme-Metinler)**” (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2008), s. 332

bir kısmını ise götürür. Köylüler, baslarına gelen bu felaketi sonradan öğrenince; “Ah sen görürsün!” diyerek dövünürler. Savıskan’ın daha önce söylediği yalanlar karsısına çıkar ve kimse onun yaptıklarından hoşnut olmaz.

Savıskan, bu olaydan sonra da yalan söyleme huyundan vazgeçmeyerek, insanları aldatmaya devam eder. Onun bu huyunu bilmeyenleri kandırır. Savıskan’ın yalancılığı herkes tarafından öğrenilince, ona “Hekki” denmeye başlanır. Onun adı, düzenbaza, dolandırıcıya ve yalancıya çıkar.

En sonuna bedduaya uğrayarak bugünkü sekline, [yani saksagan kuşuna]dönüşür. “Hekki” adı da değişerek “Hekke (Saksagan)” seklini alır ve bu adla çağrılmaya baslar. “Hekki” adının yanında, saksaganın asıl ismi olan “Savıskan” da kullanılarak, onun kötü davranışlarının unutulmaması sağlanmıştır.

Kaplumbağa⁴¹⁷

Eskiden açgözlü, cimri bir tüccar vardır. Bu tüccar çok zengin olmasına rağmen, daha çok para kazanmak için insanların hakkını yer.

Bir gün müşterileri, tüccarın terazisinin kefesiyile oynayarak, haksız kazanç sağladığını anlar. Halk, cimrilikten vazgeçmeyen hırsız tüccarın terazisinin kefesini tarttırmak için kadıyı çağırır. Kadı, tüccarı sınamak ister ve dikkat çekmeyecek şekilde sıradan biri gibi giyinerek, tüccardan alış veriş yapar. Kadı dikkat edince, tüccarın tasları değiştirdiğini ve kadının payına düşenlerden birazını kendine ayırdığını görür. Tüccar, kendine ayırdıklarının parasını da kadıdan isteyince, buna çok kızan kadı:

- Hey kurbağa başlı, bir şeyden haberin yokmuş gibi adamın yüzüne gözünü dikip bakacağına, önündeki terazinin tasını düzeltmeyecek misin? Memleketin nasibini keseceğine, kurbağa gibi bağırarak, şu iki tasın altında kalman daha iyi, diyerek beddua eder.

Ansızın, herkesin gözü önünde şaşırtıcı bir olay meydana gelir ve hilekâr tüccarın oturduğu yerde biçimsiz kaplumbağa ortaya çıkar, tüccar yok olur. Tüccarın kaplumbağaya dönüştüğünü anlayan insanlar, hayret verici olayın şahidi oldukları için sevinerek evlerine dönerler.

⁴¹⁷ Pınar Dönmez Fedakâr, “**Karakalpak Efsaneleri (İnceleme-Metinler)**” (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2008), ss. 398-399

Bundan sonra, açgözlü tüccar kaplumbağaya dönüşerek, sonsuza kadar bir hayvan olarak kalır, fakat kaplumbağa yine de açgözlülüğü bırakamaz, insanların çoğalmasını kışkandığı için hastaların derdine deva olan ve insanları gençleştiren mergiya otunu dilinin altında saklarmış. Bu otu [dilinin altından] almak için, kaplumbağanın yuvasını bulup girişini çalı çırpıyla kapatmak gerekir. Kaplumbağanın çalı çırpıyı geçememesi gerekir. Çalılar, içeri girmeye çalışan kaplumbağanın ağzına batar. Hayvan, dilini çıkarmak zorunda kalınca, ağzındaki ot, çalılara takılır ve çalıdan yapılan engel kaldırılır. O sırada mergiya otu alınır ve tosbağa aldatılmış olur. Sonunda insanlar, bu yolla kaplumbağanın hakkından gelmeye karar verirler.

1.10.2. Mükâfat Motifli Efsaneler

Baykuş ve Süleyman Padişah⁴¹⁸

Süleyman Padişah, Duhtar adlı güzel bir kıza âşık olur. Kız Süleyman Padişah'la evlenmek için iki dileğinin yerine getirmesini ister.

Kız;

- Birinci dileğim; şurada bir ejderha var, onu öldüreceksin. İkinci dileğim ise; su derenin üstüne kuşların tüyünden bir köprü yapacaksın. Eğer bunları yapmayı başarırırsan seninle evlenirim, der.

Süleyman Padişah bu istekleri yerine getirmeyi kabul eder. Padişah, önce ejderhayı bularak öldürür ve böylece kızın ilk isteğini yerine getirmiş olur. Simdi ikinci şartı yerine getirmeye geçer. Tüylerini yoldurmak için ilk gelen kuş yarasadır, bu kusun tüylerinin tamamı hemen yolunur. Yarasanın tüysüz olması bundandır. Huzura çıkma sırası baykuştadır fakat baykuş gelmez. Padişah haberci göndererek baykuşu huzuruna getirtir.

Süleyman Padişah, baykuşa;

- Huzuruma çağırdığım halde neden gelmedin, diye sorar.

Baykuş;

- Ben derin düşüncelere dalmıştım. O nedenle gelemedim, der.

Bunu duyan Padişah;

⁴¹⁸ Pınar Dönmez Fedakâr, “**Karakalpak Efsaneleri (İnceleme-Metinler)**” (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2008), s. 387

- [Madem derin düşüncelere dalmıştın, su soruyu cevapla bakalım!] Dünyada ölü mü çoktur, diri mi, diye sorar.

Baykuş;

- Tabi ki ölüler daha çoktur, diye cevap verir. Padişah, bunun nedenini sorunca:

Baykuş;

- Güneş doğduktan sonra uyumaya devam edenleri de, ölüden sayıyorum, diye cevap verir.

Doğru cevabı alan Padişah bu defa;

- Dünyada kadın mı çoktur, erkek mi, diye sorar.

Baykuş;

- -Tabi ki kadınlar çoğunluktadır, diye cevap verir. Padişah, neden bu şekilde düşündüğünü sorunca, baykuş;
- -Kadının sözünü dinleyen, onların isteklerini yerine getiren erkekleri de kadından sayıyorum, diye cevap verir.

[Bir kadının sözüyle hareket etmekte olan] Süleyman Padişah, bu sözün üstüne söz söyleyemeyerek, baykuşa yenildiğini anlar ve tüylerini yolmaktan vazgeçer.

Böylece baykuş, diğer kuşları da kurtarmış olur.

İyt (Köpek)⁴¹⁹

Köpek, eskiden bir hocanın oğluymuş. Babasının kulağına ezan okuyarak koyduğu asıl adı “Sak”tır. Sak’ın öz annesi ölünce babası, daha önceden büyücülük yapmış olan güzel ve genç bir kadınla evlenir. Üvey annesi, Sak’a sık sık kızar, ikisinin yıldızı barışmadığı için ve de kendinin doğurmadığı bu çocuğu hiç sevmez. Yeri geldiğinde onu eve sokmaz, daha yası küçük olan çocuğa ağır işler yaptırıp, yerine getirmesi zor görevler verir. Böyle davranarak çocuğu insanlara rezil edip, gözlerine kötü göstermek ister, fakat Sak, verilen görevleri aksatmadan yerine getirir. Üvey annesi, Sak’ı geceleyin koyunlara bakması için ağıla göndererek, çocuğu uykusundan eder. Ağılın çevresinde anasından ayrılan küçük kuzulara koruyuculuk ve bakıcılık yaptırır. Gündüz oyundan, gece uykudan ayrı kalarak yorulan Sak, yine böyle bir günde baktığı kuzulardan birini yırtıcı bir kuşa kaptırır.

⁴¹⁹ Pınar Dönmez Fedakâr, “**Karakalpak Efsaneleri (İnceleme- Metinler)**” (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2008), ss. 393-395

Kuzuların telef olması Sak'ı sıkıntıya sokar. Karısının sözüyle oğlunun çok suçu olduğunu zanneden hoca, bu küçük suçtan dolayı onu kırk kamçı vurdurarak cezalandırır ve tekrar cezalandırma isini karısına bırakır. Üvey anne, çocuğu dövmele yetinmez. Kendisine karşı çıkan Sak'ın yüzüne üç defa kül atarak, onu bilinmeyen bir yaratığı çevirip, sonsuza kadar hayvan olarak kalması için büyü yapar. Hoca ise, oğlunun, köpeğe dönüşmesinin sebebini anlayarak, yaptıklarına pişman olur; “Ah, vah!” demek yerine “Ay, iy, it!” diyerek üzüntüsünü ifade eder. Bunu duyan halk, Sak'ın babasının söylediği bu sözden dolayı, bu yaratığa “it” demiştir.

Hilekâr karısının tersliklerine ve dayağına katlanan köpeğe, babası da eziyet eder. “İt oldu!”, “İt azabı verdi!” sözleri de buradan kalmıştır. Köpek, bütün zorluklara dayanır “Köpek gibi” sözü de bu anlama gelir. O sırada insanlar, koyunun yanı sıra yabani hayvanları evcilleştirip, büyük ve küçükbaş hayvan sürülerini oluşturmaktadır.

Köpek de, eskiden bir insan olduğu için, insanların bakıp büyütmesine çabuk alışarak, insanların koruyucusu olur. Köpeğin halk tarafından sevilmesi, üvey annenin hoşuna gitmez ve kocasını kandırarak, köpeği ıssız bozkıra götürüp bırakmasını sağlar. “Köpek vefa, kadın cefa” sözü de bu olay üzerine söylenmiştir.

Köpek, iyi kötü büyüdüğü yerden ayrıldıktan sonra, köydeki sürülere hırsızlar ve yabani hayvanlar dadanır ve bu nedenle halkın huzuru bozulur.

İnsanoğlundan ayrılan köpek, ıssız bir halde gezerken ormandaki diğer hayvanlarla karşılaşır, onlarla dost olur. Bir gün hayvanlar bir araya gelerek, kendi aralarında konuşurlar. Amaçları dünyadaki en akıllı, en güçlü, her isin püf noktasını, adabını, usulünü bilen hayvanı tespit etmektir.

Kalabalığın içinde söze başlayan hayvanlar kralı aslanın danışmanı kaplan;

- Bu dünyada en akıllı, en becerikli kimdir, diye sorar. “Nasıl yapıp da hayvanlar kralına yaranmaya çalışsam” diye düşünen hayvanlar, birbiri ardına söz alıp, aslana yaranmak için onun yüceliğini, akıllılığını dile getirip, dalkavukça sözler söylerler.

Toplanmış olan hayvanların ortasına gelen tilki, kuyruğunu sallayarak;

- O, Tanrı'nın herkesten farklı olarak yarattığı, hepimizin lideri, herkesin sevdiği bu âlemde sizin kadar hâmi, akıllı bilge, gönlü zengin, güçlü ve becerikli üstat bir taht sahibi daha yoktur.

Sizi ezelden beri hayvanların krallığına layık gördüğümüz için, bu payeyi de size teklif ediyoruz. Siz; adaletiniz, yüce gönüllülüğünüz ve bilgeliğinizle bize örnek oldunuz. Daima

bizim koruyucumuz olun, diyerek aslana dalkavukluk eder ve onun bütün dünyadaki en iyi yönetici olduğunu söyler.

Onun ardından söz alan dalkavuklar da tilkinin “dolup taşarak” söylediği sözleri onaylar ve aslanın faziletlerini sayıp, onun önemini anlatarak hayvanlar kralını överler. Yalnız bu gösterişli meclisten uzak duran zavallı köpek, kendini uzak tutup, fark edilmeden, sessiz sedasız bir kenarda yatar. Köpeğin yalnız basına durmasından ve giderek hararetli bir tartışmaya dönüşen meseleye ilgisiz kalmasına kızan aslan;

- Hey Nokay! Sen niye herkes gibi fikrini söylemiyorsun? Yoksa onların düşüncelerine katılmıyor musun? der. Köpek;
- Evet, onların söylediklerine tam olarak katılmıyorum! Çünkü ben bu dünyada yaşayan varlıkların en akıllısının, kendi gücüyle hepimizi idare edebilme becerisine sahip olan insanoğlu olduğunu düşünüyorum, diyerek lafı dolandırmadan, açıkça fikrini söyler.

Köpeğin açık sözlülüğü ve hayvanlar kralının isteğini yerine getirmemesi nedeniyle aslan, onu ormandan kovması için kaplana emir verir. Bunun üzerine hayvanlarla arası bozulan köpek, insanların arasında döner ve daima insanlara bağlı kalır.

Eskiden, Tanrı'nın kudretiyle huma kuşuyla köpeğe nikâh düşer ve köpek cinslerinin hepsi ikisinden türer. Rüzgâr gibi hızlı, kartal gibi akıllı huma tazıları da buradan türer. Atmaca ise, huma kuşu ve köpeğin kuşlar arasında devam eden soyundandır. Köpeğin büyüdüğü eski memleketindeki halk [oraya] “İteli”, [kendisine ise] “İteli” der, ayrıca “Sak Yurdu” adını da verir

İteli halkının lideri, memleketin sırtı yere gelmeyen yedi pehlivanını suçlu duruma düşürüp, hainlik ederek onları yurttan kovar. Hepsi de birer avcı ve kahraman olan bu yiğitlere, yol boyunca bir çoban köpeği eşlik eder. Yolculuğun sonunda uzaktaki dağlara varan kabile, dik yamaçların arasındaki bir mağaraya yerleşir ve burada üç yüz yıl yasar.

Pehlivanların yardımcısı olarak yaşayan köpek, onlar için tavşan avlayıp, kuş yakalar. Yiğitleri düşmandan koruyup, açlıktan ölmekten kurtaran köpeğe karşı insanoğlunun sevgisi biraz artar ve [bu nedenle insanlar] “Köpek yedi hazineden biridir” sözünü evlatlarına vasiyet eder. Köpeğin “On İki Hayvanlı Takvim”e dâhil edilmesi de bu sevginin delilidir. Çobanların, “Sak Kulak” diye çağırılan köpeklerin daha dikkatli olduğuna inanmaları ve onlara kendi taslarından su içirerek hürmet etmelerinin de sebebi budur.

Köpeğin uluması endişe ve kötü haber işareti sayılır. Eğer, bir insan köpek tarafından ısırılırsa, basına istenmeyen olayların geleceğine inanılır.

Eğer, iki âşığın arasından bir köpek geçerse, köpek “muhabbet elçisi” olarak kabul edilir. Demir tasmalı köpeğin vücudunun sihirli sırları olduğuna ve bu özelliklerinden dolayı ahirette tekrar insan sekline döneceğine inanılır. Bazı yerlerde çobanların, köpeği kefene sararak gömmesinin sebebi de budur.

1.11. Yakut Efsaneleri

1.11.1. Ceza Motifli Efsaneler

Kuzgun, Horinlerin İlahıdır⁴²⁰

Horinlerin ilahı kuzgundur. Onun Ala Suorun’un oğlu olduğunu söylerler. O çok açgözlüymüş, gördüğü her şeyi yermiş, bu yüzden onu cezalandırmışlar. Onu bu günkü yeryüzüne indirmişler. Eskiden sonbaharda, kışa doğru kuzgun hiç kimsenin yaşamadığı bir yerde aniden doğum yaptıktan sonra donmak üzere olan kadına bir çakmak getirmiş. Çakmağın yardımıyla kadın ateş yakmış, ısınmış ve evine ulaşmış. Bu kadından Horinlerin atası olan oğlan doğmuş, bu oğlandan Horinler oluşmuş. Horinler derler ki:

“Bizim dedemiz görünmezi bilir, görünmezi görür!”. Onlar ateşi beslerken kuzguna da yiyecek verirler. Ona “İlahımız, dedemiz!” derler. Onlara göre, kuzgun iyi hayvana, şanlı boya başlangıç verecek insanın doğacağını önceden görmüş, bu yüzden de çakmağı alıp yeryüzüne inmiş.

108. Hayvanın Ölümüne Neden Olma⁴²¹

Günün birinde Kyusteh, Terbeet- Mihail’in evine gelir. Onun karısı cimriliğiyle tanınmış. Şaman ondan et haşlamasını ve ikram etmesini ister. Kadın etin yokluğunu bahane eder. Şaman buna karşılık şöyle der: “Eh, o zaman biraz bekle, sizde et olacak!”. Bu sözlerle birlikte şaman çıkar gider. Onun gidişinden sonra onların boğası ve ineği ölür.

⁴²⁰ Muvaffak Duranlı, “**Yakut Efsaneleri**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2004), ss. 461-462

⁴²¹ Muvaffak Duranlı, “**Yakut Efsaneleri**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2004), s.471

1.11.2. Mükâfat Motifli Efsaneler

İlah Aladoğan⁴²²

Eskiden Enge adında bir ihtiyar, karısı ve oğluyla birlikte yaşıyormuş, çocukken yayla oynayan bu oğlan ergenlik yaşına ulaşmış. Yaşlı adamın hiçbir şeyi yokmuş, o avcılıkla geçiniyormuşmuş. Günün birinde büyük bir açlık olmuş. Av başarısızmış, onların açlıktan ölme zamanı yaklaşmış. Bir gün yaşlı adam karısına şöyle demiş: “Oğlanı öldür ve akşama pişir, benim dönüp dönmeyeceğim belli olmaz!”. Yaşlı kadın oğluna acımış ve onu öldürmemiş. Akşamleyin dönen yaşlı adam karısının çocuğu öldürmediğini anlamış. Ertesi gün giderken şöyle demiş: “Artık onu pişir, yemeği hazırla, ben gidiyorum!” ve gitmiş. O gün çocuk toprak evde otururken baca deliğinden bir kuş eve girmiş. Çocuk ağaç yayıyla bu kuşa ok atmış. Kuş bir deri parçası savurmuş ve uçup gitmiş. Deri parçası çocuğun önüne düşmüş. Çocuk bu deri parçasını almış ve ona dikkatle bakmış, bu bir geyik derisiymiş. Çocuk kuşu takip etmiş. Çocuk kuşun uçtuğu yere gitmiş. Kuş onu bir geyiğin yattığı bataklığa götürmüş. Çocuk eve dönmüş ve olan biteni yaşlı annesine anlatmış. Anne oğluyla gitmiş ve gerçekten de ölü bir geyiğin bataklıkta yattığını görmüş. Yaşlı kadın geyiğin bağırsaklarını getirmiş ve onları pişirmiş. Çocuk bunları yemiş, bahçeye çıkıp oynamaya başlamış. Aniden babası gelmiş. Çocuğu canlı görünce kızıp bağırılmış. Korkan çocuk eve girivermiş, babası ona ok atmış. Ok evin duvarına saplanmış. Yaşlı kadın eve girince kocasının çocuğu öldüreceğini düşünmüş. O zaman pişirdiği bağırsakları tencereden almış ve “Dur, sakinleş, bizim yiyeceğimiz var!” diyerek kocasını karşılamaya çıkmış. Onlar geyiğin bulunduğu yere gidip onun gövdesini kesmeye başladıklarında yakındaki bir melez ağacına kuş konmuş, bu bir aladoğanmış. Yaşlı kadın kocasına sormuş: “O bizim canlarımızı kurtardığı için biz onu ayı (ilah) sayabilir miyiz?”. “Biz ona ayı demeyelim, onlar sadece ilahtır, o bizim tatlı canımızı koruyup kurtardığı için onu koruyucu ilah sayalım!” demiş yaşlı adam. Onlar aladoğanın karşısında diz çöküp duaya başlamışlar, onlar dualarını bitirince kuş uçup gitmiş. Bu çocuktan bütün Engin naslegi oluşmuş. Eğer onlar geyiği bulmamış, aladoğan bu geyiği bulmada onlara yardım etmemiş olsaymış o zaman onlar bu çocuğu yiyecekmiş. Eğer bunlar olmasaydı şimdi iki Engin nasleginin de insanları olmazdı.

⁴²²Muvaffak Duranlı, “**Yakut Efsaneleri**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2004), ss. 462-463

İşte o zamandan beri Enginler aladoğanı kendi ilahları sayar. Eğer Enginli gelinler yolda aladoğanla karşılaşılır ve üzerlerinde tangalay adlı giysileri yoksa o zaman ondan saklanırlar. Erkeklerde ağaca tünemiş aladoğana küfredemezler, yüksek sesle konuşmazlar, sadece alçak sesle konuşurlar, onun adını anmazlar, öldürmezler. Eğer onu bir şekilde öldürür veya zarar verirlerse o zaman o oç alır, insan kör olur, onun eli ve ayağı kırılır, çocukları ve akrabaları ölür. Eğer aladoğan melez ağacına tünemişse o zaman ona dua edilir ve ona rica için yaklaşılr.

Şamanlar Tarafından Çocuk Alınması ⁴²³

Sielleeh - Esiyurgyu yaşlandı, onun karısı altmış yaşındaydı ve bir kez bile doğurmamıştı. Bir gün onlara Yakut ülkesinden iki şaman geldi, adları Kaçikat'tı (Doğu Kangalas ulusunda bu adla bir nasleg vardır).Şamanlar geceleme için kaldılar. Sohbet ettiler. Sohbet sırasında ev sahipleri şimdiye dek çocuklarının olmadığını söylediler. Yattılar. Sabahleyin şamanlardan biri şöyle dedi: “Ben size çocuk doğumunu haber veren bir rüya gördüm”. Bunu duyunca onlar, şamanlardan kendilerine çocuk vermeleri için ilahlara dua etmelerini isterler. Şamanlar önce şunları söylediler: “Daha önce biz kendi duamızla çocuk istemiştik!”. Dua bitince onlar Ayıısıt'a (doğumların ilahesi) giderler, fakat red cevabı alırlar. Tören sırasında baş şaman kendi şarkılarıyla üzölmeye başlar ve şöyle der: “Ben bulutları getiren ruha dua etme alışkanlığında ydım!”. Ev sahipleri yeniden bu ruha dua edilmesini isterler ve bütün yirmi dört saat- gece ve gündüz- dua ederler, Syuyuler- Bılıt-Teryuger'e yolculuk yaparlar. Bu ilah şamanların dualarını kabul eder ve iki oğlan vermeyi vaat eder, onlardan birine Çohuh adının verilmesini ister, ikinciye ise sağanak yağmurların kaynağından gelen Syuyule- Bogdarın adının verilmesini ister. Bu bizim küçük oğlumuz ne şamanla ne de söğüt dalıyla vurulmasın!” der ilah, şamanların ağzıyla. Bu sözlerle hediye edilen çocuğun ruhunu yerleştirmek için onlar yaşlı kadının başı üzerinde brrr derler... Bu sırada yaşlı kadın baygın düşer. Verilen hediyeleri alan şamanlar üç yıl sonra onlara geleceklerini bildirerek giderler. Gerçekten de üç yıl sonra yeniden gelirler ve yaşlı adamlar

⁴²³ Muvaffak Duranlı, “**Yakut Efsaneleri**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2004), s.475

kadının iki çocuğu olduğunu görürler. Onlara yine iki yol çantasını yiyeceklerle doldurup hediyeler verirler.

2. Anadolu Efsaneleri

2.1. Amasya Efsaneleri

2.1.1. Ceza Motifli Efsaneler

Kız S...n Kayası⁴²⁴

Tarlada çalışan kızın birisine bir delikanlı ilişmek istemiş. Kız da beddua etmiş. Taş kesilesin. Her ikisi de tarlanın ortasında taş kesilmiş.

Köstebek⁴²⁵

Köstebek cimri bir insan (ağa) imiş. “Güneşi görmeyesin, ışığı görmeyesin.” diye beddua edilmiş. O yüzden dışarıya çıkmazmış.

Ayı⁴²⁶

Adamın da bir çiftlikte çok koyunları varmış. Koyunların tüylerini kesiyomuş. O sırada bakmış ki bir fakir birisi geliyo. Şimdi benden demiş yün ister demiş. Yünün altına saklanmış. O gelen de tabi Hızır aleyhisselammış. Beddua etmiş, demiş ki “Kalk kıllı ayı.” demiş, “Ne yatıyon yünün içinde.” demiş. Kalkmış bakmış ki ayı olmuş.

Yılan (I)⁴²⁷

Adamın biri (Hz. Âdem) cennetten bir yere yılanın karnından çıkmış. Eskiden yılanın ayakları varmış. O sırada yılan “Ebedi sen sürün.” diye beddua edilmiş (Allah tarafından).

⁴²⁴ Tuğrul Balaban, “Amasya Efsane, Menkabe ve Memorantları (Derleme-İnceleme-Metin)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2013), s. 506

⁴²⁵ Tuğrul Balaban, “Amasya Efsane, Menkabe ve Memorantları (Derleme-İnceleme-Metin)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2013), s. 513

⁴²⁶ Tuğrul Balaban, “Amasya Efsane, Menkabe ve Memorantları (Derleme-İnceleme-Metin)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2013), s. 514

⁴²⁷ Tuğrul Balaban, “Amasya Efsane, Menkabe ve Memorantları (Derleme-İnceleme-Metin)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2013), s. 518

2.1.2. Mükâfat Motifli Efsaneler

Gelin Kayası (I)⁴²⁸

Musa köyden gelin götürüyolarmış. Gelin alayı derenin bir yanında damat alayı da diğer tarafında bulunuyomuş. [Damat (Damadın adı Kaya) şapkası ile falan belli.] Haramiler gelin alayını basmışlar. Gelin o sırada atın üzerindeyken dua etmiş. “Allah’ım bizi ya taş yap ya kuş yap.” diye. Allah da gelinin duasını kabul ederek hem damat hem de gelin alayını oldukları yerde taş yapmış. Davulcular, zurnacılar, düğün alayı hepsi birden taş kesilmiş. Erkek tarafı karşıda, ortadan bir dere geçermiş, ağaçlar var. Derin bir dere iki tarafta dağ, gelin getiriyorlar karşı taraftaki erkek tarafına. Karşılıklı iki dağ/tepe üzerinde bulunuyorlar. Önceden gelinin duvağının çiçekleri de belliymiş ama çocuklar yontmuşlar. Atın üzerinde, alayı da arkasında. Gelin alayı da sivri sivri taşlarla belli. Gelin karşıdan bakınca atın üzerinde belli. Derenin karşısında damat da belli. Belden üstü var ama hiç bozulmamış, uzun şapkasıyla damat olduğu belli.

İbibik Kuşu (I) (Taraklı Kuş)⁴²⁹

Bir genç kızla oğlan birbirlerini seviyorlarmış. Annesi engel olmuş, kızını yaşlı bir adamla evlendiriyormuş. Kız da gelinliğe girmeden elinde tarakla saçını tarıyormuş aynaya bakarak. O yaşlı adamı sevmediği için: “Allah’ım beni ya taş et ya kuş et.” demiş. Tarak da başında kalmış, uçmuş gitmiş.

⁴²⁸ Tuğrul Balaban, “**Amasya Efsane, Menkabe ve Memorantları (Derleme-İnceleme-Metin)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2013), s. 504

⁴²⁹Tuğrul Balaban, “**Amasya Efsane, Menkabe ve Memorantları (Derleme-İnceleme-Metin)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2013), s. 513

2.2. Antalya Efsaneleri

2.2.1. Ceza Motifli Efsaneler

Taşlaşan Koyunlar⁴³⁰

“Dokuz yaşlarındayken, biz orak biçerken dağın yamacındaki taşlar dikkatimi çekti. Ev halkına-babam var abeyim var, yengelerim var, annem yoktu. Onlara sordum. O taşlar koyun gibi nasıl duruyor orda/Onlar koyunmuş zaten' dediler/Nasıl olur?' dedim. İşte, buradan bir çoban geçiyormuş. Sürüyü otlatmak icap etmiş. Ee hanımı ve sürüsüyle geçerken orda ekmek yapma ihtiyacı duyulmuş. Saç kurulmuş ve hanım ekmek yaparken, çocuk ta affedersiniz biraz bağırması altını ıslatmış. Hanım hemen ekmeğiyle koşmuş çocuğun altını almış-Alırtca da koyunlar taş olmuş. Bez yerine ekmeği kullanmış ve koyunlar taş olmuş.”

2.2.2. Mükâfat Motifli Efsaneler

Yusufçuk Kuşu⁴³¹

“Bir anne çocuğunu ormanda gezdirirken «çocuğunu kaybetmiş. Ne kadar aradıysa bulamamış. Fakat Allah’a yalvarmış;’ Beni kuş yap, bu ormanda uçarak çocuğumu arayayım' demiş ve (kuş olmuş) ormanda çocuğunu aramış. Çocuğun adı Yusufçuk. ‘Yusufçuk, Yusufçuk’ diye ararken, o kuşun adı Yusufçuk kalmış.

Arap Mesciti⁴³²

“Yani nasıl söylenir işte, değerli din adamlarının burada yattığı şeklinde oldukları. Bu mescit yapılıırken dedi ki: ‘Hıyanet yapan bir işçinin iş bitiminden hemen sonra vefat ettiği ve bunun neticesinde bugüne kadar bu mesçite iyilik yapan yükseldi kötülük yapanların da tamamen geriye gittiği görüldü’.

Bu mesciti kimin yaptığını bilmiyorum. Bu Melike Bileydi tarafından onarıldı.”

⁴³⁰Hıdır Tekin, “**Antalya Bölgesi Efsaneleri**”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2003), s.32

⁴³¹Hıdır Tekin, “**Antalya Bölgesi Efsaneleri**”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2003), s.50

⁴³²Hıdır Tekin, “**Antalya Bölgesi Efsaneleri**”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2003), s.52

Gelin Pınarı⁴³³

“Abdal Musa Sultan, Tekke köyüne yerleştikten sonra etrafı dolaşır. Yolu köyün batı tarafında ekin biçen yaşlı bir kadınla gelinine uğrar. Yaz mevsimidir, hava da oldukça sıcaktır. Bunlardan su ister. Yaşlı kadın, 'Çok az suyumuz var, veremeyiz’ der, gelinse, Allah rızası için su isteyen bu yaşlı dervişe acır su verir.

Abdal Musa memnun kalır. Suyu içtikten sonra, dua edip asasını yere vuruyor ve su çıkarıyor oradan. Bu pınara ‘Gelin Pınarı’ ismini veriyorlar. Suyun kıyamete kadar akması için dua eder.”

2.3. Bingöl Efsaneleri

2.3.1. Ceza Motifli Efsaneler

Haval Kadın⁴³⁴

Bizim köyün kenarında (Ilıcalar) Köz köyü vardı. Köyde bir kadın varmış, kadının yedi oğlu ve yedi gelini varmış. Kadın Allah’a çok isyan eder ve sürekli böbürlenirmiş.

Hayvanı başka tarlaya giderse, o bağırp ve dermiş ki, “Artık ölüm beni tanımaz, yedi oğlum Allaktan büyüktür” yani yedi oğlu var diye kendini çok büyük görürdü. Bizse, bak Allah’ın teli naziktir, Allah sana yedi oğlan yedi gelin vermiş böyle yaparsan Allah bunları senden alır demiştik. Haval kadın da, “Allah nedir ki, benden bunları alır” demişti. Sonra, köye bir gün salgın hastalık gelmişti. Haval teyzenin hem gelinleri hem de çocukları çok hastalandı. Bunların hastalığı da “Hal kuli vanıp” yani hasta etrafında dönüp dönüp ölüyormuş.

Yedi oğlandan kurtulan olmamıştı ve gelinlerden ise üçü sağ kalmıştı, onlarda sakat kalmışlardı. İnsanlar Haval kadının gelinlerini sormağa giderken Haval kadın aniden kuduz olmuş. Kadını getirip bir eve koymuşlar kırk gün kırk gece kadına kimse yanaşmamış.

⁴³³Hıdır Tekin, “**Antalya Bölgesi Efsaneleri**” , (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2003), s.40

⁴³⁴ Recai Bazancir, “**Bingöl Efsaneleri**” , (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2010), ss.121-122

Sadece küçük bir camın arkasından suyunu ve yemeğini atıyorlarmış. Kırk gün sora ses seda kesilince birçok hoca okuyup dua etmiş, sonra gidip bakmışlar ve kapıyı açtıklarında, Haval kadın siyah bir köpeğe dönüşmüş, kapıya yapışmış ve ölmüştü.

Vayo - Bıra (Bacı- Kardeş) Kayalığı⁴³⁵

Bingöl'ün batı kısmında yani, eski Çapakçur deresinin hemen üstünde, Kasman denen bir yöremiz var. Onun alt yamacında hafif bir kayalık var, bu kayalıklar insan şekline çok benziyor zaten. Bu kayalığın “vayo-bıra”, “bacı-kardeş kayalığı” olduğu söyleniyor. İki kardeş, kız ve erkek orda cinsel ilişkide bulunuyorlar. Allah tarafından gazaba getirilerek taş kesiliyorlar. O kayalık o iki kardeşin taş kesilme olayıdır.

2.3.2. Mükâfat Motifli Efsaneler

Kızılbaş⁴³⁶

Ol zaman ki, Kızılbaşlar cenge gitmişler ve Hıristiyan askerleri ile bizim askerlerimiz iç içe girmişler ve karışmışlardı. O zaman Allah tarafından bir vahiy geldi ve onlara kızıl bir taç verildi. Vahiye, “Peygamber soyundan, Ehl-i Beyt yolundan, en halis Müslüman Kızılbaş” diyordu.

Kekavu Kuşu⁴³⁷

Bingöl civarlarında bir köyde çok mutlu bir aile yaşıyormuş. Anne, baba, iki de çocukları varmış. Bu aile çiftçilik yaparak hayatlarını kazanırlarmış. O köyde mutlulukları gıpta edilen bir aileymiş. Fazla kazançları olmasa bile, günde bir ekmeği bile kazandıkları zaman mutluluktan havalara uçarlarmış. Gel zaman git zaman bu ailenin mutluluğu annelerinin ölümüyle bozulur. Anneleri genç yaşta ölür. Ailedeki o eski heyecan, eski şevk ve mutluluk kalmaz. Baba belli bir süre sonra evlenir ve çocukların başına bir analık getirir. Analık tabi biraz huyu dar; çünkü çocuklar öz çocukları değildir.

⁴³⁵ Recai Bazancir, “**Bingöl Efsaneleri**” , (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2010), s.103

⁴³⁶ Recai Bazancir, “**Bingöl Efsaneleri**”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2010), s.96

⁴³⁷ Recai Bazancir, “**Bingöl Efsaneleri**”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2010), s.193

Yöre tabiri ile anne biraz cazgır bir tiptir. Bu anne çocuklara eziyet etmekten kendisini hiç alıkoymaz. Bu analık çocuklara eziyet etmeğe devam eder, günlerce aç bırakır çocukları, çalıştırır, çocuklar ağlarlar babaya şikâyet ederler ama bir türlü önüne geçemezler. Bir gün çocuklar evi terk etmek isterler fakat babalarını da çok severler fakat biz gidersek babamız üzülür diye evi terk etmezler. Günlerden bir gün annelikleri bu çocuklara bir torba verir der ki, “Bu torbayı alın gidin dağda güzel kenger otu toplayın ve gelin” der. Çocuklarda tamam derler ve giderler akşama kadar çocuklar, hem eğlenirler hem koşarlar ve buldukları kengerleri torbaya atarlar. Derken hava kararınca gidelim, derler. Yola çıkarlar yolda kız der ki, “Bakalım kengerler nasıl” ve torbaya baktıklarında hiçbir kengerin olmadığını görürler. Büyük olan Kız der ki kardeşine: “Bak sen bizim topladığımız kengerleri sinsi sinsi yedin, biz şimdi eve gidersek analığımıza ne diyeceğiz? bizi döver içeri de almaz.” Daha sonra korkarlar bir taşın üzerinde otururlar ve ağlamaya başlarlar. Küçük kardeş yemin eder der ki: “Ben yemedim. Ne olduğunu ben de bilmiyorum. İstersen gel karnımı yar bak.” O ara abla elindeki bıçakla kardeşinin karnını yarar ve midesine bakar. Gerçekten kardeşinin midesinde hiçbir kengerin olmadığını görür. Tabi kardeşi ölür; ama ablası torbayı açıp baktığında fark eder ki, torbanın dibi deliktir. Annelik bilerek, çocukları azarlamak için delik torbayı çocuklara vermiştir ve gidip kenger getiremeyeceklerini düşünerek onları azarlayacağını düşünür.

Kız daha sonra vicdan azabından Allah’a yalvarır ve derki: “Allah’ım benimde canımı al. Eğer canımı almayacaksan beni öyle bir hale sok ki, ben her gün kardeş kardeş diye bağırayım.” Ve o anda, Allah tarafından bir kız bir kuş haline bürünüyor. Biz bu kuşa yörede “Kekavu kuşu” deriz. Öttüğü zaman “Kekavu kekavu” diye ses çıkarır. Kekavu Zazaca yöresel dilimizde “kardeş” demektir. O kuşun adının bu efsaneden kaynaklanarak konulduğu rivayet edilir.

2.4. Burdur Efsaneleri

2.4.1. Ceza Motifli Efsaneler

Gelin Taşı⁴³⁸

Çok eskiden Burdur'un Bucak ilçesinin bir köyünde düğün yapılacaktı. Kız evi uzakta olduğu için düğün alayı hazırlanmış yola koyulmuş. Yol almaya başlamışlar. Kız evine ulaşılması için çok ıssız ormanlardan geçiyormuş. Bu yüzden de düğün alayının birbirinden ayrılması gerekiyormuş, yol almaya devam etmişler. Düğün alayı Bucak Kumar Yaylası mevkiine geldiğinde, atın üstünde anasının kucağındaki çocuğun tuvaleti gelmiş. Anasına tuvaletinin geldiğini söylemiş. Anası da çocuğunu attan indiremeyeceği için at üstünde bir kaba tuvaletini yaptırmış. Pisliğini de torbasındaki ekmekle temizlemiş ne olduysa o anda olmuş. Allah'ın yarattığı nimetle çocuğun pisliğini temizlediği için bütün düğün alayı hayvanlar da dâhil kapkara taş olmuşlar. Bucak Kumar Yaylasında ibretlik bir görüntü olarak hala bu taşlar yol üstünde bir kervan gibi bulunur. Bu taşlara da Gelin Taşı adı verilir.

Çeç Tepesi⁴³⁹

Burdur'un Ağlasun ilçesinin Kibrit köyüne varmandan hemen önce yol kenarında karşılıklı iki taş yükselti bulunmaktadır. Bu yükseltilerle ilgili şöyle bir efsane anlatılmaktadır.

Kibrit Köyünden bir çiftçi hasadın ardından samanı yolun sağ tarafına buğdayını(çeç) sol tarafına döktürdükten sonra etrafını kapatmaya çalışıyormuş. Bu sırada bugüne kadar görmediği bir adam yanına yaklaşmış ve kendisinden bir avuç buğday istemiş. Adam tanımadığı bu dervişe buğday vermek istememiş. Fakat adam aslında büyük hata yapıyormuş çünkü adamın yanına gelen zat, Hızır A.S.'dan başkası değilmiş. Adamın bu cimriliğine kızan Hızır A.S. Allah'tan hem samanın hem de çeçin taş olmasını dilemiş. Duası kabul edilmiş ve adamın hasadı taş olmuş.

⁴³⁸Hakan Acar, “**Burdur Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma**”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2013), s.152

⁴³⁹ Hakan Acar, “**Burdur Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma**”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2013), s.156

Yarasanın Tüysüzlüğü⁴⁴⁰

Hz. Süleyman'a inanmayan bir adam bir gün: “Madem bütün hayvanlarla konuştuğunu söylüyorsun, o zaman hadi her kuştan bir tüy alarak, içini bu tüylerle doldurup bir yatak yap” der. Hz. Süleyman bütün kuşlara haber verir. Hepsiyle görüşür ve tüylerini bu sebeple dökmelerini ister. Kuşlar hiç tereddütsüz tüylerini dökerler. Ancak yarasa tüylerini dökmek istemez. Hz. Süleyman ne kadar uğraşmışsa da başaramaz. Bunun üzerine Hz. Süleyman yarasaya ceza verir ve bundan sonra yarasanın hiç tüyü kalmaz, bir daha da tüyü çıkmaz.

Kaplumbağa⁴⁴¹

Kaplumbağa, hayvana dönüşmeden önce bir kızmış. Bu kız evlenme yaşına gelince kızı istemişler. Babası da kızı isteyen oğlana vermiş. Düğün hazırlıkları başlamış. Kızın babası gelin çeyizidir diye iğneden ipliğe ne alınması gerekiyorsa almış. Düğün günü gelmiş oğlan evi kızı almaya gelmiş. Babası kızına elini öptürmüştü. Duvağını örtmeden: “Kızım Allah bir ömür boyu mutlu etsin. Benden istediğin bir şey var mı? Çeyizinde bir eksiklik var mı?” diye sormuş. Kız babasına sağ ol baba diyeceğine: “Baba her şeyi aldın da evimin makasına bir kılıf almadın” demiş. Babası kızının bu lafına çok kızıp ona: “Al evini sırtına ömrünce sürün” demiş. Allah bu bedduayı kabul etmiş ve kızı oracıkta kaplumbağaya dönüştürüvermiş.

Kaplumbağa o gündür bu gündür, evini sırtına yükleyip babasına söylediği o sözün cezasını sürünerek çekmektedir

⁴⁴⁰ Hakan Acar, “**Burdur Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma**”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2013), s.160

⁴⁴¹ Hakan Acar, “**Burdur Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma**”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2013), s.164

Katır⁴⁴²

Katır, eşek ile atın çiftleşmesinden olan bir hayvandır. Katırlar soyu olmayan kısır hayvanlardır. Bunun nedeni de Hz. İbrahim (AS)'in bu hayvanları lanetlemesidir. Nemrut, Hz. İbrahim(AS)'i ateşte yakarak öldürmek istemiş. İbret-i alem olsun diye dillere destan bir ateş yakmak istemiş. Bu ateş için bir yıl boyunca odun taşınmış.

Develer, atlar, eşekler, katırlar bütün odun taşıyacak hayvanlar getirilmiş. Ancak hayvanlar taşıyacakları odun ile Hz. İbrahim'in yakılacağını bildiklerinden yüklenen odunları sırtlarından atıverirlermiş. Fakat katır, hırsla odunları taşımış. Hz. İbrahim(AS) de katırlara lanet etmiş. "Belin yükten kurtulmasın, zürriyetin kesilsin" demiş. Hz. İbrahim'in lanetinden sonra katırlar kısırlaşmış.

2.4.2. Mükâfat Motifli Efsaneler

Guguk Kuşu⁴⁴³

İki küçük kardeş, üvey anneleriyle yaşarlarmış. Üvey anneleri kötü bir kadınmış. Bir gün, evin içinde koşarlarken yerde duran yağı devirmişler. O zamanlarda, yağ çok değerliymiş. Üvey anneleri koşarak yanlarına gelmiş ve " kim döktü bu yağı " diye sorduktan sonra iki kardeşe de zulmetmeye başlamış. Çocuklar bir taraftan ağlıyor bir taraftan da biz dökmedik, o döküldü, kim döktü, ben dökmedim; o döktü guguk guguk " diyerek söyleniyorlarmış. Bu sırada çocuklardan birisi acının da etkisiyle Allah'a yalvarmış. "Ya Rabbim, bizi kurtar ya kuş et, ya taş" demiş. Allah çocuğun duasını kabul etmiş ve çocukları oracıkta guguk kuşlarına dönüştürmüş. Hala günümüzde guguk kuşlarının sesleri ağlamaklıdır. Kim bilir belki de yağı dökeni arıyorlardır.

⁴⁴² Hakan Acar, "**Burdur Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma**", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2013), s.166

⁴⁴³ Hakan Acar, "**Burdur Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma**", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2013), s.159

Gelin Taşları⁴⁴⁴

Rivayete göre ağanın güzeller güzeli bir kızı varmış. Kızı gören delikanlılar, hemen âşık olurlarmış. Kız o kadar güzelmış ki ağa kızının bu güzelliği ile övünür kızını hali vakti yerinde birisiyle evlendirmek istermiş. Ancak kız köyün çobanına âşık olmuş. Tabi çoban da kıza. Kız çobanı, çoban da kızı sevedursun, ağa kızını Karapınar Köyü'nün ağasına verecek olmuş. Kız çobana âşık olduğunu ve onunla evlenmek istediğini söylese de baba bu durumdan çok rahatsız olup hem kıza hem de çobana zulmetmeye başlamış. Nitekim baba kızını kendisi gibi zengin olan diğer ağanın oğluna vermiş. Kız bu duruma dayanamamış. Kızcağız canı gönülden dua etmiş Allah'a. "Allah'ım beni taş et de bu adama gelin etme", demiş. Allah duasını kabul etmiş. Gelin alma zamanı tam ayaklı bir şekilde Kumar yaylası yolu üzerinde Çatalan mevkiinin girişinde bütün düğün alayı oradan geçerken taş olmuş. O gün bu gündür sevenlere zulüm edilmesin dermişçesine o taşlar oracıkta öylece durur.

2.5. Denizli Efsaneleri

2.5.1. Ceza Motifli Efsaneler

Kocakız Taşı Efsanesi⁴⁴⁵

Babadağ'da Yardan Çayı'nın üst tarafında, Karaçöplen yaylasından bakılınca net bir şekilde görünen Kocakız Taşı adında büyük sivri bir kaya bulunmaktadır. Yöre halkı bu kaya ile ilgili şöyle bir efsane anlatmaktadır:

Biri büyük biri küçük iki tane kız kardeş varmış. Bir gün bu kızlar anneleri ile birlikte dağa koyun gütmeye gitmişler. Koyun güderlerken büyük kızın çışı gelmiş ve orada ihtiyaç gidermiş. İşi bitince de altını yanında azık olarak taşıdığı yufka ekmekle temizlemiş. Ekmeğe yapmış olduğu bu saygısızlıktan dolayı Allah onu orada taşa dönüştürmüş.

Günümüzde hala anne-babalar çocuklarına Kocakız taşını göstererek: "Sakın ekmeğe saygısızlık yapmayın, onu israf etmeyin, elinizi yıkamadan sakın ekmeğe dokunmayın. Yoksa Allah sizi de o kız gibi taş eder" derlermiş.

⁴⁴⁴ Hakan Acar, "**Burdur Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma**", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2013), s.154

⁴⁴⁵ M. Metin Türkteş, "**Denizli Efsaneleri**", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli 2012), s.207

Kız Oğlan Kayası Efsanesi⁴⁴⁶

Sarayköy İzmir karayolu üzerinde Sarayköy ilçesine bağlı, Karataş adında küçük bir köy vardır. Köyün yukarısındaki kayalıklarda Kız Oğlan Kayası denen büyükçe bir kayanın üzerinde insana benzeyen iki tane taş; dibinde de köpeğe benzeyen başka bir taş bulunmaktadır. Yöre halkı bu kaya ve taşlarla ilgili şu efsaneyi anlatmaktadır:

Eskiden bu bölgede yaşıyan ve hayvancılık yapan iki Yrk ailesinin çocukları birbirlerini sevmişler. Aileleri bunların aşkına karşı çıkararak kızını oğlana vermemişler. Kızla oğlan bu durum karşısında “Allah’ım biz birbirimize kavuşamayacaksan bizi taş et” diye dua etmişler. Duaları kabul olmuş ve her ikisi büyükçe bir kayanın üzerinde taş kesilmişler. Hemen yanlarında onlarla birlikte köpekleri de taşa dönüşmüş

2.5.2. Mükâfat Motifli Efsaneler

Gelin Kayası Efsanesi⁴⁴⁷

Eski zamanlardan birinde şimdiki Karahayıt bölgesinde güzeller güzeli bir kız yaşarmış. Bu kız kolay kolay kimseyi beğenmezmiş. Bir gün köyün çobanı kızın dikkatini çekmiş ve kız gönlünü bu çobana kaptırmış. Bu arada köyde zengin mi zengin bir bey yaşamaktaymış ve bu beyin oğlunun da kızda gözü varmış. Beyoğlu ne yaptı ettiyse kızın gönlünü kazanamamış. Bir gün kız, atına binmiş ve sevgilisi olan çobana yemek götürüyormuş. Tenha bir yerde, bey oğlunun kendisine doğru yaklaşmakta olduğunu görmüş. Kız, oğlanın iyi niyetli olmadığını anlamış ve sevdiği çobandan başkasına yar olmak istemediği için, “Allah’ım beni taş et, yeter ki çobandan başkasına yar olmayayım” diye dua etmiş. Allah kızın duasını kabul etmiş ve kız atıyla birlikte oracıkta taş kesilmiş.

Günümüzde halk arasında gelin taşı olarak da bilinen bu taş, o gün bu gündür gönlünün muradına eren, dileklerine kavuşan gelinlerin uğrak yeridir. Köye gelin olarak gelen herkes önce mutlaka arabayla o bölgede dolaştırılmakta, ardından da gelin geldiği yeni evine götürülmektedir. Bazı gelinler de yeni evlerinde eşleri ile mutlu olabilmek, mutlu ve uzun bir evlilik geçirebilmek için bu kayaya varıp dua etmektedirler.

⁴⁴⁶ M. Metin Türктаş, “**Denizli Efsaneleri**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli 2012), s.210

⁴⁴⁷M. Metin Türктаş, “**Denizli Efsaneleri**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli 2012), s.208

İncir⁴⁴⁸

Güney ilçesinde, incir ağacının uzun yaşaması ve meyvesinin çok tatlı olması ile ilgili şu efsane anlatılmaktadır:

İlk insanlar olan Havva anamız ve Âdem babamız yasak meyve yüzünden cennetten kovulup dünyaya dönünce edep yerlerini kapatabilmek için incir ağacından yaprak istemişler. İncir ağacı beş yaprak Havva anamıza, üç yaprak da Âdem babamıza atmış ve onlar edep yerlerini atılan bu yapraklarla kapatmışlar. Bu iyilik üzerine incir ağacına “Senin ömrün uzun, meyven tatlı olsun, kullar hep yesin doyunsun” diye dua etmişler. O zamandan beri incirin ömrü uzun, meyvesi çok tatlı imiş.

2.6. Gaziantep Efsaneleri

2.6.1. Ceza Motifli Efsaneler

Şempanze⁴⁴⁹

Şadı boyacılık eden bir adammış. Yalan söylediği için Allah’ın gazabına uğramış şempanze olmuş. Bu arada boyalı olan elini arkasına sürdüğünden kıçı da o rengi almış.

Kaplumbağa⁴⁵⁰

Kaplumbağa arasa uşağı imiş. Tahıl ölçerken hile yaptığı için taşı başına geçmiş, tosbağa olmuş.

⁴⁴⁸ M. Metin Türkteş, “**Denizli Efsaneleri**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli 2012), s.253

⁴⁴⁹Yahya Özdemir, “**Gaziantep Efsaneleri (İnceleme-Metin)**”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep 2003), s.139

⁴⁵⁰Yahya Özdemir, “**Gaziantep Efsaneleri (İnceleme-Metin)**”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep 2003), s.139

2.6.2. Mükâfat Motifli Efsaneler

Kırk Kız⁴⁵¹

Yaşları genç kırk kız çocuğu, şu karşı dağa çıkmışlar. Kimisi gülüyor, kimisi oynuyor velhasıl şenlermiş.

Biraz zaman geçince, dağın alt tarafından bir grup atlının, kendilerine doğru geldiğini görmüşler. Orada Allah'tan dilek dilemişler. “Allah'ım bizi ya taş eyle, ya kuş eyle!” demişler.

Allah da onları taş etmiş, kötülerin elinden kurtulmuşlar.

2.7. Giresun Efsaneleri

2.7.1. Ceza Motifli Efsaneler

Çoban Kaya⁴⁵²

Bir çoban, sıcak bir yaz günü 500 kadar koyunuyla Şebinkarahisar'ın Tutak Yaylası'na çıkar, öğle sonuna kadar koyunlar burada yayılır. Hava oldukça sıcak olduğundan çoban ve sürüsünün susuzluktan adım atacak hali kalmaz. Çoban, “Allah'ım şurada bir su yaratırsan sana üç kurban keseceğim.” diye yalvarmaya başlar. Bu sırada çobanın rast gele elini vurduğu bir kayadan buz gibi bir su çıkar. Çoban da koyunları da bu sudan kana kana içerler. Keyfi yerine gelen çoban, bir taşın başına çıkararak kavalını çalmaya başlar. Bu sırada aklına Allah'a verdiği söz gelir. Çoban şeytanın fitnesine uyarak başım kaşırken eline geçen üç biti alıp, “Al sana kurban!” diyerek bitleri öldürür. Çobanın bu davranışı Allah'ı gazaba getirir. Çoban ve koyunların hepsini taşla çevirerek canlarını alır.

⁴⁵¹Yahya Özdemir, “Gaziantep Efsaneleri (İnceleme-Metin)”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep 2003), s.155

⁴⁵² Cengiz Gökşen, “Giresun Efsaneleri”, (Bilim Uzmanlığı Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 1999), s.118

Çoban Kayası-1⁴⁵³

Görelle'nin Önerli Köyü'nde bir çoban koyunlarını kırkıyormuş. Çoban birkaç koyunu kırkıktan sonra, hiç tanımadığı bir ihtiyar yanına gelerek ondan bir çoraplık yün istemiş. Çoban, kendisinin mal sahibi olmadığını söyleyerek ihtiyara yün vermemiş. Çobanın yalan söylediğini anlayan ihtiyar, "Allah seni ve sürünü taş etsin" diye ilenmiş. O anda adamın duası kabul olmuş; çoban ve sürüsü olduğu yerde taş kesilmiş. Bu olaydan sonra buraya Çoban Kayası denmiş. Halk çobana görünenin Hızır (A.S.) olduğuna ve çobanı imtihan ettiğine inanmaktadır.

Oturan Kaya⁴⁵⁴

Şebinkarahisar'ın Avutmuş Mahallesi'nde Gelinkaya'nın üst tarafında birkaç sene öncesine kadar Kible'ye karşı oturmuş bir adamı andıran bir kaya vardı. Yol yapılırken Parmakkaya ve bu kaya yıkıldı. Bu kayanın oluşumuyla ilgili olarak eskiler şöyle bir hikâye anlatırlardı:

Adamın biri buradan giderken, yolun kenarına, Kible'ye karşı oturarak abdest bozmuş. Adamın bu saygısızlığı Allah'ı gazaba getirmiş ve orada adamı taş edivermiş.

Gelin Kayası-3⁴⁵⁵

Sis Dağı'nda Kâbe taşlarının hemen yukarısında Gelin Kayası denilen bir kaya vardır. Halk arasında bu kayayla ilgili olarak şöyle bir olay anlatılır:

Bir gelin kaynanasıyla hiç anlaşamıyormuş. Gelin kaynanasının sözünü dinlemeyip sürekli ona karşı geliyormuş. Yayılda da bu tutumunu devam ettiren, sözleri ve davranışlarıyla kendini sürekli olarak toplumda küçük düşüren gelinine kızan kaynana "Allah seni taş etsin de kurtulayım ." diye ilenmiş. Kaynananın duası anında kabul olmuş ve sırtında çocuğu, elinde süt bakracıyla giden gelin olduğu yerde taş kesilmiş.

⁴⁵³ Cengiz Gökşen, "Giresun Efsaneleri", (Bilim Uzmanlığı Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 1999), s.116

⁴⁵⁴ Cengiz Gökşen, "Giresun Efsaneleri", (Bilim Uzmanlığı Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 1999), s.120

⁴⁵⁵ Cengiz Gökşen, "Giresun Efsaneleri", (Bilim Uzmanlığı Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 1999), s.127

Lanetleme Yeri⁴⁵⁶

Güce'den yaylaya giderken Lânetleme Yeri denilen bir yer vardır. Buranın lanetlenmesine ve bu ismi almasıyla ilgili olarak şöyle bir olay anlatılır:

Eskiden adamın biri kız kardeşiyle birlikte yaylaya giderken burada kardeşine tecavüz etmek ister. Bu yaylaya gidenler tarafından görülür ve adamı taşıyarak Öldürürler. Bu olaydan sonra yaylaya gidenler buraya geldiklerinde ellerine aldıkları taşları olay mahalline atarak burayı lanetlerler.

2.8.2. Mükâfat Motifli Efsaneler

Gelin Kayası-2⁴⁵⁷

Giresun'un Çanakçı ilçesine bağlı Akköy yakınlarında bulunan Gelin Kayası'yla ilgili olarak birbirinden farklı olarak birkaç hikâye anlatılır. Bu hikâyelerden biri şöyledir: Bir zamanlar Akköy'ün yakınlarında bulunan bir köyden başka bir köye gelin gider. Bu gelin o kadar güzelmiş ki onun güzelliğini buralarda duymayan ve bilmeyen yokmuş. Düğün alayı gelini aldıktan sonra damadın köyüne doğru yola çıkar.

Bu güzel kız, kendi köyünde bulunan bir ağanın oğlu da seviyormuş. Düğün alayı köyden biraz uzaklaştıktan sonra ağanın oğlu ve adamları yolu keserek, gelini kaçırmak için aniden baskın yaparlar.

Düğün alayındaki erkeklerle ağanın oğlunun adamları arasında kanlı bir kavga başlar. İki taraftan da bir hayli ölen olur. Kendi yüzünden kan döküldüğünü ve sevmediği ağanın oğlunun eline düşeceğini anlayan gelin, ellerini kaldırıp “Ey büyük Allah'ım! Eğer ben senin sevgili bir kulunsam, beni bunların eline düşürme. Benim yüzümden boş yere kan dökülmesin. Beni burada taş ediver de insanlar ölmekten kurtulsun.”der.

Duası anında kabul olan güzel gelin olduğu yerde taş kesilir. O günden bu güne bu kayaya Gelin Kayası denir.

⁴⁵⁶ Cengiz Gökşen, “**Giresun Efsaneleri**”, (Bilim Uzmanlığı Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 1999), s.145

⁴⁵⁷ Cengiz Gökşen, “**Giresun Efsaneleri**”, (Bilim Uzmanlığı Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 1999), s.126

2.9. Isparta Efsaneleri

2.9.1. Ceza Motifli Efsaneler

Ertokuş Medresesi⁴⁵⁸

Atabey Ertokuş Medresesi duvarında bulunan bir taşın üzerindeki resimlerle ilgili olarak şöyle bir efsane anlatılmaktadır:

Atabey’de kadınlar toplanmış, imece usulü ekmek yapıyorlarmış. Kimi, hamur yoğuruyor, kimi hamur açıyor, kimi pişiriyor, kimisi de ortalıkta getir götür işlerine yardım ediyormuş.

Çocuklar da etrafta oynuyorlarmış. Yufka yapan kadınlardan birinin çocuğu; “Anne çişim geldi.” diyerek annesine seslenmiş.

Yufka telâşında olan kadın, sinirli bir şekilde kalkıp çocuğuna tuvaletini yaptırmış. Fakat altını temizleyecek bir şey bulamayınca, hemen yanındaki yufkadan bir parça koparıp çocuğun altını temizlemiş.

Bir anda, düşünmeden yaptığı bu olay sonucu kadın, kucağında çocuğuyla birlikte Allah tarafından taş kesilmiş.

Atabey Medresesi duvarında bulunan bu taşın üzerinde anayla çocuğunun olduğuna inanılan resimleri hâlâ durmakta ve Allah’ın her türlü nimetine saygısızlık yapılmaması hususunda Atabeylilere bir ibret vesikası olarak, dilden dile dolaşan efsanesi anlatılmaktadır.

Eşek Taşı⁴⁵⁹

Aksu’nun Kösre köyü mezarlığında bulunan bir taş için halk arasında şöyle bir efsane anlatılmaktadır.

Bu köyde, cimri ve bencil bir kadın yaşarmış. Bir gün ekmek yaparken yanma gelen bir dilenci, kanuni doyuracak kadar bir ekmek istemiş. Kadın, dilenciyi geri çevirmiş, hiçbir şey vermemiş.

“Biz burada eşek gibi çalışıyoruz, git çalış, sen de kazan.” diyerek dilenciyi yanından kovalamış.

⁴⁵⁸ Halil Altay Göde, “Isparta Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2002), s.335

⁴⁵⁹ Halil Altay Göde, “Isparta Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2002), s.343

Kadının yanına gelen dilenci ermişlerdenmiş. Hiç sesini çıkarmadan, arkasını dönmüş giderken, kadına beddua etmiş.

Dilencinin ettiği beddua o anda Allah tarafından kabul olmuş ve kadın, “Biz eşek gibi çalışıyoruz.” dediği için o anda eşek şeklinde bir taşa dönüşmüş.

Cimrilik ve bencillik sonucu taş olan bu kadını temsil eden taş, Kösre köyü mezarlığında hâlâ durmakta ve Eşek taşı olarak bilinmektedir.

2.9.2. Mükâfat Motifli Efsaneler

Uyuyan Güzel⁴⁶⁰

Eğirdir Gölü’nün virajlı yollarında ilerlerken, hem Barla tarafından, hem de Mahmatlar tarafından, Eğirdir’in üstünde bulunan Sivri Dağı’nın şekli sırtüstü yatmış bir kızı andırır. Bu şekle halk Uyuyan Güzel der. Bununla ilgili olarak da şöyle bir hikâye anlatılmaktadır:

Birbirlerini deli gibi seven, bir kız ile bir oğlan varmış. Fakat oğlanın ailesi kızı istemiyormuş. Oğlan her şeye rağmen, ailesinin rızasını almadan kızla evlenmiş, kızı eve getirmiş. Kız, çok iyiymiş. Oğlanın ailesine her türlü hürmeti gösteriyor, bir dediklerini iki etmiyormuş. Ama yine de yaranamıyormuş. Oğlanın ailesi de bunun tam tersini söyleyip oğlana, kızı kötülüyorlar:

“Senin karın bize hürmet etmiyor, dediğimiz hiçbir şeyi yapmıyor, bize hakaret ediyor, saygısızlık yapıyor.” diyorlarmış.

Bu lâfları ciddiye alan oğlan bir gün dayanamayıp, kızı bunların hesabını sormuş ve kızı hırpalayıp, dövmüş.

Bu hakaretlere dayanamayan kız evden kaçır ve bir kayanın üstüne uzanıp ağlamaya başlar ve Allah’a yalvarır;

“Allah’ım beni taş yap, yükselip yüce bir dağ yap da bu iftiralardan kurtulayım.” der.

Allah, kızın duasını kabul eder. Kız o anda taş olur ve yükselir yüce bir dağ olur. Kızın sadece kafası dışarıda kalır, gövdesi gölün altında kalır.

⁴⁶⁰ Halil Altay Göde, “Isparta Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2002), s.341

Baykuş⁴⁶¹

Mutlu bir çiftin günün birinde güzel bir çocukları olur. Ancak, kadın çocuğun doğumu sırasında ölür. Adam, taze bebeği ile yalnız kalır. Çaresiz, çocuğa annelik edecek birisi ile evlenir. Çocuk biraz büyüdükten sonra, kadın çocuğa kötü davranmaya başlar ve onu kabul etmez olur. Kocasına;

“Ne yapıp edip, bu çocuğu sokağa atacaksın, ben artık onu istemiyorum.” diyerek kocasına baskı yapar. Kocasını da:

“Nereye atacağım küçücük çocuğu, o benim canım.” diyerek razı olmaz. Ama kadın, çocuğa daha kötü davranmaya başlar. Her gün döver, eziyet eder. Bunlara dayanamayan çocuk bir gün Allah’a yalvararak:

“Allah’ım, ya benim canımı al, ya da uçar bir kuş et.” der. Bu duadan sonra acıları, kederleri haber veren bir baykuş hâline dönen çocuğun başına gelenlerden dolayı, baykuş uğursuz bir kuş olarak bilinir.

2.10. Kastamonu Efsaneleri

2.10.1. Ceza Motifli Efsaneler

Kastamonu Adı- 1⁴⁶²

Kastamonu eskiden krallıkla yönetilen bir memleketmiş. Burada bir kral var, askerleri, ailesi var, kalede yaşıyorlar. Türkler bu memleketi çevreliyor, kalenin kapısına kadar geliyorlar. Fethedebilmek için kaleden girebilmek lazım, bunun için de kapıyı açmak lazım. Türk subayları atın üstünde, askerler etrafta... Kale kumandanının kızı kapının üzerindeymiş, oradan atın üzerindeki subayı görüyor. Allah tarafından bunun kalbine bir ilham geliyor yani;

Müslümanlık damarı kabarıyor ve anahtarı atıveriyor. Kapıyı açıyor ve içeri giriyor Türk ordusu. Bunu da kızın babası görüyor ve “kastın neydi Mony?” diyor ve kızını kaleden atıyor.

⁴⁶¹ Halil Altay Göde, “Isparta Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2002), s.350

⁴⁶² Gülşah Yüksel, “Kastamonu Efsaneleri”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bozok Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yozgat 2011, s.151

Kız kırk parça oluyor. Kalenin altından parçalarını toplayıp gömüyorlar. Babasının dediği “kastın neydi Mony?” zamanla Kastamonu’ya dönüşüyor.

İncili Bebek⁴⁶³

Zengin bir aşiret beyi oğlunu yanına çağırarak: Oğlum, artık seni evlendirmek çağı geldi. Son zamanımda senin bu muradını da göreyim. Çocuklarını seveyim de emaneti öyle yerine teslim edeyim demiş. Delikanlı babasının ısrarı üzerine peki cevabını vermiş. Bey, obanın en güzel kızını oğluna nişanlamış. Kırk gün kırk gece düğün etmiş. Aradan seneler geçtiği halde bunların çocukları olmamış.

Bir gün çadırının yanındaki ulu çamın altına oturup yine çocuk meselesini düşünürken kulağına “Kurban nezret, çocuğun olur” diye bir ses gelmiş. Bey buna çok sevinmiş. Hemen aşiret halkına ziyafet verip yeniden şenlikler yapmış, oğluna da vaziyeti olduğu gibi anlatmış.

Tabii babası kadar bundan müteessir olan yiğit “Baba, eğer çocuğum olursa üç deve kurban edelim, ben develeri kendim gider getiririm” demiş. Böylece karar vererek üç deve kurban etmeyi nezretmişler. Aradan bir sene geçtikten sonra gelinin nur topu gibi bir kız çocuğu dünyaya gelmiş. Hemen çocuğun babası develeri getirip Beye teslim etmiş. Bir gün sonra kurbanları birbirine bağlayıp çocuğu da kurbanın üzerine bindirerek göçcek yola koyulmuşlar.

Oturdukları yerin yakınındaki dağın en yükseğinde bulunan Haçat türbesine kadar çıkmışlar.

Biraz istirahattan sonra bey, bıçağı eline alıp kurbanın birincisini keseceği sırada aklına şöyle bir şeytanlık gelmiş: “Nasıl olsa çocuğumuz oldu. Develeri de kurban etmek için buraya kadar getirdik. Niçin beyhude yere keseyim. Bu güzel hayvanlara yazık değil mi? Canlı dursunlar da çocuğumun olsun. Büyüyünce onlarla eğlenir ve işe yarar, çeyizini bunlarla göndeririz” diye.

Develeri kurban etmekten vazgeçmiş. Çocuğun anası kurbanları kesmesi için ne kadar yalvardıysa da Bey söz dinlememiş. Develeri birbirine çatıp çocuğu da üzerine bindirerek yola çıkmışlar. Türbeden biraz uzaklaştıktan sonra gökten büyük bir kartal

⁴⁶³ Gülşah Yüksel, “**Kastamonu Efsaneleri**”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bozok Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yozgat 2011, s.196

süzülerek çocuğu devenin üzerinden aldığı gibi havaya uçmuş. Birkaç kartal daha peyda olup bebeği parça parça etmişler. Senelerden sonra kurban nezrederek bir çocuk sahibi olur olmaz biricik yavrusunu kartallar tarafından parçalandığını gören zavallı ana İncili Bebek ağıtını söylemeye başlamıştır.

2.10.2. Mükâfat Motifli Efsaneler

Sandikkaya⁴⁶⁴

Çepni Köyü'ne giden yolda Sandikkaya isminde bir tepede sandık biçiminde bir kaya vardır. Efsaneye göre Çepni Köyü'ne gelin götürülürken düğün alayının yollarını eşkıyalar keser ve gelinin çevresindeki alayda kim varsa öldürürler. Sıra ona geldiğinde. Geride gelinin namusu anlamına gelen ve bir de tüm eşyasını koyduğu sandığı vardır. Sandığa sıkı sıkı sarılır ve "Ya Rabbim, yârdım et" diye can havliyle haykırır. O anda sandık kimsenin uzanamayacağı bir tepedeki kayanın üstünde kalır. Tas haline gelir. Gelini ise bir daha gören olmamıştır.

2.11. Karadeniz Yöresi Efsaneleri

2.11.1. Ceza Motifli Efsaneler

Taş Kesilen Köylüler⁴⁶⁵

Maçka'nın Kadırğa yaylasına bir gün yabancı birisi gelmiş. Ak sakallı, uzun boylu, elinde küçük bir bohçası olan yaşlı adam, aç olduğu için gördüğü ilk kapıyı çalivermiş. Karşısına çıkan adamdan bir bidon süt istemiş. Adam, yabancıya sütü olmadığını, bir şey veremeyeceğini söylemiş. Yaşlı adam, ardından bir kişinin daha kapışım çalmış. Ondan da bir tas yağ istemiş. Adam o sırada yağ yaptığı hâlde yabancıya bir tas yağ kıymamış. Yaşlı adam çaresiz yürürken karşısında, koyunlarının başında oturan bir genç çıkıvermiş. Ondan, kendisine bir koyun vermesini istemiş. Koyun sahibi ise tıpkı diğerleri gibi, bu dilenci kılıklı adamın Hızır olabileceğine ihtimal vermediği için olumsuz cevap vermiş.

⁴⁶⁴ Gülşah Yüksel, “**Kastamonu Efsaneleri**”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bozok Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yozgat 2011, s.177

⁴⁶⁵ Neşe Işık, “**Doğu Karadeniz Efsaneleri Derleme ve Araştırma (Trabzon, Rize ve Artvin)**”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 1998), s.36

Bunun üzerine Hz. Hızır yüksekçe bir taşın üzerine çıkarak:

“Allah hepinizi, sizden daha hayırlı olan taş gibi yapın!” diye beddua etmiş. Köyde bulunan her şey taş kesilmiş.

Kötü Evlat⁴⁶⁶

Yaşlı kaynanasına bakmak istemeyen gelin, eşinden annesini öldürmesini ister. Adam, önce eşinin bu isteğini geri çevirir. Ancak, kadın isteğinde ısrarlıdır. Adam da buna dayanamayarak, annesini öldürmeğe karar verir. Annesini alıp ormana götürür, fakat öldürmeğe kıyamaz.

Eşi, her gün, isteğini tekrarlar. Adam da, annesini alarak ıssız bir yere götürür. Yaşlı kadın, oğlunun niyetini anlar ve ondan namaz kılmak için biraz vakit ister. Kadın namazım kılarken oğlunun kendisini öldüreceğini düşünmüştür. Kadın namazım bitirir, arkasını döner ki, oğlu elindeki baltasıyla birlikte taş kesilmiştir.

Ayı⁴⁶⁷

Yünlerini kurutmak için samanlığa saran adam, karşı yoldan gelen dilenciye görür. Dilencinin, kendisinden yün isteyeceğini düşündüğü için, yünlerin arasına saklanır. Dilenci kılığındaki adam, aslında Hz. Hızır'dır.

Hızır:

“Sen, kıllı ayı olup da dağa taşa düşesin!”der.

Adam ayağı kalktığında, her yanı yünlerle kaplanmıştır.

⁴⁶⁶ Neşe Işık, “Doğu Karadeniz Efsaneleri Derleme ve Araştırma (Trabzon, Rize ve Artvin)”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 1998), s.38

⁴⁶⁷Neşe Işık, “Doğu Karadeniz Efsaneleri Derleme ve Araştırma (Trabzon, Rize ve Artvin)”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 1998), s.134

2.12. Konya Efsaneleri

2.12.1. Ceza Motifli Efsaneler

Güllü Kaya Efsanesi⁴⁶⁸

Anlatılanlara göre bir zamanlar Botsa'da Güllü adında bir gelin varmış. Bu gelinin bir süre sonra bir kızı olmuş. Çocuk büyümüş ve yürümeye başlamış. Günlerden bir gün Güllü gelin evin ihtiyacı olan ekmekleri pişirmek için hazırlıklara girişmiş. Önce hamuru yoğurup sonra ateşi yakmış ve şepitleri pişirmeye başlamış. Bir süre pişirdikten sonra çocuğun büyük çışı gelmiş, gelin çocuğunu çış yapmaya göndermiş. Çocuk çışini yaptıktan sonra annesinin yanma gelmiş. Annesi halâ ekmek pişiriyormuş. Gelin pınara inip su ile temizlemek yerine çocuğu pişirdiği şepitle temizlemiş. O anda Güllü Gelin de çocuk da taş olmuş. Kadın ve çocuğun taştaki figürleri geriden bakıldığında net olarak görmek mümkündür. Hatta Güllü Gelinin kolundaki bilezikler bile taş üzerinde rahatça görülebilir.

2.12.2. Mükâfat Motifli Efsaneler

Taş Kesilme Efsanesi⁴⁶⁹

Bir gelin hani eskiden köyden köye gidiyormuş. Başka bir köye verilmiş. O köye gidiyormuş. Gelini eskiden atıla götürürlerdi. Seymenle atıla götürürlerdi. Giderken kayalıkların orda haramiler önüne geçiyor. O gelin dua ediyor. "Yaresuraİlah beni taş it, ya kuş it" diye bir dua idiyor ve orda taş oluyor. Aynı ensesinde seymenler gelin duvağıyla beraber orda taş şekilen böyle duruyor. Bu Şeydi Fakıllı'ya giderken sol tarafta var. insan şeklinde kaya şeklinde var orada. Herhalde haramilerde taş olsa gerek. Bu gerçek.

⁴⁶⁸Seyit Emiroğlu, "Konya Efsaneleri (İnceleme-Metin)", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1993), s.173

⁴⁶⁹Seyit Emiroğlu, "Konya Efsaneleri (İnceleme-Metin)", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1993), s.174

Angut Kuşu Efsanesi⁴⁷⁰

Akburun köyünde bir balıkçı yaşarmış. Aynı zamanda kayıkçılıkta yaparmış. Geçimini balık avlamaktan ve kayık yapmaktan sağlarmış. Yaşlı balıkçı bir gün ava çıkmış. Yaralı bir Angut kuşuna rastlamış. Kuşun yarasını sarmış, kuşu iyileştirmiş.

Soğuk ve fırtınalı bir gün yaşlı kayıkçı yine ava çıkmış ve bir akıntıya kapılmış, kayığı parçalanmış. Yüzerek bir adaya kendini zor atmış. Hava çok soğukmuş, nerde ise donacakmış. Birden dostu Angut Kuşu gelmiş. Kuş adamın bu halini görünce, ateş yakmış ısınan diğer avcılarının yanına gelmiş. Bir parça ateşli dal almış ve balıkçıya götürmüş ve yaşlı balıkçı donmaktan kurtulmuş. Yaşlı balıkçı bunun üzerine dua etmiş. "Eğer herkim Angut Kuşuna tüfek atarsa tüfeği parçalansın." duası kabul olmuş. Her ne zaman Angut Kuşuna kim tüfek atarsa tüfeği parçalanırmış.

2.13. Mardin Efsaneleri

2.13.1. Ceza Motifli Efsaneler

Kaplumbağa (Tosbağa)⁴⁷¹

Efsaneyi anlatan kaynak kişi küçükken bir gün babasına: "Kaplumbağa niye böyle olmuş?" diye sormuş. Babası da başlamış anlatmaya:

Bir kadın leğende hamur yoğuruyormuş. Çocuğunun altı pislenmiş. Kadın çocuğunun altını hamurlu elleriyle temizlemiş. Sonra ellerini yıkamadan, temizlemeden tekrar leğendeki hamuru yoğurmaya devam etmiş. Bunun üzerine Allah onun sırtına vurmuş ve bu kadın kaplumbağaya dönüşmeye başlamış. Hamur leğeni de sırtına yapışmış. Kaplumbağanın sırtı da bu yüzden tepsi gibidir.

⁴⁷⁰ Seyit Emiroğlu, "**Konya Efsaneleri (İnceleme-Metin)**", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1993), s.184

⁴⁷¹ Nuriye Sancak, "**Mardin Efsaneleri**", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2008), s.195

Leylek 1⁴⁷²

Eskiden çok meşhur ve zengin olan bir tüccar varmış. Günün birinde bu tüccara yoksul bir kadın gelmiş, ondan buğday dilenmiş. Bu tüccar çok acımasızmış ve kadını aşağılayarak kovalamış.

Kadın eve gitmiş. Evde çoluk çocuk aç, mecburen bu tüccarın yanına yeniden gidip yine buğday dilenmiş. Tüccar bir şartla vereceğini söylemiş. Şart olarak kadına çıplak bir şekilde ağaca çıkmasını söylemiş. Kadın ağaca çıkınca da ona aşağıdan bakıp kahkahalarla gülmeye başlamış.

O kahkaha atarken Allah tarafından cezalandırılmış ve yasamı boyunca kahkaha atan bir hayvana dönüşmüş. Bu hayvan da leylektir

Köstebek 1⁴⁷³

Çok fakir olan bir aile varmış. Allah'ın bir kulu bu fakir aileye misafir olmuş. Bu ailenin yiyecek hiçbir şeyi yokmuş. Bu ailenin yeni doğan bir kız çocukları varmış. Yiyecek hiçbir şeyi olmayan bu karı koca yeni doğan bu çocuklarını kesip misafire ikram edeceklermiş. Karı koca konuşup böyle bir karar almışlar. Kızı tam kesecekleri anda bu misafir olayın farkına varmış. Kabul etmemiş bunu. Misafir: “Ya Rabbi sen bu eve bereket getir.” diye dua etmiş. Bu dua üstüne bu aile zengin olmuş. Aradan bir müddet geçince bu misafir kılıklı adam yine bu ailenin yanına gelmiş, misafir olmuş. Kocası, karısına: “Allah'ın misafiridir, tavuk keselim” demiş. Fakat kadın:

“Tavuk yumurtluyor, çocuklar yiyor, olmaz “ demiş. Kocası bu sefer: “Köpekleri keselim.” demiş. İki anlaşmışlar. İki köpek yavrusunu kesmişler. Bunları da bulgur pilavının üstüne koyup yemeği de misafirin önüne koymuşlar. Misafir de “Köpekler! kalkın, gidin” demiş. Bu sözler üzerine köpekler canlanıp kalkmışlar ve gitmişler. Bu olaydan sonra karı koca çok utanmışlar. Yünün içerisine saklanmışlar. Cenab-ı Hak onları köstebek haline getirmiş

⁴⁷² Nuriye Sancak, “**Mardin Efsaneleri**”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2008), s.96

⁴⁷³ Nuriye Sancak, “**Mardin Efsaneleri**”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2008), s.97

2.13.2. Mükâfat Motifli Efsaneler

Hıdır (A.S) ile İlgili Bir Efsane-1⁴⁷⁴

Bir gün Hıdır (a.s) erkek çocuğu olmayan bir eve dilenci kılığında gelir. Ev sahibi dilenci kılığındaki bu adamın haline çok üzülür ve onu evine davet eder. Sofra kurulur ve ev sahibi bu adamı sofraya buyur eder. Sofradan bir soğan alan dilenci kılıklı Hıdır (a.s) soğanı ısırır ve yemeden sofraya bırakır. Sonra sofradan kalkıp kapıya doğru yönelir. Bu sırada ev sahibi

“Hayrola nereye gidiyorsun?” der ve Hıdır(a.s) birdenbire ortadan yok olur. Bu olaydan sonra erkek çocuğu olmasını isteyen ev sahibinin erkek çocuğu olur.

Hıdır (A.S) ile İlgili Bir Efsane-2⁴⁷⁵

Evlilyalar zamanında koyun alıp satan (kasap) niyeti iyi, mert, içkici bir kasap varmış. Bir gün Hıdır (a.s) bu kasaba yabancı bir insan kılığında görünerek “Bu gece senin misafirin olacağım” demiş. Kasap misafirini kabul etmiş. Evinde hiçbir yiyeceği kalmayan kasap misafirini iyi ağırlayabilmek için ona: “Ne yapayım ne yersin?” diye sormuş. Misafir kılığındaki Hıdır, “Otuz böbrek yapacaksın.” demiş. Elinde hiçbir şey kalmayan kasap, misafirini iyi ağırlayabilmek için ahıra inip, koyunlarının böbreklerini almış. Hıdır’ın (a.s) önüne getirmiş, koymuş. Hıdır (a.s) yemiş, içmiş, yatmış, gitmiş. Sonra kasap, koyunların diğer etlerinin ziyan olmaması için temizlemeye gitmiş. Kasap, gidip baktığında tüm koyunlarının hayatta olduğunu görmüş. Tüm bunlardan sonra kasap, Hıdır’ı (a.s) görmek için Allaha yalvarıp yakarmış, Allah duasını kabul etmiş. Hıdır (a.s) tekrar karşısına çıkmış. Hıdır (a.s) tüm bunları onu sınamak için yaptığını söylemiş. Kasap da onun Hıdır (a.s) olduğunu anlamış.

⁴⁷⁴ Nuriye Sancak, “**Mardin Efsaneleri**”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2008), s.170

⁴⁷⁵ Nuriye Sancak, “**Mardin Efsaneleri**”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2008), s.271

Gelin Damat Taşı⁴⁷⁶

Mardin'in Derik ilçesinde çok eskiden birbirlerini delice seven iki genç varmış. Delikanlı gayrimüslim olduğu için bir türlü sevdiği Müslüman kızını istemeye cesaret edememiş. Bunun üzerine bu iki aşık genç, bir gece gizlice buluşup kaçmaya karar vermişler. Yola çıkmışlar. Ardından aileleri bunları aramaya koyulmuş. Tam yakalanacakları anda : “Allah'ım bizi ayırma, burada taş olup kalalım” diye dua etmişler. İkisinin de bu duası kabul olmuş ve oldukları yerde taş kesilmişler. Bunun için buraya gelin ile damat taşı (buk-zava) demişler.

2.14. Niğde efsaneleri

2.14.1. Ceza Motifli Efsaneler

Boz Tepe⁴⁷⁷

Bor'un Okçu köyünde zengin bir adam ve güzel kızını yaşarmış. Kızının gönlünde de, genç ve yakışıklı çoban Boz Mehmet varmış.

Çoban Boz Mehmet, bir gün ağaya gelmiş, kızını istemiş. Ağa, razı olmamış, kızını yerine para teklif etmiş. İki sevgili kaçmaya karar vermişler ve el ayak ortalıktan çekildikten sonra, Cücü (Balcı)ye doğru kaçmaya başlamışlar.

Şafakta durumu öğrenen ağa çok kızmış ama daha çok kahırlanmış... Kızının kaçmasını sindirememiş ve Allaha yalvarmış:

- Allah'ım, elleri birbirine değdiği anda taş olsunlar.

Kaçak sevgililer, uzun süre kaçtıktan sonra dinlenmek için yan yana uzanmışlar, ister istemez elleri birbirine değmiş ve o anda taş kesilmişler. Böylece babasına karşı gelen kız, ağasına karşı gelen çoban cezalarını çekmişler.

⁴⁷⁶ Nuriye Sancak, “**Mardin Efsaneleri**”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2008), s.104

⁴⁷⁷ Bayram Sönmez, “**Niğde Efsaneleri (Tahlil-Metinler)**”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1994), s.319

Taş Olan Oğul Meşelik Olan Bağ⁴⁷⁸

Bizim Kiyişlik (Keyişlik, Keşlik) mevkiinde bir sağrak var. Bu sağrak eskiden baştan başa üzüm bağıymış. Bağ sahibi, bağı oğluna bağışlamış.

Aradan bir mevsim geçmiş, baba beklemiş ki oğlu kendisine üzüm göndersin!.. Oğul babaya bir salkım bile üzüm gönderememiş. Bu hâl, babanın zoruna gitmiş. Kİ kaldırıp oğluna beddua etmiş:

- Bağrın taş, bağın meşelik olsun!

Koca üzüm bağı sağrak, oğlu da buraya bakan bir taş olmuş. Hâlâ yukarıda dururlar.

2.14.2. Mükâfat Motifli Efsaneler

Taş Olan Anne ve Oğlu İle Askerler⁴⁷⁹

Çete zamanıymış. Müslümanlar, gâvurların karşısında çarpışıyorlarmış. Daha ötede de, Müslüman askerleri, gâvur askerleriyle savaşıyormuş.

Gâvur ordusunun yan tarafında, kucağı çocuklu bir kadın çeteler tarafından kovalanıyormuş. Bunu gören iki Müslüman Türk askeri, bu kadını kurtarmak istemişler, kadına doğru koşmaya başlamışlar.

Kadının hiç hâli kalmamış. Ne dizlerinde takat, ne gözlerinde fer kalmış. Çetelerin eline düşeceğini anlayınca bir yerde durmuş ve Allah'a dua etmiş:

- Allahım, beni düşmanların eline düşürme de, şurada bir taş et demiş. Allah, kadının duasını kabul etmiş. Bir mağaraya sığınan kadın orada, kucağında çocuğuyla taş olmuş. Mağara ağzına kadar gelmiş olan askerler de, kadına yetişemedikleri için üzülüyorlarmış. Kadının taş olduğunu görünce onlar da taş olmuşlar.

⁴⁷⁸Bayram Sönmez, “Niğde Efsaneleri (Tahlil-Metinler)”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1994), s.322

⁴⁷⁹ Bayram Sönmez, “Niğde Efsaneleri (Tahlil-Metinler)”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1994), s.316

Niğde Elması⁴⁸⁰

Velîlerden birinin yolu, Niğde'ye uğrar. Aç ve yorgundur. Yanına yaklaşan bir çoban, ihtiyarın yorgunluğunu görünce hiç bir şey demeden, azık çıkımındaki tek elmayı, dervişe ikram eder.

Velî o ikramdan, istemeden verilen bir elmadan çok memnun olur. Çobanın cömertliği hoşuna gider. Elma ağzın da erirken ellerini kaldırır: "Rabbim, Koca Rabbim, susuzdum susuzluğum geçti, açtım doydum, yorgundum dinlendim. Bunların sebebi şu çoban kulundur. Sen de bu çoban kulunu ağzı dualı, bu toprakların elmasını lezzetli ve sulu, insanlarını da güzel ve cömert kıl" diye dua eder.

2.15. Gaziantep (Nizip) Efsaneleri

2.15.1. Mükâfat Motifli Efsaneleri

Âşık taşı-1⁴⁸¹

Ehneş Köyü'nün 1,5 km. kuzeydoğusunda Fırat Nehri'nin Antep-Urfa yakasında karşılıklı iki taş vardır. Taşlardan biri ince diğeri daha kalındır. Antep tarafındaki taşın kız, Urfa tarafındakinin ise erkek olduğu rivayet edilir. İki genç birbirlerine hiçbir zaman kavuşamayacaklarını bildikleri için Allah'a dua ederler. Duaları kabul olur ve taşta dönüşürler.

⁴⁸⁰ Bayram Sönmez, "Niğde Efsaneleri (Tahlil-Metinler)", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1994), s.411

⁴⁸¹ Levent Başarkanoğlu, "Nizip Efsaneleri", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep 2010), s.88

2.16. Nevşehir Efsaneleri

2.16.1. Ceza Motifli Efsaneler

Peribacası⁴⁸²

Eski zamanlarda düşmanlarla savaşırken, bir annenin düşman askerlerine “Hepiniz taş olun!” diye beddua etmesinden dolayı düşman askerlerinin oracıkta taş olduğu söylenmektedir.

Torbalı⁴⁸³

Zamanın birinde Hızır Aleyhisselam Yeniyaylacık köyüne gitmiş, ekmek yapıyorlarmış, ekmek istemiş. Fakat ekmeği vermemişler ve kovalamışlar, çocuklar taşlamışlar. Taşlanınca “Karnınız doymasın, torba da boynunuzdan eksik olmasın.” diye ilenmiş, beddua etmiş. Gerçekten de derler, toparlar devşirirlerdi; o şekilde geçinirlerdi. O köyün insanlarına torbalı denir o yüzden...

Hep Büyük Kuşu Efsanesi⁴⁸⁴

Adamın birinin çok büyük bir karpuz tarlası varmış. Tarlada kocaman kocaman karpuzlar yetiştirmiş. Günlerden bir gün yolcunun biri bu karpuz tarlasının bulunduğu yerden geçiyormuş. Adamın karnı çok açmış. Yolcu tarlada dolaşan tarla sahibinin yanına selam verip varmış. Ağa karnım çok aç, bak Allah sana büyük büyük karpuzlar vermiş. Allah rızası için birini ver de karnımı doyurayım, demiş. Tam da akşam olmak üzereymiş. Tarla sahibinin yüzü bu istek üzerine asılmış. Vermem de diyememiş yolcuya. Ona vermek için küçük bir karpuz aramaya başlamış tarlada. Karpuz ararken bir yandan da “Hep büyük” diye söylenip duruyormuş. Tarla sahibinin bu tavrına yolcu çok üzülmüş, kalbi kırılmış. Kendisine verilen bir sürü büyük karpuzla şükür sayılabilecek tek karpuzu vermeyecek kadar cimri olan bu adam Allah tarafından cezalandırılmış, adam hemen o sırada bir kuşa

⁴⁸² İmran Gündüz Alptürker, “Nevşehir Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013), s.120

⁴⁸³ İmran Gündüz Alptürker, “Nevşehir Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013), s.154

⁴⁸⁴ İmran Gündüz Alptürker, “Nevşehir Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013), ss.169-170

dönüştürülmüştür. O günden sonra adam akşamları ortaya çıkar ve “Hep büyük” diye ötermiş. İşte şimdi akşam vakti ortaya çıkan bu kuşa “Hep Büyük Kuşu” deniliyor.

Ekmeğe Hürmetsizliğin Cezası⁴⁸⁵

Bir gün kadın çocuğu ile pikniğe gitmişler; yemişler, içmişler, kadının çocuğunun tuvaleti gelmiş. Kadın çocuğunun tuvaletini yaptırır ve çocuğun altını temizlemeye bir şey bulamamış ve ekmek ile çocuğun altını temizlemiş ve rivayetlere göre söylenir, kadın oğlandan ayrılmış ve Sadele yolunda kadın ve çocuğun taş olduğu söylenir.

Garin, Karlık, Tağar Köyleri ve Hızır⁴⁸⁶

Yeşilöz köyünün eski adı Tağar’dı. Garin ve Karlık da komşu köylerdir. Birgün dilenci kılığında bir kişi bu civarlara gelmiş. Önce ilk baştaki “Garin” köyüne uğramış. Köyde birkaç gün misafir kalmak istediğini söylemiş, köylüler kendi karınlarını bile zor doyurduklarını, misafir edemeyeceklerini söyleince adam köyün adını sormuş; köylüler Garin deyince adam da “Başınızdan gitmesin garın ağrısı.” demiş. Sonra sıradaki Karlık köyüne gelmiş. Karlıklılar da gelirimiz az, yerimiz dar diye kabul etmemişler. Bu köyün de adını sormuş, “Karlık” deyince adam “Başınızdan gitmesin darlık.” demiş. Son köy olan Tağar’a gelmiş. Tağarlılar kabuledip misafir etmişler. Adam giderken köyün adını sormuş ve “Tağar” dediklerinde “Başınızdan gitmesin yağar.” demiş. Meğer bu adam Hızır’mış. Bu olaydan sonra Karainlilerde hastalık başlamış; karın ağrısı çekerler sürekli, hatta Tuzköy gibi boşaltılma ihtimali gündemde. Karlıklılar darlıktan kurtulamamış, hem köyün etrafı coğrafi olarak genişlemeye müsait değil; hem de maddi darlık çekerler; ama Tağarlılar bolluk içinde, kıtlıkta bile sıkıntı çekmeden yaşamış.

⁴⁸⁵İmran Gündüz Alptürker, “Nevşehir Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013), s.184

⁴⁸⁶İmran Gündüz Alptürker, “Nevşehir Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013), ss.100-101

2.16.2. Mükâfat Motifli Efsaneler

Üç Güzeller⁴⁸⁷

Bir kralın birbirinden güzel üç tane kızı varmış, düşmanlar Ürgüp'e savaş açmış. Şehri ele geçireceklermiş, kral da “Allah'ım kızlarım düşmanın eline geçmektense taş olsunlar.” diye dua etmiş; kızlar taş olmuş, o yüzden Üç Güzeller adını almış.

Ağ Gelin⁴⁸⁸

Ürgüp'ün Başdere kasabasında çok güzel bir kız varmış, kızın da bir sevdiği varmış, çocuk askere gitmiş. Çocuk askerdeyken kıza başka bir kısmet çıkmış, aynı köyden bir başkası istemiş kızı. Kızın gönlü yokmuş, ama babası vermeye kararlıymış. Kız; Allah'ım beni başkasına yâr etmektense taş et, diye dua etmiş; taş olmuş.

Kumru⁴⁸⁹

Babaannem anlatırdı, çok güzel bir kız varmış, duvarları yüksek, telle örülü bahçesi olan bir evde yaşarmış. Adamın biri bu kıza göz koymuş. Kızın bahçede gergef işlediği bir gün, adam duvardan atlayıp girmiş bahçeye. Evde de hiç kimse yokmuş. Gergefin ipi de kızın boynundaymış. Kıza tecavüz edecekmiş, kıza saldırınca kız: “Allah'ım ya bunu taş et, ya beni kuş et!” demiş. Çocuk sıkıştırınca kız kuş olup uçmuş. Kuşun boynunda gri kahverengimsi tüylerin üstünde siyah bir çizgi var şimdi. O çizgi de kızın boynundaki ipten oluşmuş.

⁴⁸⁷İmran Gündüz Alptürker, “Nevşehir Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013), s.118

⁴⁸⁸İmran Gündüz Alptürker, “Nevşehir Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013), s.120

⁴⁸⁹İmran Gündüz Alptürker, “Nevşehir Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013), s.168

2.17. Yozgat Efsaneleri

2.17.1. Ceza Motifli Efsaneler

Oğlan Kayası⁴⁹⁰

Bir kadının çok sevdiği oğlundan başka kimsesi yoktur. Oğlanın evlenme zamanı gelir. Evlenir. Oğluyla beraber kalan anne geliniyle anlaşamaz. Gelin, oğlanı annesini öldürmeye razı eder. Oğlan annesini eşşeğe bindirerek ıssız bir yere öldürmeye götürür. Annesi nereye gittiklerini sorar. Oğlu, kendisini öldüreceğini söyler. Annesi:

“İyi oğlum, alım yazısıysa buda olur. Allah’ın takdiri buysa buyur öldür. Fakat müsaade et de iki rekat namaz kılayım, sol tarafa selam vereceğim zaman sen baltanı vur, öldür.” der.

Annesi sola selam verirken, baltayı kaldırır, vuracakken baltayla birlikte taş olur.

Hepbüyük⁴⁹¹

Hepbüyük önceleri bir kız çocuğuymuş. Bostan tarlasını beklermiş. Bir yolcu:

“Kızım, küçüğünden bir bostan ver de yiyeyim” demiş.

“Olur dayı” diyerek bir bostan getirmiş. Getirdiği bostan büyükmüş. Adam daha küçük bir bostan istemiş. Kız aynı bostanı tekrar getirmiş. Adam yine küçük bostan isteyince, kız:

“ Ne yapayım anca hep büyük” diye bağırarak karşı çıkmış ve bostan getirmemiş. Bunun üzerine adam kıza beddua etmiş:

“ Ey kızım Allah seni kuş etsin de hep büyük hep büyük diye bağırasın,” demiş. Kız kuş olmuş. Hep büyük hep büyük diye ötermiş. Adı da Hepbüyük kalmış.

Tosbađa⁴⁹²

Tosbağa bir zamanlar büyük bir tüccar imiş. Buğday alır satarmış. Buğdayı kendisine alırken çiniğin iç tarafıyla, satarken de dış tarafıyla ölçermiş. Böyle yaparak herkesi kandırırmış. Tüccar tarafından kandırılan insanlar beddua etmeye başlamış. Allah da çiniği kafasına geçirerek onu tosbağa haline getirip dağlara düşürmüş.

⁴⁹⁰ Zekai Karadavut, “Yozgat Efsaneleri (İnceleme-Metin)” (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1992), s.171

⁴⁹¹ Zekai Karadavut, “Yozgat Efsaneleri (İnceleme-Metin)” (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1992), s.178

⁴⁹² Zekai Karadavut, “Yozgat Efsaneleri (İnceleme-Metin)” (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1992), s.180

2.17.2. Mükâfat Motifli Efsaneler

Çatal Kaya⁴⁹³

Ozan köyünün kuzeyindeki köylerin birinde iki genç birbirini sever. Kızın babası bütün ısrarlara rağmen kızını oğlana vermez. Çaresiz kalan sevdalılar kaçmaya karar verir. Ozan köyünün kuzeyindeki tepeye kadar gelirler. Kızın yedi tane kardeşi vardır. Bunları yakalayıp öldürmek için peşlerine düşerler. Ozan köyündeki tepede kısıtırlar. Bunların ellerine düşmek istemeyen sevgililer:

Allah'ım, bizi bunların eline bırakma. Ya bir topak taş eyle, ya da bir uçar kuş eyle”
" diye dua ederler. Allah da bu sevgililerin duasını kabul ederek ikisini de karşılıklı taş eder. Simdi, kavuşamayan sevdalılar ile evlenemeyen gençler oraya giderek "Allah'ım, onların duasını kabul ettin, bizim dualarımızı da kabul e t ." diye dua ederler.

2.18. Ağrı Efsaneleri

Taş Olan Çoban⁴⁹⁴

Ağrı'nın eteklerinde sürüsünü otlatan bir çoban nasılsa fazlası ile yükseklere çıkar. Aşağı inmek güçtür, imkânsızdır. Kurtuluş ümidi yok gibidir. Allah'a yalvarır, dua eder, kurban kesmeye karar verir:

“ Yâ Rabbim, beni bu felaketten kurtarırsan sana yedi tane kurban keseceğim.”

Çobanın duası Allah indinde kabul olur. Çoban sürüsü ile birlikte salimen aşağıya iner. Felâketten kurtulan çoban kurbanları unutmaz. Allah'a yedi tane bit kurban eder. Kurtulduktan sonra verdiği sözü değişik bir şekilde yorumlayan bu çoban, sözde, vaadini yerine getirmiş olur. Fakat çok geçmeden hemen kendisi, hem de sürüsü Allah tarafından taş haline getirilir. Böylece lâyük olduğu cezaya çarptırılmış olur.

⁴⁹³ Zekai Karadavut, “Yozgat Efsaneleri (İnceleme-Metin)” (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1992), s.167

⁴⁹⁴ Saim Sakaoglu, **101 Anadolu Efsanesi**, Akçağ Yayınları, Ankara 2013, s.33

Bugün, Ağrı Dağı'nın eteklerindeki çobanın mezarı, daha doğrusu ona ait olduğu söyleyen bir taş yığını hala durmaktadır. Ama bu taşlar, kim bilir ne gibi bir maksatla bir araya getirilmiştir, kimseler bilmez.

2.19. Afyon Efsaneleri

Şahitler Kayası⁴⁹⁵

Afyon'un yakın köylerinden birinden 6 kişi şahitlik için şehre inerler: Mahkemeye varırlar. Hâkim kendilerine sorar:

“Doğru söyleyeceğinize yemin eder misiniz?” Onlar da sırayla cevap verirler:

“Evet doğru söyleyeceğim, eğer yalan söylersem Allah beni taş etsin.”

Hepsi de kendilerine sorulan suallere cevap verirler. Hâkimler mahkemeyi karara bağlarlar.

Bunlar da işleri bittiği için yine hep birlikte köyün yolunu tutarlar. Tam, bugün Şahitler Kayası denilen yere gelince hep birlikte taş kesilirler.

Daha sonra onların köye gelmediğini görenler, mahkemede söyledikleri sözlerin yalan olması sebebiyle taş kesildiklerini anlarlar.

2.20. Karaman Efsaneleri

Taşlaşan Ana ile Yavrusu⁴⁹⁶

Küçük çocuğu olan bir ana, yavrusunu bir kenara bırakır, ekmek yapmak için hamur yoğurmaya başlar. O, bu işle uğraşırken küçük yaramaz da bir kenarda oturmaktadır. Kendini hamurun ve tandırın telaşesine kaptıran ana neden sonra çocuğunun altını pislettiğini fark eder. Hemen acele ile bebeğin altını değiştirmek ister. Fakat yanında yöresinde su bulamaz. Ekmekler fırındadır, yanabilir; çocuğun altı açık, rahatsız olabilir. Hemen gözüne yakınında ki bir kapta bulunan deve sütü ilişir. Çocuğun temizliğini bununla yapar.

⁴⁹⁵ Saim Sakaoğlu, **101 Anadolu Efsanesi**, Akçağ Yayınları, Ankara 2013, s.44

⁴⁹⁶ Saim Sakaoğlu, **101 Anadolu Efsanesi**, Akçağ Yayınları, Ankara 2013, s.45

Fakat kadının bu yaptığı, nimete karşı işlemiş bir hürmetsizliktir. Allahtealâ, bu yanlışlığı cezasız bırakmaz ve ana ile yavrusunu taşa döndürür.

2.21. Bayburt Efsaneleri

Kaybolan Nehir⁴⁹⁷

Vaktiyle Ermenilerin oturduğu bu köyde bir gün gelinlerden biri çocuğunu temizliğini su ile yapmaz, yanındaki buğday ekmeği ile yapar. Daha sonra temizlik yapmak için kullandığı bu ekmeği suya atar. Bu durumu gören su da günden güne azalır, ancak bir değirmeni döndürebilecek kadar kalır.

2.22. Ankara Efsaneleri

Karyağdı⁴⁹⁸

Osmanlı İmparatorluğu'nu ihtişamlı devirlerinde Ankara'da güzel bir Türk kızı yaşamış. Bu güzel kız aynı zamanda akıllı, terbiyeli ve iyi kalpli imiş. Her gönülde düşen kıvılcım onunkine de düşmüş. Bir delikanlı, kendi gibi yiğit olan bu kıza gönlünü kaptırmış.

Genç varmış babasına, anlatmış durumu. Baba da bilir ki oğlunun evlenme çağıdır. Kızın babasına varırlar. Allah'ın emrini, peygamberin kavlini hatırlatırlar. Fakat kızın babasının niyeti başkadır; o, kızını akrabalarından birine verecek ve yüklü bir başlık alacaktır. Gençler için tek yol kalmıştır; delikanlı bu yolu dener ve başarır.

Kızının kaçırıldığını duyan baba buna çok kızar. Kızına ve delikanlıya şöyle beddua eder:

“Allah canımı alsın da çocuk yüzü görmeyesin!”

Kaçaklar gizlice evlenirler. İlk gece kız, içinde bir sıkıntı olduğunu söylerse de sebebini bir türlü anlayamazlar.

Aradan günler, haftalar, aylar geçer; kızın yakında bir çocuğu olacaktır. Aylardan Temmuz... Hava güneşli, etrafı bunaltıcı bir sıcak kaplamıştır. Evde günlerini sayan

⁴⁹⁷ Saim Sakaoglu, **101 Anadolu Efsanesi**, Akçağ Yayınları, Ankara 2013, s.54

⁴⁹⁸ Saim Sakaoglu, **101 Anadolu Efsanesi**, Akçağ Yayınları, Ankara 2013, s.122

hamilenin canı kar yemek ister. Ama bu havada kar bulmanın imkânı mı var... Kız, ellerini göğe kaldırır, Allah'a niyazda bulunur.

“Allah’ım, şimdi bir kar yağdırsan da avuç avuç yesem..” Aradan fazla zaman geçmez; o sıcak hava kaybolmuş, kar yağmaya başlamıştır. Herkes ne olduğunu anlayamamıştır. Güzel kız muradına ermiştir; avuç avuç, doyasıya kar yer.

Kar yer yemesine ama, bir müddet sonra hastalanıverir; yediği kardan üşümüştür. Çok geçmeden karnındaki çocuğu ile birlikte Hakk’ın rahmetine kavuşur.

Kumru⁴⁹⁹

Bir kız çocuğu ile erkek kardeşi, üvey anneleri ile birlikte yaşarlar. Üvey anneleri çok insafsızdır, çocukları ezercesine çalıştırmaktadır. Zaten üvey annesinin iyisi masallarda bile bulunmaz. Sabahın erken saatinde onları kaldırır, akşamın geç vaktine kadar çalıştırmış. Ne desin zavallılar, itiraz etmek hadlerine mi? Olan güçleri ile durmadan çalışırlarmış.

Bir sabah yine erkenden kaldırırlar: Üvey anne kendisi suya gideceği için onların da, kendisi gelinceye kadar boş durmalarını istemez. Kız der ki:

“ Ben gelinceye kadar bazlamanın yağını eritin!”

O gitmiş işinin başına, çocuklar başlamışlar yağı eritmeye... Oğlan, tavanın sapını tutarmış, kız da yağı karıştırmış. Fakat nasıl olmuşsa olmuş, oğlan bir ara tavanın sapını bırakmış, o sırada ayağa kalkan kızın da eteği tavanın sapına takılınca bazlama için eritilen yağlar ocağa dökülürmüş. Bunlar telaşe ile ne yapacaklarını şaşırırlar, şaşkın şaşkın tava ile ocak arasında dolaşırken ocaktaki üçayak boyunlarına geçiverir. Bu kızgın alet boyunlarında siyah bir iz bırakır. Çocuklar içinde buldukları kötü durumu anlar ve kurtulma çarelerini araştırmaya başlarlar. Bilirler ki üvey anneleri gelince etmediğini bırakmayacaktır. Her iki kardeş kurtuluşu Allah’a sığınmakta bulurlar. Bir köşeye çekilerek dua etmeye başlarlar:

⁴⁹⁹ Saim Sakaoglu, **101 Anadolu Efsanesi**, Akçağ Yayınları, Ankara 2013, s.147

“Allah’ım, bizi bu kötü kadının elinden kurtar; bizi kumru yap!” Duaları kabul olur ve hemen o anda kumru hâline geliverirler. Bu kumrular daha sonra her gün evlerinin karşısındaki ceviz ağacına gelip öterler:

“Guguk guguk, yağı kim döktü?”

“Guguk guguk, yağı kız döktü.” diye ötüşürler

2.23. Düze Efsaneleri

Efteni Gölü⁵⁰⁰

Vaktiyle bu gölün bulunduğu yer bir köymüş. Anadolu’nun bağrındaki binlerce köyden biri... Hızır Aleyhisselam’ın yolu bir gün köye düşer. Bir kapıyı çalar. Çıkan kadından bir parça ekmek ister. Kadın zaten kötünün teki, hem nereden bilsin gelenin Hızır olduğunu. “Yok!” deyip Hızır’a ekmek vermez.

Hızır Aleyhisselam aç kalacak değil elbet, hem onun ekmeğine de muhtaç değildir. Ama bir denemedir bu. Hızır, köyden ayrılırken şöyle dua eder:

“Allah bu köyü suya garketsin!”

Zamanla köyün yeri suyla dolmuş ve bugünkü Efteni Gölü meydana gelmiş.

2.24. İzmir Efsaneleri

Gelin Taşı ve Dede Tepesi⁵⁰¹

Vaktiyle Kaynarca’nın olduğu yerde bir memleket varmış. Verimli tarlaları, besili hayvanları pek yokmuş. Bu memleketi halkı o kadar zengin olmuşlar ki, ekinlerini ekmek, hayvanlarını otlatmak için başka yerlerden işçi getirip çalıştırıyorlarmış. Fakat gelenler oranın ahlakını bozmuş, halkı baştan çıkarmışlar.

Bir gün bu memlekete bir pir gelir, halka nasihatta bulunarak akıllarını başlarına toplamalarını söyler. Bu pirin sözlerine kimse kulak asmadığı gibi, bir de altın ve gümüş

⁵⁰⁰ Saim Sakaoglu, **101 Anadolu Efsanesi**, Akçağ Yayınları, Ankara 2013, s.129

⁵⁰¹ Saim Sakaoglu, **101 Anadolu Efsanesi**, Akçağ Yayınları, Ankara 2013, s.25

dolu iki kuyunun arasına ekmek, su vermeksizin hapsederler. Pirin haline acıyan bir kız, kimselere görünmeden bu ihtiyara ekmek ve su getirir, onu ölmekten kurtarır.

Bir müddet sonra bu kızın düğünü olur. Kırk gün, kırk gece, süren eğlencelerden sonra bütün halk sarhoş olur, yerlerde sürünmeye başlarlar. Gelin yeni evine gitmek için atına biner, yola çıkılır. O bölgenin âdetine göre, geline, köyün hemen yakınında bulunan bir kuyudan üç yudum su içirmek ve aynı kuyunun etrafında üç defa dolaştırmak gerekir. Kuyunun başına gelinir, tam su gelin su içeceği sırada o pir karşlarına çıkar ve der ki:

“ Durmadan arkamdan yürüyün, sakın arkanıza bakmayın. Yoksa hepiniz taş olursunuz!”

Pirin bu sözlerinden korkan halk onun peşine takılı ve koşmaya başlar. Arkalarından müthiş gürültüler kopar, acı çığlıkları atılır. Buna dayanamayan birisi arkasına dönüp bakar: Evlerden su fişkırdığını ve memleketi kara dumanların bürüdüğünü görünce “Yandım” diye kendisini yere atıverir. Ne olduğunu anlamak için hepsi arkalarına bakarlar; Pirin sözünü dinlemedikleri için de taş kesilirler.

BÖLÜM V

SONUÇ

Bu çalışmamızda Türk Dünyası ve Anadolu illerinde var olan ve daha önce derlenmiş olan 188 efsaneyi, ceza ve mükâfatlandırma motifinin işlevselliği açısından inceledik. İncelenen efsaneler, üç ana başlık altında tasnif edilerek değerlendirilmiştir.

1. Dönüşümle İlgili Efsaneler

1.1. Taş kesilme efsaneleri

1.1.1. Nimete saygısızlık sonucu taş kesilme

1.1.2. Yaptığı kötülükten dolayı, beddua ile taş kesilme

1.1.3. Çaresizlik ve kötülükten kurtulmak için kendi duası ile taş kesilme

1.1.4. İşlenen günah sonucu, Allah tarafından taş kesilme

1.2. Hayvana dönüşüm

1.2.1. Kuşa dönme

1.2.2. Diğer hayvanlara dönme

1.3. Gök cisimlerine dönüşüm

1.4. Tabiat hadiselerine dönme

1.5. İnsana dönme

1.6. Denize, pınara, göle ve nehire dönme

2. Din Büyükleriyle İlgili Efsaneler

3. Hızır'la ilgili efsaneler

3.1. Paylaşma, bereket ve ödüllendirme

3.2. Cezalandırma

Çalışmamızdaki efsaneler, Türk Dünyasının ve Anadolu halkının değer yargılarını, ahlak anlayışını, yaşam tarzını, doğaya olan bakış açısını, insana dair düşüncelerini, Allah'a olan saygısını, toplum düzen ve inanç sistemini, yanlış ve doğru kabul edilen davranış ve düşüncelerini, gelenek- göreneklerini anlatmaktadır. Kısacası efsaneler, anlatıldığı yerde yaşayan insanlara, ayna tutarak bir anlamda o insanları bize tanıtmıştır.

Toplumsal yapıyı ve düzeni korumak amacıyla efsanelerde sıkça mükâfatlandırma ve cezalandırma motifleri kullanılmıştır. Bu cezalar bazen yukarıda da bahsettiğimiz gibi, dönüşüm şeklinde de karşımıza çıkmıştır. Kötü davranışları yasaklayan efsanelerde ceza, bir hayvana ya da taşa dönüşmek olmuştur. Özellikle bünyesinde taş kesilme motifini barındıran efsanelerde halk hafızası dinleyiciye bazı mesajlar iletmış, taş kesilme motifi aracılığı ile simgesel manada, ahlâkî bazı kavramlar teminat altına alınmak istendiği açıkça gözler önüne serilmiştir. Ama en çokta yapılan yanlışlar karşında kişi veya varlıklar belli başlı iyi özelliklerden mahrum kalmış veya toplum içinde seilmeyen, hoş karşılanmayan vasıflar yüklenmiştir. Efsane örneklerinde, büyüklere saygısızlık, şımarıklık, tembellik ve kibir gibi davranış ve özellikler hoş karşılanmadığı gibi yapılmaması için mesajlar verilmiştir. İyi insan olmayı ve Allah'a inanmayı pekiştiren efsanelerde de mükâfatlandırılan insanları gözler önüne sererek, efsanenin işlevselliğini anlaşılmaktadır. Ayrıca Türk efsaneleri incelendiğinde, sosyal ve kültürel değerlerin korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması işlevini üstlendiği görülmüştür. Bununla ilgili olarak efsanelerde, müsriflik, hırsızlık, kibir, sahtekârlık, kıskançlık, sadakatsizlik gibi davranışlar cezalandırma ile sonuçlanırken; buna karşın toplum tarafından kabul gören tavır ve davranışlarda bulunanların ise ödüllendirildiği sık sık efsane örneklerinde karşılaşılmıştır. Bu durum, efsanelerin toplumsal birlik ve bütünlüğün sağlanmasında ve düzenin korunmasında üstlendiği işlevleri açıkça ortaya koymaktadır. Efsane örneklerinde toplumun inanç ve ahlak değerlerine gönderme yapan, onları sürdürmeyi, önemli addetmeyi öğütleyen birçok mesajı vardır. Böylece kendisine inanılan anlatı, yani efsane, toplumsal öğretiyi kabul ettirme işlevi gören mesajını iletebilir. Bu efsanelerde aile içi ilişkileri, namusu koruma ve insana zarar veren hayvanlardan korunmak için dua gibi dini ritüellerle ilgili yaşantılar bulunmaktadır. Bu efsanelerde halk namusu için gerekirse taş olmayı, kötü davranışların taş kesilerek cezalandırıldığı ve zarar verme niyetindekilerin dua karşısında yok olacağı gibi öğretiler görülmektedir.

Bu çalışmada da görüldüğü gibi, efsaneler anlatıldığı toplumun insan ilişkilerinde ve toplumsal yaşamında etkili olan kültür mahsulleridir. İnsanların açıkça ifade edemediği değerleri, adetleri, duygu, düşünce ve davranışları efsaneler yardımıyla dile getirerek toplumdaki insanlara yol gösterirler. Efsaneler bir kültürün gelenek-göreneklerinin, örf adetlerinin yaşatılmasında ve gelecek nesillere aktarılmasında en önemli araçlarından biridir. Kısaca efsaneler insanlara gerek bireysel yaşamlarında gerekse toplumsal yaşamlarında iyi

insan olma, kötü davranışlar yapmama konusunda ders veren, yol gösteren, ibret almayı öğreten kültürel değerlerdir.

Türk efsaneleri araştırması sonucunda, efsanelerin birçoğunun Anadolu'nun değişik yerlerinde anlatıldığını ve Türk toplumları arasında da aynı konuda ve aynı işlevde var olan efsane örnekleri tespit edilmiştir. Azeri, Özbek, Kırgız, Tatar, Başkurt, Kazak, Altay, Türkmen, Karakalpak, Uygur, Yakut ve Anadolu illerinden daha önce derlenmiş olan metinlerinden seçtiğimiz örnekler de sıklıkla aynı hadiseler sonucunda cezalandırma ve mükâfatlandırma uygulandığı görülmüştür. Yani geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Türk boylarının yarattıkları sözlü kültür ürünleri arasında güçlü benzerlikler olduğu görülmüştür.

KAYNAKLAR

ACAR, Hakan, “**Burdur Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma**” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü) Isparta 2013

ALPTEKİN, Ali Berat, **Efsane ve Motifleri Üzerine**, Akçağ Yayınları, Ankara 2014

ALPTÜRKER GÜNDÜZ, İmran, “**Nevşehir Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)**”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), Nevşehir 2013

Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, “Efsane”, Kapı Yayınları, İstanbul 2016

ATNUR, Gülhan, “**Başkurt-Tatar Efsaneleri Üzerine Karşılaştırmalı Motif Çalışması**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), Erzurum 2002

BALABAN, Tuğrul, “**Amasya Efsane, Menkabe ve Memorantları (Derleme-İnceleme-Metin)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), Erzurum 2013

BASCOM, William R., “**Folklorun Dört İşlevi.**” Ferya Çalış, (Çev.), **Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2**, Hzl. M. Öcal Oğuz vd., Geleneksel Yayınları, Ankara 2005, ss. 138-142

BAŞARKANOĞLU, Levent, “**Nizip Efsaneleri**”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep 2010

BAZANCİR, Recai, “**Bingöl Efsaneleri**”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), Van 2010

BORATAV, Pertev Naili, **100 Soruda Türk Halk Edebiyatı**, Bilgesu Yay., Ankara 2015

BUCH, W. , “Masal ve Efsane Üzerine.” Ali Osman Öztürk (Çev.), **Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar-1**, Hzl. Gülin Ögüt Eker vd. Millî Folklor Yayınları, Ankara 2006, ss.223-227

Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, “ Efsane”, İstanbul, 1986

Çağdaş Türkçe Sözlük , “Efsane” , Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2012

EROL Şerife Seher, “**Türkmen Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), İzmir 2012

ÇOBANOĞLU, Özkul, **Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş**, Akçağ Yayınları, Ankara 2010

ÇOBANOĞLU, Özkul, **Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları**, Akçağ Yayınları, Ankara 2015

DIYKANBAYEVA, Aygerim, “**Kırgız Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metin)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), İzmir 2004

DURANLI, Muvaffak, “**Yakut Efsaneleri**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), İzmir 2004

DUYMAZ, Ali, “**Bingöl Efsaneleri (İnceleme-Metinler)**”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Elazığ 1989

Edebiyat Terimleri Sözlüğü, “Efsane”, Varlık Yayınları, İstanbul 1984

Edebiyat ve Tenkit Sözlüğü, “Efsane”, İnkılap Yayınevi, İstanbul 1954

EKER, Gülin Ö. ,“Gelenekten Geleceğe Halk Edebiyatı”, **Türk Halk Edebiyatı El Kitabı**, Editör: M. Öcal Oğuz, (ss. 393-410), Grafiker Yayıncılık, Ankara 2011

ELÇİN, Şükrü, **Halk Edebiyatına Giriş**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986

ELİADE, M., **Mitlerin Özellikleri**, Simavi Yayınları, İstanbul 1993

ELİADE, Mircea, **Kutsal ve Dindışı**, Mehmet Ali Kılıçbay(Çev.), Gece Yay., Ankara 1991

EMİROĞLU, Seyit, “**Konya Efsaneleri (inceleme-Metin)**”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), Konya 1993

ERGUN Metin, **Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi C.1**, TDK Yayınları, Ankara 1997

ERGUN, Metin, **Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi, C.2**, TDK Yayınları, Ankara 1997

FEDAKÂR DÖNMEZ Pınar “**Karakalpak Efsaneleri (İnceleme-Metinler)**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), İzmir 2008

GÖDE, Halil A., **Isparta Efsaneleri**, Fakülte Kitabevi, Isparta 2010

GÖKALP, Ziya, **Türk Töresi**, Hzl. Alper Timuçin, Kamer Yayınları, İstanbul 1997, s. 107

GÖKŞEN, Cengiz, “**Giresun Efsaneleri**” , (Bilim Uzmanlığı Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), Trabzon 1999

GÖMEÇ Saadettin, **Türk Cumhuriyeti ve Toplulukları Tarihi**, Akçağ Yayınları, Ankara 2003

GÖRKEM, İsmail, **Elazığ Efsaneleri İnceleme-Metinler**, Manas Yayınları, Elazığ 2006 Hayat Büyük Türk Sözlüğü, “Efsane”, Hayat Yayınları, İstanbul,2008

HONKO, L. , “Miti Tanımlama Problemi.” Nezir Temür (Çev.), **Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2**, Hzl. M. Öcal Oğuz, S. Gürçayır, Geleneksel Yayıncılık, Ankara 2006 ss. 246-259

IŞIK, Neşe, “ **Doğu Karadeniz Efsaneleri Derleme ve Araştırma (Trabzon, Rize ve Artvin)**”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), Trabzon 1998

Kamus-ı Türkî, “Efsane”, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2010

KARADAVUT, Zekeriya, “**Yozgat Efsaneleri (İnceleme-Metin)**”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), Konya 1992

LUTFİ, Max, “Masalın Efsane, Menkabe, Mit, Fabl ve Fıkra Gibi Türlerden Farkı” (Çev. Sevgül Sönmez), **Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 1** (Hzl. Gülin Öğüt Eker vd.), Millî Folklor Yay., Ankara 2006, ss. 220-222

Lügat-i Nâcî, “Efsane”, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2009

Meydan Larousse, “ Efsane”, Meydan Yayınları, İstanbul 1981

Misâlli Büyük Türkçe Sözlük C.1, “Efsane”, İstanbul 2011

Osmanlı Türkçesi Sözlüğü, “Efsane”, Yargı Yayınevi, Ankara 2011

Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat, “Efsane” , Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2010

OSPANALİYEVA, Bibigül, “**Kazakistan’ın Jambıl Bölgesi Efsaneleri (İnceleme-Metinler)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), İzmir 2011

ÖGEL, Bahaeddin, **Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları İle Destanlar) C.1**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014

ÖGER Adem, “**Uygur Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme ve Metinler)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), İzmir 2008,

ÖNAL, M. N., **Muğla Efsaneleri**, Muğla Üniversitesi Yayınları, Muğla 2005

ÖZDEMİR, Yahya, “**Gaziantep Efsaneleri (İnceleme-Metin)**”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), Gaziantep 2003

SAKAOĞLU Saim, **Efsane Araştırmaları**, Kömen Yayınevi, Konya 2013

SAKAOĞLU, Saim, **101 Anadolu Efsanesi**, Akçağ Yayınları, Ankara 2013

SAKAOĞLU, Saim, **Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu**, Kültür Bakanlığı MİFAD Yayınları, Ankara 1980

SANCAK, Nuriye, “**Mardin Efsaneleri**”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), Sakarya 2008

SEYİDOĞLU, Bilge, **Erzurum Efsaneleri**, Erzurum Kitaplığı, İstanbul 2015

SÖNMEZ, Bayram, “**Niğde Efsaneleri (Tahlil-Metinler)**”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1994

TANYU, Hikmet, **Türklerde Taşla İlgili İnançlar**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987

TEKİN, Hıdır, “**Antalya Bölgesi Efsaneleri**” , (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2003

Türkçe Sözlük, “ Efsane”, Türk Dil Kurumu, Ankara 2005

TÜRKER, Ferah, “**Altay Türklerinin Efsaneleri (İnceleme-Metin)**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2011

TÜRKTAŞ, M. Metin, “**Denizli Efsaneleri**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü) , Denizli 2012

YAVUZ HELİMOĞLU, Muhsine, **Diyarbakır Efsaneleri**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2007

YÜKSEL, Gülşah , “**Kastamonu Efsaneleri**”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bozok Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), Yozgat 2011

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler :

Adı Soyadı: Seval KOCAER

Doğum Yeri ve Tarihi: BARTIN 23.12.1992

Eğitim Durumu :

Lisans Öğrenimi: BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ - TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI

Stajlar: Bartın Davut Fıncıoğlu Anadolu Lisesi- 2014

Kurs Belgeleri :

1. Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dekanlığı Pedagojik Formasyon Eğitimi Sertifikası- 14.11.2014
2. Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Sertifikası- Yunus Emre Enstitüsü – 12.01.2016- 05.02.2016
3. Milli Eğitim Bakanlığı Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü Bilgisayar Kullanımı Sertifikası- 06.05.2015

İletişim

E-Posta Adresi : sevalkocaer@hotmail.com

Tarih : 09/06/2017